

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ДУХОВНОГО
РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

**ДУХОВНЕ ПРОБУДЖЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ**

Монографія

Київ – 2024

УДК 37.013

Д 85

*Рекомендовано Вченою радою
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
(протокол засідання № 8 від 29.03. 2024 р.)*

Відповідальний редактор
Г. П. Шевченко – академік (дійсний член) НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Рецензенти:
Філіпчук Г. Г. – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Помиткін Е.О. – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зюзіна НАПН України

Д 85 **Духовне пробудження особистості:** монографія / Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла, І. О. Сафонова. – Київ : вид-во Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2024. – 334 с.

ISBN 978-617-11-0247-7

У монографії схарактеризовано теоретичні аспекти духовного пробудження особистості. Духовне пробудження розглядається як своєрідний імпульс пробудження у людини найвищих людських якостей. Джерелом духовного пробудження виступають сплячі глибокі почуття захоплення, подиву, радості, зустрічі з небаченою красою, як відповідна реакція порушених струн душі. Духовне пробудження є ключем до виховання позитивної особистості та забезпечення її духовної безпеки. Авторами розроблена цільова програма – комплекс творчих завдань та підібрано педагогічні технології, які спрямовані на духовне пробудження особистості. Монографія включає різноманітний хрестоматійний матеріал, підібраний у відповідності до проблеми дослідження.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів педагогічних спеціальностей.

УДК 37.013

© Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко,
М. В. Безугла, І. О. Сафонова, 2024

ISBN 978-617-11-0247-7

© СЧУ ім. В. Даля, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Г.П.Шевченко, І.О.Сафонова).....	4
1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ (Г.П.Шевченко, М.В.Безугла, Т.Л.Антоненко).....	9
2. СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ (Г.П.Шевченко, Т.Л.Антоненко, М.В.Безугла).....	51
3. ЧИННИКИ ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ (Г.П.Шевченко, Т.Л.Антоненко, І.О.Сафонова).....	77
4. ДУХОВНЕ ПРОБУДЖЕННЯ – КЛЮЧ ДО ВИХОВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (І.О.Сафонова).....	167
ПІСЛЯМОВА (Г.П.Шевченко).....	224
ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	225
1. Спеціальні курси духовного пробудження особистості.....	225
2. Деякі педагогічні технології духовного пробудження особистості.....	281
ХРЕСТОМАТІЙНИЙ МАТЕРІАЛ.....	287

ПЕРЕДМОВА

Як можливо?... «Леви не вступають у бій один з одним. Вепр не встромлює смертоносний ікл у вепря, рись мирно живе з риссю, змія не лютує, побачивши змію, а згода між вовками навіть увійшла в приказку... І тільки людей, яким, здавалося б, більше за інших належить бути одностайними, не примиряють ні природа, зазвичай настільки могутня і діяльна, ні виховання, не згуртовують вигоди, що походять від згоди, і навіть спільно пережиті нещастя не схиляють їх до взаємної любові».¹ У 1517 році голландський філософ, письменник, названий «князем гуманістів» Еразм Роттердамський розмірковував над тим, що природа надала людині все: і розум, і дар мови, що мало б допомагати тісній дружбі, «вона дала їй ще й сльози, свідчення чуйної душі, щоб, якщо станеться образа і темна хмарка затьмарить дружбу, легше було відновити згоду... Скільки доводів привела природа на користь Миру та злагоди!... І яка ж Богиня розбрату, обурюється філософ, яка має владу чинити зло, зуміла розірвати, зруйнувати, розбити ці пута, замість них поселивши в серцях людей невгамовну спрагу боротьби?»² Хто б міг повірити, говорить вчений, що люди, наділені розумом, будуть битися, лаятися і ворогувати один з одним, перебувати у стані розбратів і війн?³

Немає такого священного договору, який міг би розсудити їх. *«Для встановлення згоди між людьми не*

¹Роттердамський Еразм Жалоба мира, отовсюду изгнанного и поверженного. *Трактаты о вечном мире*. СПб.: Алетейя, 2003. С. 31.

² Там само. С. 31-32.

³ Там само. С. 32.

потрібно нічого, крім загальної назви – **ЛЮДИНА**».⁴ Все, що заохочує взаємну любов, у народі називають *людяним*, і саме слово «*людяність*» говорить не про природні властивості, а про звичаї, гідні природи людини.⁵

На згадку приходять головний герой роману американського письменника Д. Селінджера «Над прірвою у житті»⁶ Холден, який ділиться своєю мрією: уявляє собі маленьких дітлахів, які грають ввечері у величезному полі, у житті. А він стоїть на самому краю скелі, над прірвою в житті, і його справа – ловити цих дітлахів, щоб вони не зірвалися в прірву. Сьогодні, як ніколи, людині, щоб не потрапити в прірву, необхідні адаптивні механізми захисту. Таким потужним механізмом захисту від негативного впливу зовнішнього світу може стати виховання *духовно пробудженої позитивної особистості*, спрямоване на пошук *духовних онтологічних ціннісно-смыслових опор*, які не тільки допоможуть людині вистояти у важкі періоди життя, подолати певні труднощі, адаптуватися до плінної реальності, а й наситити внутрішній світ радісним світовідчуттям, позитивними емоціями, зарядитися життєвою енергією і просто **бути щасливою**.

Є речі, які важливіші за нас... Це загальнозначущі, об'єктивні онтологічні опори – структури порядку – вічні смисли і цінності, які утверджують ідею загального блага. Французький дослідник античності Андре-Жан Фестюж'єр визначає *благо* абсолютною першоосновою. «*Це те суще, яке збігається з його існуванням*». Воно чистий контакт з присутністю.⁷

⁴ Роттердамский Эразм Жалоба мира, отовсюду изгнанного и поверженного. *Трактаты о вечном мире*. СПб.: Алетейя, 2003. С. 32.

⁵ Там само. С. 31.

⁶ Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті (Ловець у житті). 1984. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=133>

⁷ Фестюж'єр А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 263.

«Все людське існування пронизане духовним смислом. Духовність – це життя. Виключити духовність з людської реальності – назовні втратити реальність. Той, чий погляд звернений назовні – спить, той, чий погляд звернений в середину – пробуджується» (Чопра Діпак).

Духовне пробудження передбачає духовне зцілення особистості. Воно відбувається в той момент, коли глибоко зачіпаються почуття людини, яскраво пробуджується емоційна сприйнятливість і морально-естетичні переживання: хвилювання, радість, задоволення, здивування. *Духовне пробудження є ключем до виховання позитивної (щасливої) особистості та забезпечення її духовної безпеки.*

Позитивна особистість – благородна особистість із цілісно сформованою картиною світу, яка володіє власне людськими якостями, здатністю осмислено «проживати» життя і ефективно функціонувати у світі буття, керувати своїм життям, розвивати і реалізовувати високі ідеали і духовний потенціал; в якій органічно поєднуються інтелектуальні, моральні, естетичні, духовні цінності, яка готова безкорисливо служити людям, проявляти найвищі морально-естетичні якості: любов, совість, співчуття, гуманізм і бути відповідальною, співпричетною до збереження цілісного світу як загальнопланетарного дому буття, відчувати себе громадянином країни і водночас – громадянином Всесвіту.

Духовне пробудження розглядаємо як інтенцію до подолання найглобальнішої кризи людства, що значною мірою полягає у відокремленості та розірваності людини та світу, у розлюдненні людини; як надію, сподівання на це подолання; як ціннісно-смилову опору, що забезпечить духовну безпеку та виживання людства.

Життєствердною і багато в чому вирішальною силою, здатною звести Людину на величний п'єдестал людяності, є наука про виховання, іменована педагогікою. Сама наука з'явилася не так давно, хоча практика виховання виникла з першими людьми. Дослідник розвитку людства професор Єврейського університету Ю. Харарі в книзі «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього» переконує нас у тому, що вже два мільйони років тому можна було «зустріти і турботливих матусь, які притискали до себе малюків, і зграйки безтурботних дітлахів, які гралися в багнюці; темпераментну молодь, яка ремствувала проти вимог суспільства, та втомлених старих, які лише хотіли, щоб їм дали спокій; хвалькуватих мачо, які намагалися вразити місцеву красуню, та мудрих старійшин, які все це вже бачили. Ці первісні люди любили, гралися, заводили близьких друзів, змагалися за статус та владу».⁸ Потреби життя зумовили розвиток науки про виховання, оскільки людина зрозуміла, що виживання людства і прогрес суспільства залежать від передавання та узагальнення знань, умінь, досвіду виховання поколінь, що підростають. Виникла необхідність у створенні навчально-виховних установ для підготовки людини до життя. Першими такими осередками стали відома академія Платона, лікей Аристотеля, де методами сократівських діалогів вчили мистецтву діалектики, осмислювати знання, відчувати світ, судити про все правильно, тим самим – відкривати істину.⁹ Демокріт переконував нас у тому, що «ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті, якщо їм не вчитися».¹⁰

⁸ Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 544 с.

⁹ Сафонова І.О. Про деякі аспекти виховання в сучасній педагогіці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць. 2018. Випуск 5(86). С. 156-167.

¹⁰ Асмус В. Ф. Античная философия. изд. 2-е, доп. М : Высшая школа, 1976. С. 171.

Людські чесноти, за думкою давньогрецького філософа, не є природними надбаннями, а створюються завдяки вихованню. «Більшість людей стає хорошими від вправи, чим від природи».¹¹ Схожу думку висловив роками пізніше англійський філософ та педагог Джон Локк: «Дев'ять десятих тих людей, з якими ми зустрічаємося, є тим, що вони є, – добрими чи злими, корисними або марними – завдяки своєму вихованню. Саме воно і створює великі відмінності між людьми».¹²

Ми розглядаємо **позитивне виховання** як оптимістичну, життєстверджуючу стратегію, яка забезпечить студентській молоді здатність бачити світ у всій його красі і гармонії і насолоджуватися ним. Концепція позитивного виховання базується на тій ідеї, що сходження до найвищих прагнень, цінностей, смислів, ідеалів, здатність до пошуку позитивного в навколишній дійсності, в природі, собі, в інших людях є потребою *духовно пробудженої позитивної особистості*.

¹¹ Асмус В. Ф. Античная философия. изд. 2-е, доп. М : Высшая школа, 1976. С. 171.

¹² Локк Дж. Мысли о воспитании. Сочинения в 3-томах: Т. 3. М.: Мысль, 1988. С. 412.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

*Сила держави головним чином залежить
від її духовної міцності.
(В. Йегер)*

*Суть людини в її духовній унікальності.
(О. Гончар)*

XXI століття значно змінило образ життя людей на Планеті Земля. Рефлексії вчених щодо сучасних соціокультурних реалій представлені різними «оптиками»: «плинна сучасність» (З. Бауман), «вислизаючий світ» (Е.Гідденс), «суспільство ризику» (У. Бек), «транзитивне суспільство» (Ф. Шміттер, Г. О'Доннел), «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл), що знайшло відображення у вимірах концепції VUCA-світу: V (Volatility) – нестабільність, мінливість, швидкоплинність, U (Uncertainty) – невизначеність, непередбачуваність, C (Complexity) – складність, багатомірність, A (Ambiguity) – неоднозначність. Цифрові проекти впровадження біонічних, генно-інженерних розробок, штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності кардинально змінюють *Світ* і саму *Людину*.

Статус сучасної людини можна визначити таким контекстом: *«Людина, що змінюється, в мінливому світі»*. Проте перед людством постає найважливіша проблема: як в умовах такої всеосяжної мінливості і невизначеності *не втратити саму Людину, її людську сутність*, тобто як *«змінювати себе, не змінюючи собі»*.

Педагогіка як галузь людинознавства потребує глибинного вивчення істинної сутності людини з метою її

духовного пробудження задля забезпечення духовної безпеки та збереження єдиного й цілісного світу.

Провідний український вчений, академік Г. Філіпчук дав блискучу характеристику сучасній цивілізації: «Варто визнати, що сучасна цивілізація характеризується не лише мобільністю, новітніми знаннями і технологіями, унікальними здобутками людських талантів, але й жорстокістю, агресивністю, насильством у ставленні до Людини, Природи, Культури. Очевидно, Світ потребує олюдненості Людини, гуманістичної цивілізаційної поведінкової норми й етичної відповідальності за все живе, вирішуючи суперечності між технократичною цивілізацією і духовною культурою».¹³

Ервін Ласло констатує, що «нині ми живемо в умовах, до яких погано підготовлені. Багато із наших усталених цінностей, моральних принципів і поведінкових схем стали марними і контрпродуктивними. Нам необхідно осучаснити наше сприйняття світу, багато переоцінити, щоб змінити те, як ми діємо в навколишньому світі».¹⁴ Водночас не можна ігнорувати і «Шок майбутнього», який Елвін Тоффлер назвав руйнівним стресом і дезорієнтацією особистості, які викликають у індивіда занадто великі зміни, що відбуваються за занадто короткий час.¹⁵ Саме в цих умовах важливо, щоб основною цінністю особистості став духовний світ.

Видатний сучасний канадський культуролог Пол Шафер зазначив, що найголовніша небезпека для життя, яка існує у світі та поширюється на майбутнє, є зміна клімату, глобальне

¹³Філіпчук Г. Суспільний пріоритет освіченості. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття*. Випуск 1 (2020), С. 37-44.

¹⁴ Laszlo Ervin. *Macrosift. Navigating the Transformation to a Sustainable World*. Berrett-Koehler. 2018. 240 p.

¹⁵ Тоффлер Э. *Шок будущего*. Пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002.

потепління, більш масштабна екологічна криза; колосальна нерівність у розподілі доходів та багатства, систематичний расизм та численні конфлікти, напруженість та війни, що відбуваються між різними племенами, расами і країнами. Пол Шафер підкреслив, що ці проблеми додали абсолютно новий вимір сьогоденішньому стану світу та перспектив на майбутнє. Вчений, підводячи підсумок своїм роздумам, дійшов висновку, що все не може продовжуватися так, як було в минулому або триває в даний час. Для вирішення та подолання цих проблем у майбутні роки та десятиліття необхідні докорінні зміни у поведінці, цінностях, ідеалах людей та способі їх життя.¹⁶

Підтвердженням цієї думки Пола Шафера є своєрідні настанови Й. Хейзінга, який наголосив на тому, що «реалії економічного життя, влади, технологій й усього того, що сприяє благополуччю людини, народу повинні бути урівноваженими сильно розвиненими духовними, інтелектуальними, моральними і естетичними цінностями».¹⁷ На превеликий жаль, поради вченого сьогодні все ще не реалізовані.

Водночас, як справедливо стверджує провідний український учений М.Г. Жулинський, «ніхто, крім нас самих не облаштує нам сприятливий простір людського співжиття, в якому культивуватиметься «Культура душі» (за Цицероном), а «справжня людяність» буде, як заповідав Альберт Швейцер, сутнісним змістом культури як способу життя. Ще не пізно вступити всім нам на поле змагань за «власну людяність», хоча ці змагання потребують особливої мобілізації духу,

¹⁶ Schafer D. P. Cultivating spirituality a necessity for present and future generations. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. Вип. 2(101_1). С. 270-283.

¹⁷ Хейзінг Й. *Номо Ludens*; Статті по історії культури. Пер., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова; Комент. Д. Э. Харитоновича. М.: Прогресс – Традиция, 1997.

безнастанного самоподолання і морального перебування в стані етичної відповідальності за «міру людського в собі і суспільстві».¹⁸

Проблема виховання духовності особистості та її пробудження знайшла своє яскраве відображення у публікаціях провідного українського вченого філософа С.Б. Кримського. Вчений всебічно розкрив змістовну сутність і значимість духовності для повноцінного життя людини і особливо підростаючих поколінь. З глибоким занепокоєнням, тривогою і біллю С. Б. Кримський у статті «Заклики духовності XXI століття» писав, що у XXI столітті всесвітня історія зіткнулася з феноменом абсолютної помилки, коли неймовірні жертви, людські та матеріальні ресурси витрачалися на недосяжні цілі. Виявилося, що на Землі неможливо збудувати Рай, а можна тільки запобігти Пеклу. Він наголосив, що «жертви XXI століття виявилися такими страшними за масштабом, що це поставило під удар навіть волю Бога».¹⁹

Надзвичайно актуальною є думка С.Б. Кримського щодо значущості української нації в історії світової культури. Вчений зазначав, що духовна значущість універсального досвіду української нації визначається історією її культури, затвердженням ідей софійності (буття під знаками практичної мудрості), онтологічного оптимізму, принципу духовного розуму (тобто інтелекту), який веде до віри, узгоджується зі схильністю серця як духовного осередку індивідуальності.²⁰

¹⁸ Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигм. Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; відповідальний редактор В. А. Малахов. К.: Наукова думка, 2007. С. 26-33.

¹⁹ Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття: (3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.). К.: Академія, 2003. URL: https://pidru4niki.com/16631116/psihologiya/krimskiy_zakliki_duhovnosti_xxi_stolittya (дата звернення: 12.06.2023).

²⁰ Там само.

Звертає на себе увагу погляд вченого на умови людського щастя:

- спілкування з природою;
- любов;
- відсутність марнославства;
- потреба ставити перед собою духовні цілі;
- зробити щасливою хоч одну людину²¹.

Важливою є думка вченого щодо моральної кризи, яка носить глобальний характер. Вчений підкреслює, що «моральний розум, тобто розум, що є настояний на совісті, стає найважливішим стратегічним ресурсом людства». Вчений звернув увагу на змістовність сучасної людини, яка уявила, що стала майже Богом. С.Б. Кримський підкреслив, що відбулася певна колізія: людина раніше стає Богом, ніж людиною. Автор доводить, що людина стала володіти такими силами, які роблять її майже всемогутньою, але при цьому, душа людини, як казав Ейнштейн, знаходиться в палеоліті. Тому надзвичайно важливо для нашого часу, як вважав вчений, залишитися людиною або як стати Людиною.²²

Надзвичайно важливою є думка С.Б. Кримського щодо сутності духовності, яку він розкрив у статті «Нації виходять з кризи завдяки культурі, релігії, ідеї державності». Він писав, що «духовність – це створення свого власного внутрішнього світу, своєї особистості, тому що Бог розмовляє з людьми через їх особистість».²³ Вчений підкреслював, що якщо говорити про архетипи української нації, то це насамперед слід

²¹ Кримський С.Б. Нації виходять з кризи завдяки культурі, релігії, ідеї державності. Українська культура № 2. 2018. С. 7.

²² Крымский С. Б. Моральный кризис носит глобальный характер URL: <https://alexandria.org.ua/books/krymskii-s-b-moralnyi-krizis-nosit-globalnyi-harakter-1596875386> (дата звернення: 13.06.2023).

²³ Кримський С.Б. Нації виходять з кризи завдяки культурі, релігії, ідеї державності. Українська культура № 2. 2018. С. 5-7.

називати кардіоцентризм, тобто філософію серця.²⁴ Вчений наголошував на тому, що важливою також є ідея софійності, що пов'язана з мудрістю самих речей.

Слід прийняти до уваги думку академіка І. Д. Беха щодо одухотворення як методу виховання особистості, збагачення її духовними цінностями, адже «лише любов, вірність, справедливість ведуть молодь до добродійності і досконалості». ²⁵ Принципово важливою є думка вченого щодо необхідності використання у навчальному процесі на всіх його вікових етапах духовних цінностей. Водночас вчений наголосив на необхідності володіння вчителем «вмінням зачарувати вихованця щирістю, альтруїзмом, любов'ю до людей».²⁶

І.Д. Бех звернув увагу на те, що лише цінність своєю духовною силою може змінити таку душевну ситуацію, створити об'єктивну значущість та вибудувати відповідну ієрархію життєвих подій.²⁷ Заслуговує на увагу позиція вченого щодо сутності духовної цінності на індивідуальному рівні. «Духовна цінність на індивідуальному рівні є надбанням особистості, що втілює високо смисловий і етичний імператив, через власну безумовну значущість якого особистість виділяє, усвідомлює своє Я духовне, а поведінкова сфера цього стає простором суцільно-значущої життєдіяльності».²⁸ Автор наголошує, що привласнити духовні цінності особистості можна лише у процесі духовно-орієнтованого виховання, зміст якого включає комплекс духовно-моральних якостей та цінностей.²⁹

²⁴ Кримський С.Б. Нації виходять з кризи завдяки культурі, релігії, ідеї державності. Українська культура № 2. 2018. С. 5-7.

²⁵ Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. С. 5.

²⁶ Там само. С. 5.

²⁷ Там само. С. 8.

²⁸ Там само. С. 9.

²⁹ Там само. С. 9

Проте ця ознака людського роду у кожної людини проявляється по-різному і у різний час. Значною мірою вона пов'язана з еволюцією внутрішнього світу. І.Д. Бех справедливо відзначив, що «на жаль, у наш час значна частина людей живе досить неусвідомлено стосовно самих себе. Це так звані безпосередні люди з дорефлексивним Я. То ж життя таких людей настільки віддалене від добра, що воно майже не духовне».³⁰

Звертає на себе увагу введення вченим нових наукових категорій: «вчинкове життя, вищі смисли, смисло-ціннісна сфера, суб'єкт життя в духовності, духовна самосвідомість, духовна саморефлексія».³¹ Варто особливо наголосити на бажанні вченого «створення нової педагогічної дійсності, яка б спрямовано піднімала зростаючу особистість до вершин людяності».³²

Проблеми виховання духовності особистості знайшли своє яскраве відображення у наукових здобутках академіка І.А. Зязюна. Педагог особливу увагу звертав на розвиток духовного і душевного світу особистості, адже саме духовність і душевність є фундаментом цінностей і смислів, а також культури людського життя. Вчений, перебуваючи на посаді ректора Полтавського педагогічного інституту, представив безцінний педагогічний взірець виховання в університеті майбутнього вчителя – Людину, прекрасну душею і тілом, широко ерудовану, естетично і морально виховану, з високим рівнем творчого розвитку. Особливе місце в творчій діяльності вченого займає проблема формування морально-естетичного образу вчителя, широко і всебічно освіченого, з високим рівнем педагогічної майстерності, широкомасштабної ерудиції, високим рівнем

³⁰ Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. С. 11-12.

³¹ Там само. С. 6.

³² Там само. С. 6.

моральної і естетичної культури та інтелігентності. Своєрідним науковим кредо та педагогічним ідеалом для вченого були «Педагогіка добра» та «Краса педагогічної дії». Не випадково його монографії мають романтично-піднесені назви: «Краса педагогічної дії»; «Педагогіка добра: ідеали і реалії». Вчений стверджував, що для гармонійного розвитку вчителя необхідно сформувати високий рівень професіоналізму, загальнолюдську й національну культуру, інтелігентність, соціальну зрілість та творчу майстерність. Слід підкреслити, що вчений особливу увагу приділяв проблемам естетичного виховання і студентів, і викладачів. Досліджуючи проблеми естетики, естетичного досвіду І.А. Зязюн втілював в педагогічну практику яскраву думку провідних учених світу, що «краса спасе Світ». Тому і його студенти в Полтавському педагогічному інституті були взірцем естетичної вихованості і високого рівня естетичної культури.

Особливу увагу І.А. Зязюн звернув на необхідність плекання духовної еліти, яка має виконувати роль духовного зразку співжиття людей в суспільстві. Слід наголосити на тому, що вчений найважливішими ознаками духовності вважав морально-гуманітарні начала, наявність в особистості найвищих моральних, художньо-естетичних та морально-естетичних ідеалів.

Значне місце в теоретико-методологічному обґрунтуванні сутності і значущості виховання духовності особистості посідає науковий доробок академіка Г.Г. Філіпчука. В багаточисленних монографіях він суголосно Яну Амосу Коменському озвучує думку, що «людьми виховуються», і «найкращий дар можна принести своїй державі лише через навчання і освіченість молоді, що складає основу держави».³³ Слід наголосити на тому, що

³³ Філіпчук Г. Освіта в національному і глобальному вимірах. *Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій*: Матеріали

вчений всебічно розкрив сутність українськості, духовності як ствердження принципів культури та природовідповідності. Він підтримує думку Я.А. Коменського, що мистецтво впроваджувати моральність у школах буде сприяти підготовці високо моральних, культуро-відповідних людей. Роздуми академіка Г.Г. Філіпчука спрямовані на необхідність добротного виховання української нації. Він стверджує, що «годування культурою є універсальним у вимірах людського буття, а також парадигма культура – освіта – людина – суспільство – світ є методологічною базою для глобального і національного розвитку».³⁴ Слід підкреслити думку вченого про те, що «людина має стати не просто розумнішою, а й досконалішою, причому цей процес мусить тривати все життя, а не обмежуватися формальними роками шкільного чи академічного навчання».³⁵

Слід підкреслити високий рівень патріотизму вченого. Він з великою любов'ю до рідної Батьківщини написав: «Українці обдарували світ багатьма злетами людського духу і таланту, вносячи в скарбницю загальнолюдської культури власний національний доробок. Таким універсальним надбанням українства є, наприклад, пісенна національна спадщина. Цінною є думка вченого про те, що «для гармонії Людини з людиною, природою, світом, держави з державою, народу з народом, для нормальної життєдіяльності сучасної цивілізації потрібен не лише досконалий прагматизм, але й високий гуманізм, що олюднює суспільне буття».³⁶

Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 26-27 травня 2021 року / за наук. ред. д. пед. наук С.З. Романок. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 12.

³⁴ Філіпчук Г. Українськість: витоки, виклики, відповіді. Київ: Майстер книг, 2018. С.44.

³⁵ Там само. С.395.

³⁶ Там само. С.400.

Проблема виховання духовності, духовного пробудження у підростаючих поколінь знайшла своє всебічне і глибоке відображення в теоретико-експериментальній діяльності провідного фахівця України у галузі виховання духовності підростаючих поколінь доктора психологічних наук, професора Е.О. Помиткіна. Вчений значну увагу приділив аналізу сутності, змісту і методикам виховання духовності у підростаючих поколінь та миротворчій ролі освіти в унеможливленні війн на Планеті. Е.О. Помиткін всебічно і глибоко розкрив сутність і важливість духовного розвитку особистості, яке передбачає формування у підростаючих поколінь ціннісно-сислової сфери, морально-естетичних ідеалів. Надзвичайно актуальною саме сьогодні є думка вченого щодо необхідності довести дитині розуміння цінності людського життя і всього живого. Вчений особливо акцентує увагу на тому, що щасливе людське життя полягає не в руйнації, а у творчості. І саме науково-педагогічна творчість вченого є виразом високого рівня його духовності, що знайшло своє втілення в інноваційних наукових ідеях, монографіях та ціннісно-духовних наукових працях. Надзвичайно актуальною для нашого сьогодення є позиція вченого щодо необхідності дітям вивчати духовну історію людства, а не історію війн і хрестових походів. Вчений акцентує увагу на необхідності формувати у дітей особистісні якості людей-творців, а не тих, хто знищує собі подібних і нашу Планету.

Також актуальними для нашого сьогодення є рекомендації вченого щодо необхідності формування у підростаючих поколінь миротворчих якостей. Автор підкреслює, що до змісту освіти різних народів має бути включений загальнолюдський компонент, який формує вищі духовні цінності, серед яких краса, добро, істина, і на думку вченого саме цей компонент має забезпечувати розвиток свідомості і духовності особистості. У навчальному процесі,

підкреслює автор, слід активно використовувати джерела духовних цінностей миротворчої освіти. Зміст миротворчої освіти, на думку вченого, має ґрунтуватися на духовних цінностях людства, які беруть свої витoki з мистецтва, релігії, науки та народної мудрості. Актуальним є висновок вченого, що розробка та впровадження миротворчої освіти мають здійснюватися під патронатом таких авторитетних організацій як ООН і ЮНЕСКО. Слід підкреслити, що стаття вченого «Миротворча роль освіти в унеможливленні війн на Планеті» надрукована ЮНЕСКО.

Аналіз проблеми духовності є фундаментальною основою для обґрунтування сутності духовного пробудження студентської молоді.

Проблема духовності та духовного пробудження знайшла всебічне відображення в наукових здобутках М.В.Савчина, Т.Г.Тюріної, Т.Д.Тхоржевської, С.О.Ярмуся та інших.

М.В. Савчин справедливо та з певним занепокоєнням підкреслив, що в ситуації швидких змін людина втрачає життєві орієнтири. Це пов'язано з тим, що їй важко знаходити найважливіше у своєму житті – головні життєві смисли і цінності; погіршується первозданна гармонія людини, вона стає пасивно адаптивною і дисгармонійною. Вчений справедливо відзначив, що це обумовлює необхідність духовного пробудження людини. Надзвичайно цінним для сучасної педагогічної науки є надані вченим суттєві характеристики духовно пробудженої людини, які полягають у наступному:³⁷

– «перебуваючи на вершині переживань, людина відчуває себе цілісною, інтегрованою, гармонійною,

³⁷ Савчин М. В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ : Плай, вид-во Прикарпатського ун-ту, 2001. 204 с.; Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посіб. у 2 ч. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2009. Ч. 2. 147 с.

організованою, відповідальною; ця повнота життя зумовлює більшу здатність до творчості, розумової активності, діяльності, любові, відповідальності;

– людина з пробудженою духовністю відчуває себе незалежною від оточення; внутрішній світ для неї стає важливішим за зовнішній, духовний – за матеріальний; людина цікавиться проблемами духовного росту;

– головним стає внутрішній (суб'єктивний) час, а не той, який показує годинник (об'єктивний); внаслідок цього у людини виникає почуття «наповненості» прожитих хвилин, годин, днів, місяців, років;

– чистота внутрішнього світу (Любові, Доброти, Віри) – важливіша за чистоту об'єктивного матеріального світу». Надзвичайно актуальною є думка вченого щодо внутрішніх духовних законів, за якими живе високодуховна людина і які проявляються через трансцендентування, вихід за чуттєві межі («за завису») і різні прагнення: гармонії, рефлексії (знання, розуміння), духовного розширення (виплеснути себе на світ), єднання зі світом, творення добра тощо.

М. Савчин виділив такі *інтегральні показники* вияву духовності людини:

- віра в Бога, в Божу благодать, щира молитва;
- творення добра, не зла;
- любов, відкритість до інших людей;
- внутрішня гармонія;
- мир із собою та світом, спокій;
- відсутність негативізму, невротичних станів, психопатії, акцентуації;
- конструктивність, продуктивність та творчість притаманні їй життєдіяльності;
- мудрість, налаштованість на вічні цінності.

Особливо цінним, на наш погляд, є розкриття вченим сфер, у яких виявляється «індивідуальний дух пробудженої людини»: ³⁸

- у житті людини з Богом, що реалізується прагненням до духовного (Вищого, Божественного);
- в любові особистості до світу, до інших людей, у якій реалізується прагнення до: а) розширення свого доброго начала на світ; б) злиття себе зі світом; в) духовного;
- у прагненні людини до: а) гармонії у її внутрішньому світі та зовнішньому оточенні; б) рефлексії (знання, розуміння себе, своєї діяльності, своїх стосунків тощо);
- у людській творчості, в якій реалізується прагнення до: а) розширення себе на світ (матеріалізація своїх ідей, добрих намірів); б) гармонії; в) духовного життя; г) творення добра.

В.І. Кафарський акцентує увагу на тому, що Новий Завіт нам дає розуміння того, що духовність пронизує майже усі сфери життя, але «вона потребує не закону, а совісті, сумління та здатності людини стати образом і подобою Бога, тобто розкрити Бога в собі настільки, наскільки людська природа дає можливість проникнути обожествляючій благодаті у наше єство». ³⁹

Т.Г. Тюріна, досліджуючи проблему розвитку духовності у студентської молоді, наголосила на тому, що чим вищий духовний рівень людини, тим міцніше її біополе, яке захищає особистість від негативних руйнівних

³⁸ Савчин М. В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ : Плай, вид-во Прикарпатського ун-ту, 2001. 204 с.

³⁹ Кафарський В. І. Соціальний вимір духовності в педагогічній науці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 3 (78) 2017. С. 119-138. С. 122-123.

інформаційно-енергетичних впливів.⁴⁰ Звертає на себе увагу наступна думка Т.Г. Тюріної про те, що «лише високий духовний рівень людини утворює життєтворчу єдність, співзвучність людини з космопланетарним світом, їх гармонійну та адекватну інформаційно-енергетичну взаємодію».⁴¹ В цьому контексті вчена розглядає духовно пробуджену особистість як людину з ноосферним рівнем свідомості, для якої характерним є космопланетарний світогляд, відчуття своєї єдності з усім довколишнім світом: іншими людьми, суспільством, Землею, біосферою, ноосферою, Всесвітом, Духовним Буттям.⁴² Головним призначенням духовно пробудженої особистості, вважає Т.Г.Тюріна, є: «одухотворяти світ, привносити у життя людства красу і гармонію, любов і добро, мир і істину».⁴³

Слід зазначити, що пробудженню душі сприяє високий рівень комплексу інтелектуальних, моральних, художньо-естетичних почуттів, оцінка краси природи, людської душі, духовно-морального змісту людського життя і краси вчинку. Важливо додати ще думку Анатолія Гая щодо пробудження душі, яка полягає в тому, що необхідно: по-перше, вивчення позитивних почуттів; по-друге, виявлення позитивних рис характеру; по-третє, дослідження позитивних явищ у суспільстві.

Проблема вимірів цінності людського життя, духовності, духовного розвитку особистості була актуальною у різні історичні епохи.

⁴⁰Тюріна Т. Г., Васильчук А. Л. Духовність як визначальний чинник гармонійної взаємодії людини і світу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 1(94). 2020. С.232-244. С. 235.

⁴¹ Там само. С. 235.

⁴² Тюріна Т. Г. Духовне пробудження особистості: характерні ознаки, умови та чинники. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2(101) Ч. 1. 2021. С.197-209. С. 203.

⁴³ Там само. С. 206.

Доречно згадати невмирущі ідеї художнього і духовного розвитку людини у стародавній Греції. Видатний філолог-класик Вернер Йегер розкрив сутність грецького виховного ідеалу, який можна з упевненістю сказати є вічним. В. Йегер звернув увагу на те, що саме у IV ст. у стародавній Греції відзначилися великі вихователі і система виховання. Ще у V ст. до нашої ери у стародавній Греції в художньому і духовному розвитку молоді постійно посилювалися виховні тенденції.

Вчений зазначив, що IV ст. стало класичним етапом в історії Пайдеї щодо прагнення до виховання і культури.⁴⁴ В. Йегер наголосив, що вчені IV століття передали потомкам всю грецьку спадщину в тому вигляді і з тим обґрунтуванням, які виникли у них у боротьбі за Пайдею, а це значить, що вони передали всю сукупність грецької культури і освіти. Це була духовна перемога.

Розкриваючи проблему, яка торкається великих вихователів і виховних систем, В. Йегер наголосив на тому, що навіть політична влада носить тимчасовий характер і лише тендітні квіти людської думки не в'януть ніколи.⁴⁵ Вчені різних епох наголошували на тому, що сила будь-якої держави залежить від її духовної міцності. В. Йегер, аналізуючи епоху Перікла, наголосив на тому, що саме духовний розвиток афінян був стимулом розквіту Афінівської могутності.

В. Йегер відзначив, що в художньому і духовному розвитку V ст. до н. е. постійно посилювалися виховні тенденції, виховні та освітні ідеї виражали істинні духовні інтереси наступних поколінь. Як свідчать науковці, в історії Пайдеї IV ст. до н. е. стало класичним у прагненні до

⁴⁴ Йегер В. Пайдейя Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). Перевод с немецкого М. Н. Ботвинника. «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина. Москва, 1997. С.7.

⁴⁵ Там само. С. 5.

виховання і культури. « ...Усвідомлення духовного і морального руйнування блискучої епохи V ст. зробили греків здібними відчутти значення виховання і культури з такою глибокою ясністю, що наступні покоління ніколи не перестануть в них вчитися».⁴⁶

Вчений підкреслив, що саме роки найглибшої кризи показали більше, ніж будь-які в історії Афін, що істина сила цієї держави полягає в її духовній могутності. Афінська культура стала провідною зіркою, яка світила мешканцям в період розвитку держави.⁴⁷ Слід наголосити, що саме в цей період, період художнього і духовного розвитку V ст. до н. е., виховні і освітні ідеї відображали істинні і духовні інтереси наступного покоління.⁴⁸

В. Йегер зазначив, що справжньою причиною Афінської могутності в епоху Перікла був духовний розвиток афінян. В цей період значне місце посідала проблема виховання молоді, сутність якої проявлялася у безпосередньому усвідомленні норми життя у людському суспільстві, чи торкається це сім'ї, професії, стану або більш широких об'єднань, як плем'я або держава. Автор наголошує на тому, що виховання бере участь у зовнішній долі і в духовному розвитку особистості. Виховання приводить людину до її істинної форми – форми людини як такої. Вчений підкреслив особливе значення впливу на почуття грецького мистецтва – мистецтва найвеличніших витворів. Саме грецьке мистецтво відбивало ідеали, які панували в конкретний момент у житті кожної людини і суспільства.⁴⁹

⁴⁶ Йегер В. Пайдейя Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). Перевод с немецкого М. Н. Ботвинника. «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина. Москва, 1997. С. 8.

⁴⁷ Там само. С. 7.

⁴⁸ Там само. С. 7.

⁴⁹ Там само. С. 26-27.

Аналіз теорії і практики виховання молоді в історії Афін яскраво свідчить про важливість процесу виховання благородної, високодуховної людини. Вивчення досвіду виховання молоді у Стародавній Греції засобами культурних цінностей та мистецтва є важливим доказом актуальності і особливої значущості мистецтва у вихованні в студентської молоді духовності та найвищих духовно-моральних та духовно-естетичних якостей, художньо-естетичної культури.

Слід зазначити, що мистецтво є надзвичайно оригінальним і неповторним художнім засобом відображення оточуючої дійсності, головним джерелом усвідомлення сутності і значущості духовності у людському житті. Специфічна особливість мистецтва полягає в унікальності і неповторності всіх багатств художніх засобів відображення дійсності; воно сприяє розвитку в особистості творчої уяви, образного мислення, художньо-естетичної свідомості, холістичного світогляду, просвітлює душі людей, вказує шлях до досягнення морально-естетичного ідеалу людства.

Мистецтво відіграє надзвичайно важливу роль у духовному розвитку, духовному пробудженні та духовній безпеці студентської молоді. Саме мистецтво пробуджує в душах студентської молоді сприйняття краси людських вчинків і огиди до аморальних, сприяє формуванню специфічного образу духовно-розвиненої особистості. Вчені справедливо зазначають, що «Мистецтво є Книгою Пам'яті і Совісті». Саме тому мистецтво є могутньою силою пробудження найпотаємніших сторін людської душі. Адже завдяки художньому задуму, фантазії і мрії особистість може у своїй уяві втілити те, що не відбулося.

Звертає на себе увагу думка В. П. Зінченка про те, що мистецтво, яке створює мову душі, є найважливішим посередником між душею та абсолютном. Автор наголошує на

тому, що мистецтво є символічною мовою душі. Як відзначають представники художньої культури, все, що є прекрасним в природі, в мистецтві відбиває прекрасні сторони людської душі і твори мистецтва створюються мовою душі. Душа проявляється у відносинах між людьми, і часом вони зливаються воедино. *«Душа – це дар мого духу іншій людині»*. В.П. Зінченко підкреслює, що душа – це розум, почуття і воля, а мистецтво – символічна мова душі.⁵⁰ Доречно згадати в даному контексті слова І. Бродського про те, що «справжній витвір мистецтва створюється на мові душі».

В.П. Зінченко досить всебічно і глибоко розкрив проблему виховання душі, яка, на його думку, завжди прагне *духовного зцілення*. Вчений підкреслив, що психологія – це наука про душу людини і не випадково, що він приділяв значну увагу проблемі виховання в особистості душі. Він акцентував на тому, що «величезним крокам душі» повинні передувати малі кроки – кроки *спів-присутності, спів-дії, спів-чуття, спів-переживання, спів-страждання, спів-участі, спів-причастя, вчуття в потаємне*, яке є в людях, у природі, у творах мистецтва і навіть у речах...».⁵¹ В.П. Зінченко звертав увагу на те, що людина, яка здійснює такі кроки, впадає в стан розуміння світу, розуміння іншої людини, творів мистецтва, самої себе. І саме в цих умовах душа буде зростати і кріпнути.⁵² Психолог звернув увагу на необхідність виховання єдності всіх сил душі: інтуїції, уяви, інтелекту, вищих емоцій. Душа причетна до абсолютного, до істини.

⁵⁰ Зінченко В. П. Психолого-педагогические основы построения системы развивающего обучения Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова: учебное пособие. М.: Гардарики, 2002. URL: http://lib100.com/common_psychology/psy_oundations/html/?page=316 (дата звернення: 08.03.2023).

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. С. 402.

Достатньо переконливо Б.Т. Лихачов розкрив сутність і значущість душі у вихованні людини: «Душа людини, як все у Всесвіті і природі, гармонійно пронизано, упорядковано, структуровано. Душа існує не тільки як внутрішня, прихована від прямого спостереження ієрархія ідеально-матеріальних процесів, але як цілісне духовне утворення воно утворює в собі і випромінює, транслює із своїх надр унікальну для кожного індивіда ідеально-матеріальну інформацію – ауру».⁵³ Вчений підкреслює, що ця аура пресується в особистості в певну духовну сутність, квінтесенцію і виявляється як індивідуальна характеристика її морального образу, як її морально-естетична спрямованість, як *духовний стружень самостояння*, який дозволяє особистості зробити вибір ким їй бути. Б.Т. Лихачов дав визначення сутності інформаційно-енергетичної аури, яка являє собою певну інформацію, насичену навколо людини, органічно пов'язану з таким же за своєю природою макросередовищем. У системі аури задіяна біоенергетика всього організму. Аура вбирає в себе інформацію.⁵⁴

Ми поділяємо точку зору І.П. Підласого, який справедливо вважає, що виховання не враховує наймогутніші сили: енергетику людини, енергообмін між Людиною і Всесвітом, між взаємодіючими суб'єктами виховання. На думку вченого, виховання – це енергія, це сила, здатна вивільняти та перетворювати енергію. Вчений підкреслює, що енергія виховання складається із безлічі сил – внутрішніх і зовнішніх (а також енергії Землі, Космосу та інших тонких енергій створеними оточуючими людьми).⁵⁵ Необхідно наголосити на надзвичайно важливій думці вченого, що

⁵³ Лихачев Б. Т. Философия воспитания: спец. курс. М.: ВЛАДОС, 2010.

⁵⁴ Там само. С. 45.

⁵⁵ Подласый И. П. Энергоинформационная педагогика М.: Дата Сквер, 2010. С. 15.

енергія – це духовна інформаційна основа людини.⁵⁶ І.П. Підласий зазначає: «Де енергія – там і життя, де світ тонких енергій – там розумне життя».⁵⁷ Вчений звертає увагу на таку цінну річ – «зберегти тонкі енергії душі».⁵⁸ Виходячи із таких роздумів учений доходить висновку, що мета виховання – готувати підростаюче покоління до розумної витрати енергії.⁵⁹ Енергетика людини прямо залежить від її активності. Ми цілком поділяємо думку І.П. Підласого про повернення людини в свій дім, в свою енергетичну сутність, що необхідно скоріше вирішувати вихованням.

Слід наголосити на тому, що східна філософія завжди розглядала на теоретичному і практичному рівні дії душі, яка трактується як осередок життєвої енергії людини. Доведено, що саме на вченнях про енергетичну природу людини виникли такі практики як йога та східна медицина. Слід зауважити, що ці практики спрямовують свої зусилля не на зцілення фізичного тіла, а на коригування енергій організму та на розвиток духовних сил. Доведено, що коли вищі сфери людини укріплюються духовно, то і тіло її автоматично стає здоровим.⁶⁰ Вчені наголошують на тому, що душа є життєвою енергією людини. Вона є згустком енергії, а тіло – вмістилищем душі. Важливо підкреслити і не можна не погодитися з думкою вчених, що душа проявляється через енергію, якою наповнені всі органи людського тіла і, особливо, мозок і серце. Вченими доведена можливість виявити і навіть візуалізувати її.⁶¹

⁵⁶ Подласый И. П. Энергоинформационная педагогика М.: Дата Сквер, 2010. С. 20.

⁵⁷ Там само. С. 21.

⁵⁸ Там само. С. 23.

⁵⁹ Там само. С. 21.

⁶⁰ Там само. С. 42.

⁶¹ Там само. С. 44.

Нам імпонують погляди І.П. Підласого щодо сутності і функцій тіла, розуму, душі і духу. Вчений відмітив, що тіло є судиною, в якій знаходиться розум, душа і дух. Вчений розкрив сутність названих категорій. Розум вміщує в собі всі знання і життєвий досвід. Його завдання полягає у збереженні життя та будь-яким способом впорядкувати і зберегти інформацію і досвід.

Душа будує палаци, готова спалити себе в ім'я любові і заради любові вона готова віддати і зруйнувати все, що зберігається Розумом. Душа вічно відірвана від Землі, живе почуттями, живе ідеалами любові, ніжності, доброти, мрії, творіння. Найвищий стан душі – це прагнення до абсолютної любові, вічне творення, рух. Третя сила, яка стримує і гармонізує розум і душу, – це Дух, який живе пізнанням. Його найвища мета – пізнати абсолютну істину. Саме ці три сили є основою людського життя.⁶²

Слід наголосити на науковій позиції І.П. Підласого про специфічні особливості людини, які він розкрив в «Енергоінформаційній педагогіці», звертаючи увагу на наявність у людини енерго-інформаційного поля. І.П. Підласий та багато сучасних вчених з різних країн світу успішно досліджують природу енерго-інформаційного поля людини. Вони звертають особливу увагу на таку специфічну особливість людини, як наявність в неї аури, яка являє собою загальне енерго-інформаційне сляво, яке сприймається зором людини як її емоційне поле.

Вчений наголошує, що по своїй суті аура є голограмою людини. Чим менший рівень духовності людини, тим приглушенішою є її аура. Автор зазначає, що аура є відбиттям фізичного і морального здоров'я людини. Вчений звернув увагу на те, що кольори аури відповідають різним станам людини. Він наголосив, що високодуховні інтелектуальні

⁶² Подласый И. П. Энергоинформационная педагогика М.: Дата Сквер, 2010. С. 55.

люди несуть поруч із собою надзвичайно красиві енергетичні кольори: від інтенсивно-білого до розувато-золотистого з голубими крапками. Вчений підкреслив, що кольори ці дають людині в земному житті перевагу над іншими людьми.

Підкреслимо, що людині притаманна специфічна особливість – *бути духовно розвинутою*. Духовно розвинена людина усвідомлює, що вона є дитям Землі і Космосу, що проживаючи на Планеті Земля, вона органічно поєднана зі Всесвітом. Невипадково сучасні вчені звертають особливу увагу на особливості земного життя людей, які повинні завжди пам'ятати, що вони діти Неба і Землі. Усвідомлюючи свою важливу місію людського життя на нашій Планеті, кожна особистість повинна оволодіти системою духовних цінностей, які є фундаментом творення людської особистості. Результатом творення справжньої особистості є людина високодуховна з розвинутою ціннісно-смісловною сферою, висококультурна, яка керується в житті системою загальнолюдських цінностей та життєво значущих ідеалів.

Що значить бути духовно розвинутою людиною? Ця проблема надзвичайно складна і її складність полягає в тому, що категорія духовності включає в себе значимість цінностей, які формують людський образ, образ людини Землі і Всесвіту. Фундаментом формування такої людини є система цінностей, смислів, культури і ідеалів людського життя.

Духовність – надзвичайно складна категорія, яка передбачає для її досягнення людиною оволодіння цілим комплексом психологічних і педагогічних структур, які організують єдине ціле, що забезпечує розвиток особистості у напрямі духовності.

Горизонт духовності виховання є систематизованим і формотворюваним фактором педагогічного процесу і становлення особистості. Це концептуальне теоретичне положення свідчить про усвідомлення особистості як суб'єкта середовища, що дає змогу втілювати нову парадигму освіти в

реальність. Горизонт духовності підкреслює неможливість обмеження процесу становлення особистості тільки засвоєнням духовних цінностей. Особливо важливо те, що він сприяє поширенню досвіду їх використання, усвідомленню цінності в межах наявної культури суспільства.⁶³

Особливість і цінність людського життя полягає в побудові його ціннісно-смислового поля, культурі взаємодії з природним і людським середовищем, у здатності естетичного сприйняття оточуючого світу і мистецтва, у безкорисловому виборі духовного шляху, в осмисленні, проектуванні та реалізації обраного «життєвого сценарію». Ю. Хабермас відмітив, що у всіх людей повинен бути *один загальний моральний горизонт*,⁶⁴ об'єднуючою ідеєю якого є ненасилля, яке є новою *духовно-практичною висотою*, яку людство має взяти для того, щоб змогло вижити і зберегти досягнення нинішньої цивілізації. Слід наголосити на тому, що дотримання одного *загального морального горизонту* є основою об'єднання душ різних народів світу, яке може бути певним гарантом збереження земної цивілізації.

Сьогодні гармонійно і співзвучно з точкою зору Ю. Хабермаса звучать роздуми Б.Т. Лихачова в розробленому ним надзвичайно актуальному спецкурсі для студентів «Філософія виховання» щодо важливості відродження в особистості її *духовного «самостояння», духовно-моральної свободи та духовно-моральної незалежності*. Вчений в категорію «духовного *самостояння*» вклав глибокий смисл: це і здібність робити самостійний моральний вибір життєвого шляху, відстоювати свої переконання (в тому числі й релігійні), свою душевну чистоту перед самим собою, людьми

⁶³ Горизонт духовності виховання: колективна монографія. *The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph*. Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отіч. Вільнюс: Zuvendra, 2019.

⁶⁴ Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека. Эссе к конституции Европы. М.: Весь мир, 2013.

і Богом, боротися проти зла, підлості в будь-якому виявленні: у вигляді злочинності, зрадництва, лицемірства, паразитизму. *Духовне самостояння* особистості формується засобами духовного, морально-естетичного виховання, загальнолюдських цінностей.

Слушними для нашого сьогодення є поради вченого щодо смислу життя, його наповненості, яке є фундаментом *духовного самостояння*: «Життя – перш за все творчість, яку необхідно творити, створювати ауру добра навколо себе...»; «Вміння шукати і знаходити найкраще, просто «гарне», прикриту красу, збагачувати людину духовно»; «Гідність вимагає доброти, великодушності, вміння не бути вузьким егоїстом, бути правдивим, хорошим другом, знаходити радість у допомозі іншим»; «Привітність і доброта роблять людину не тільки фізично здоровою, але й красивою»; «Соціальний обов'язок людини – бути інтелігентною. Це обов'язок і перед самим собою. Це – залог її особистісного щастя і аури добропорядності навколо неї і до неї» (Б. Т. Лихачов).⁶⁵ Навіть тільки деякі приклади тем названого спецкурсу академіка Б. Т. Лихачова дають можливість підкреслити значимість категорії «*духовного самостояння*» в «*духовно-практичній висоті*».

Отже, *духовно-практична висота* є досягненням гармонійної єдності духовних якостей особистості: совісті, віри, співчуття, співстраждання, любові, мужності, сердечності, моральної і фізичної підтримки, честі і доблесті, працелюбства, інтелігентності. Ці моральні якості як основа *духовно-практичної висоти*, є своєрідним фундаментом *духовного зцілення, духовного пробудження і духовного зростання особистості*.

Слід підкреслити важливість і роль особливої *духовної почуттєвості в духовно-практичній висоті*, яка проявляється

⁶⁵ Лихачев Б. Т. Философия воспитания: спец. курс. М.: ВЛАДОС, 2010.

в морально-естетичних переживаннях особистості при зустрічі і сприйнятті прекрасного в мистецтві, природному і культурному ландшафті, у процесі зустрічі і спілкування з різними людьми. Духовна почуттєвість базується на взаємодії морально-естетичних цінностей і найвищих людських добродійностях. Саме ця неповторна взаємодія пробуджує в особистості глибинні морально-естетичні почуття: прекрасного, любові і доброти, почуття вірності і самовідданості, мужності і патріотизму, радості і натхнення, потребу в творенні чужої радості і досягненні найвищого блага людського життя – щастя. Особливо варто наголосити на прагненні високо духовної людини творити «чужу радість» з безкорисливим піднесеним почуттям, морально-естетичним переживанням щастя іншої людини.

У цьому контексті буде доречним нагадати мудрі настанови Саласа Соммера, який радив повернутися до традиційних цінностей людства: невтомна праця, наполегливість, чесність, добродійність, готовність до саможертвності, єднання сім'ї, терпимість, особисті заслуги, доброта, Любов, справедливість, дружба і альтруїзм, солідарність.⁶⁶ Важливими є поради вченого щодо необхідності розвитку в особистості високого рівня свідомості, гармонії із самим собою і Всесвітом, прагнення перетворити свій духовний світ в основну цінність, наповнити його добром і прагнути до вдосконалення. «Доки не буде усвідомлена необхідність індивідуальної духовної самореалізації кожного, світ навряд чи зміниться на краще, тому що людину будуть і надалі піддавати рабству колективної посередності».⁶⁷ А для цього конче необхідно формувати в особистості емоційну установку, емоційний поштовх, почуття моральної відповідальності щодо духовної самореалізації

⁶⁶ Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. С. 30.

⁶⁷ Там само. С. 27.

Сьогодні, на жаль, спостерігається «емоційна недорозвиненість» як підростаючих поколінь, так і дорослих. Вона полягає в «пристрасній однобічності», яка «обумовлена приходом на зміну колективізму фетишизації індивідуалізму, який потребує специфічних якостей підприємця, що прагне до перемоги серед конкурентів будь-якою ціною і шукає будь-які шляхи отримання максимальних прибутків».⁶⁸ Тому, відзначають вчені, необхідна «особиста духовна гігієна», яка дозволить навчитися «духовному самостоянню», здібності керуватися в своєму житті системою загальнолюдських моральних цінностей і критично ставитися до благ «заможного, багатого життя», яке здобувається будь-якою ціною. Найефективнішими регуляторами вчинку і поведінки людини в суспільстві, її «особистої духовної гігієни» є совість, чесність, порядність.

Важливе місце у духовному пробудженні особистості займає *свідомість*. Нам імпонує визначення свідомості, яке представлено на сторінках Словника Іспанської Королівської Академії. Свідомість розглядається як «властивість людського духу усвідомлювати свої сутнісні якості і всі внутрішні зміни. Водночас необхідне внутрішнє усвідомлення добра і зла, а найвищий рівень свідомості буде досягнуто лише завдяки «суворій духовній дисципліні», яка «поки ще є невідомою в традиційному культурному середовищі». Кожна людина повинна цінувати і себе, й інших людей, і не переступати межі морально-духовних і естетичних норм».⁶⁹

«Суворота духовна дисципліна» передбачає суворого дотримання особистістю моральних і естетичних норм у повсякденному житті, повагу до людей і в різних життєвих

⁶⁸ Померанц Г. С. Выход из транса. М.: Юрист, 1995; Померанц Г. С. Духовность как возвращение в свое «Ч». Мир человеческих проблем: хрестоматия. Сост. К. Сельчонок. Мн.: Харвест, 1998. 448 с.

⁶⁹ Conciencia. Definición. Diccionario de la lengua española. Real Academia Española. URL: <https://dle.rae.es/conciencia> (date of appeal:04.07.2023).

ситуаціях зберігати витримку і свою власну честь, і людську гідність. Слід додати, що духовність людини оцінюється не тільки правильними словами, а насамперед, морально-естетичним, щиросердним, чуйним відношенням, культурою почуттів й культурою вчинків, які спрямовані на благодать, на світлі і добрі справи для оточуючих людей, на ціннісне відношення до Життя у всіх його проявах: до всього живого на Землі: людей і тварин, рослин і безмежних водних просторів.

Салас Соммер звернув увагу на необхідність виховання в особистості високого рівня свідомості і гармонії із самим собою, і Всесвітом. Це сприятиме істинній *духовній еволюції свідомості*; яка перетворить внутрішній духовний світ особистості в його основну цінність.⁷⁰

Сьогодні на арену людського життя значно впливає цифровий світ, який «створює людину споживацького цинізму», тотальної пропозиції меркантильних пріоритетів, утверджує моральний і духовний регрес, множення фейкових об'єктів і суб'єктів». Саме тому в наш час значно актуалізується проблема виховання духовності, духовного розвитку, духовного пробудження та духовної безпеки підростаючих поколінь, яка сьогодні знаходиться в центрі уваги філософської, психологічної і педагогічної науки. Саме духовний вимір людського життя є «життєвим світом особистості». І як зазначив Салас Соммер: «Ми – духовні істоти, втілені в матеріальні тіла і наше істинне «я» (сутність) має божественну, а не людську природу».⁷¹

Духовність тісно пов'язана і з самореалізацією особистості, яка, на думку Саласа Соммера, «завжди починається з відокремлення власної індивідуальності від натовпу». Вчений наголошував на важливості стати

⁷⁰ Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018.

⁷¹ Там само.

«виключною людиною», а для цього необхідно поставити мету і наполегливо працювати.⁷²

Проте слід мати на увазі, що людина, яка прийняла рішення вдосконалювати свої якості і піднятися над середнім рівнем ризикує бути відкинутою. Досить актуально звучить висновок ученого: «Стадо завжди карає тих, хто відрізняється від інших. Усі, хто вищі за натовп, викликають підозру».⁷³ Проблема духовності сучасної людини є цінною ще й тому, що «натовп не прощає чистих і піднесених людей, тому що вони як правдиве дзеркало, відбивають все без викривлення, маски падають і стають очевидними фальш і недосконалість тих, хто за ними скривається».⁷⁴ Салас Соммер вважав важливим завданням особистості «добудувати» на отриманому фундаменті «свою вищу частину», під якою він розумів «індивідуальну, духовну і моральну досконалість, яка робить людину не тільки образом, але й подобою Бога». С. Соммер підкреслює, що відсутність потягу до самовдосконалення, як і потурання вадам свого характеру – один з найважчих гріхів, оскільки людина в такий спосіб зневажає в собі Бога, а отже і втрачає віру в нього. Коли людина відмовляється від Бога, то стає носієм зовсім інших культурних цінностей, які деформують її психологію, характер і волю.⁷⁵

Сьогодні надзвичайно актуально звучить думка С. Соммера щодо нинішнього стану людського буття. «Нам намагаються нав'язати модель суспільства, багатого матеріально, але обділеного вищими духовними цінностями». Вчений підкреслює важливість в духовному суспільстві духовного розвитку людини, який є не релігійним процесом, а образом життя, процесом реальної еволюції його безсмертної свідомості, яку чекає від нього Творець. Важливо підкреслити

⁷² Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. С. 114.

⁷³ Там само. С. 114.

⁷⁴ Там само. С. 550.

⁷⁵ Там само. С. 45.

і ту думку С. Соммера, що істинний успіх перед Богом і природою вимірюється рівнем духовної досконалості, а не кількістю матеріальних благ або соціальними привілеями. С. Соммер наголошує, що *«важливо бути, а не мати»*.⁷⁶

Відомий німецький філософ, психолог Е. Фромм у книзі «Мати чи бути?», пояснюючи різницю між способами існування «мати» й «бути» представив уривки з двох віршів: один – хоку японського поета Басьо, другий – вірш англійського поета А.Теннісона.⁷⁷

Кожен з поетів описує реакцію на квітку. Теннісон пише:

Квітку в розламі стіни,
Я зірвав тебе тут –
Я тримаю тебе – з коренем, усю у своїй руці.
Маленька квітку, якби я міг зрозуміти
Тебе, твій корінь і все,
Тоді я б пізнав сутність Бога й людини.
Хоку поета Басьо звучить так:
Коли я уважно дивлюсь,
Бачу, як першоцвіт розквітає
Під тином!

Теннісон, щоб пізнати сутність Бога й людини, хоче оволодіти квіткою і зриває її. Басьо не хоче зривати її, він дозволяє їй жити далі. Усе, що він робить, – «уважно дивиться», щоб «побачити» її.⁷⁸ Відношення Теннісона до квітки описується принципом «мати», відношення Басьо до квітки обумовлене принципом «бути» в значенні існування, коли людина не прагне чогось матеріально, але відчуває себе в єднанні зі світом. Турбує душу актуальна думка автора: «Допоки народи складатимуться з людей, орієнтованих переважно на володіння й жадобу, вони не зможуть уникнути

⁷⁶ Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. С. 543.

⁷⁷ Фромм Еріх Мати чи бути? : пер. з англ. К.: Укр. письменник, 2010. С. 28

⁷⁸ Там само.

війн. Вони неодмінно бажатимуть того, що є в іншого народу, і намагатимуться досягти бажаного шляхом війни, економічного тиску або погроз...І війна розпочнеться навіть у тому випадку, якщо шанси на перемогу будуть сумнівними; не економічні труднощі спричинять війну, а бажання, глибоко вкорінене в соціальному характері, – мати більше й завойовувати ще».⁷⁹ «Мир як стан міцних гармонійних стосунків між народами можливий лише за умови, що принцип володіння поступиться місцем принципу буття. Сама лише думка про можливість миру на тлі постійної боротьби за володіння і прибутки є ілюзією, причому небезпечною ілюзією, бо вона заважає людям усвідомити чітку альтернативу: або радикальна зміна свого характеру, або постійні війни».⁸⁰

Роздуми С. Соммера щодо духовності, моралі сучасної людини є надзвичайно актуальними. Вчений зазначає значущість для сучасного життя виховання духовної людини, підкреслюючи, що духовна людина не може творити зло і вести себе аморально, оскільки поважає добродійність і гармонію природи.⁸¹

Для того, щоб стати «виключною людиною», на думку С. Соммера, необхідно дотримуватися **десяти моральних правил**.

1. *«Встановити правильні пріоритети в своєму житті»*. «Якщо ми хочемо стати дійсно щасливими, то повинні зрозуміти, що наш першочерговий обов'язок – це власна еволюція, це божественний наказ, якому необхідно слідувати. Нажаль, людство колись збилося зі шляху і основною метою стало досягнення задоволень, людей

⁷⁹ Фромм Еріх Мати чи бути? : пер. з англ. К.: Укр. письменник, 2010. С.126.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. С. 550.

захлинула гординя і вони вважають себе кращими, ніж вони є»).

2. *«Бути відданим добру і присягнути на вірність власному духу»*. Автор зазначає, що добро і зло – дві сили, що діють у Всесвіті, і ми так чи інакше завжди пов'язані з темною і світлою стороною вселенської енергії. Якщо ми підкорюємося темній стороні сили і заключаємо договір зі злом, то воно буде використовувати нас як інструмент свого проявлення і перетворить у частину себе. Якщо ж ми приймемо сторону добра, то з нами буде світло, істина і можливість йти шляхом еволюції. Для цього необхідно мати чіткі критерії, що дозволяють визначити, що добре, а що погано. Саме тому, наголошує С. Соммер, нам слід сприймати добро як «щось дуже, піднесене», що стоїть над інтересами особистості і яке досягає духовної сфери.⁸² Він також підкреслив, що «духовна людина не може творити зло і вести себе аморально, оскільки поважає добродійність і гармонію Природи».⁸³

3. *«Визнати свою нечесність»*. С. Соммер підкреслив, що ми завжди помічаємо чужу нечесність і ніколи не бачимо свою. Ми панічно боїмося визнати, що в нашому серці може існувати щось погане, брудне або негідне, тому нам приходится удавати себе терплячими і дружелюбними, робити вигляд, нібито нам все подобається і ми всіх любимо. Автор наголосив на тому, що у своїй глибинній суті нечесність – це злонамірне й егоїстичне пристосування реальності шляхом своєвольного викривлення картини світу у відповідності до своїх фантазій, страхів і недоліків.⁸⁴

4. *«Розумом і почуттями ставити себе на місце інших»*. Мова йдеться про емпатію. Емпатія – це здатність людини стати на місце іншої людини і розділити її почуття. Це – прояв

⁸² Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. С. 545.

⁸³ Там само. С. 551.

⁸⁴ Там само.

уваги, допомоги, турботи, чуйності, поваги. Необхідно давати іншим те, що сам хочеш отримати і не втрачати надію на відповідне розуміння. Чуйність і уважність до проблем інших людей – це значно важливіше, ніж благочинність. Більше турбуватися про інших і не обов'язково через благодетельність, а глибоко поважаючи сутність кожної людини.

Емпатійне ставлення передбачає прояв високо моральних почуттів, уміння зрозуміти емоційне життя і моральні переживання інших людей. С. Соммер підкреслює, що одним із найважливіших наслідків емпатії є перемога над егоїзмом, що дає можливість зрозуміти проблеми оточуючих і прагнути до взаєморозуміння.

5. *«Контролювати негативні емоції і вміти «підставляти другу щоку».* Контроль за негативними емоціями особистості органічно пов'язаний з рівнем розвитку її емоційної грамотності і емоційної культури, яка гарантує «збереження внутрішнього спокою і рівноваги», що попереджає появу «внутрішнього хаосу почуттів» (Деніел Гоулман). Салас Соммер підкреслював, що мозок більшості людей є лише складним накопичувачем інформації, ідей і знань, які сама людина не розуміє і не контролює, але вони визначають всі його вчинки, а значить життя.⁸⁵

6. *«Вийти зі своєї «ментальної нори», залишити її тісний маленький світ і відкрити для себе іншу реальність».* Вчений підмітив, що кожна людина, яка задля спасіння хапається «за свій маленький світ», в якому їй затишно і приємно.

Проте, насправді ми метушимося у крихітній кімнаті, збудованій із наших бажань, конфліктів, страхів, але не маємо відношення до істинної реальності. Кожний створює в думках свій «світ за власним смаком» і уявляє, що нібито керує ним. Світ переповнений «ментальними інвалідами», які б могли

⁸⁵ Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. С. 552.

стати великими людьми, якби їм вдалося вийти із «ментальної нори».

7. *«Розвивати волю і загартовувати характер»*. «Велика кількість людей пасивні в тому розумінні, що вони пасивно дозволяють зовнішнім обставинам формувати в собі те, що є характерним для даного історичного періоду певної культури, створює штучне «Я», яке витісняє «Я» істинне». ⁸⁶

8. *«Жити в гармонії з природою»*. «Мораль природи, – підкреслює С. Соммер, – не більш ніж причинно-наслідковий вібраційний енергетичний зв'язок між людиною і космосом, в якому завжди діє закон: кожний розплачується за все, що він робить». ⁸⁷

9. *«Дотримуватися закону «еквівалентної рівності»*, тобто чинити справедливо, незалежно від особистих симпатій, поважаючи при цьому права всіх людей та закони Всесвіту, розуміючи, що якщо хочеш отримати щось, потрібно накопичити еквівалентну заслугу».

10. *«Не довіряти першому враженню і намагатися знайти більш глибоку істину, а істина, як правило, всередині нас»*. На основі цих десяти моральних правил автором зроблено важливий висновок, що «духовний розвиток людини – не релігійний процес, а скоріше образ (спосіб) життя, процес реальної еволюції її безсмертної свідомості, яку чекає від неї Творець». ⁸⁸

Отже, *духовність* як найважливіша ознака життя людського роду є основою життєтворчості і Вселенської свідомості, а духовні цінності особистості є «породжувальною клітиною духовного розвитку особистості» (І. Д. Бех), її духовного пробудження, яке є фундаментом духовної безпеки, виховання культури, морально-естетичних цінностей,

⁸⁶ Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. С. 460.

⁸⁷ Там само. С. 461.

⁸⁸ Там само. С. 543.

культури почуттів, ідеалів, ціннісно-сислової сфери, «чистої аури душі».

Сучасні дослідники духовності відмічають необхідність дослідження несвідомих, ірраціональних прошарків людської психіки, що є складником духовного ядра особистості. Духовність розглядається як глибинна сила несвідомого, що спрямовує розвиток людини до здорового стану душевного світу, до вдосконалення.

Християнство має своє розуміння про Бога. Коренем слова «духовність» є дух. В абсолютному сенсі духом є Бог. І, згідно Християнського розуміння, духовною є та людина, яка найбільше уподобилася Богу, тобто стала богоподібною. Бог відкрив себе людині в Ісусі Христі. Образ Ісуса Христа, Його Слово в Євангелії і є виразом тієї духовності, яку Християнство стверджує як ідеал людського життя. Доречно пригадати у цьому контексті слова Апостола Павла про сутність християнської духовності: «А плід духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, лагідність, здержливість: Закону нема на таких! А ті, що Христові Ісусові, розп'яли вони тіло з пожадливостями та з похотями. Коли духом живемо, то й духом ходімо! Не будьмо чванливі, не дражнімо один одного, не завидуймо один одному!»⁸⁹ Отже, за апостолом Павлом, під *духовністю* слід розуміти стан душі, що має названі позитивні властивості.

Свого часу М. О. Бердяєв справедливо стверджував, що «вищі цілі життя не економічні і не соціальні, а духовні. Велич народу, його внесок в історію людства визначається не могутністю держави, не розвитком економіки, а духовною

⁸⁹ Біблія Новий Заповіт Переклад Івана Огієнка Послання св. апостола Павла до галатів До галатів 5 URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/poslanie-k-galatam.html#g5> (дата звернення: 08.08.2023).

культурою».⁹⁰ Специфічна сутність людини в тому й полягає, що, володіючи духом і прагнучи до блага, людина повинна бути високодуховною в своїх думках, в своїх діях і вчинках. Невипадково тому саме в нинішніх умовах інформаційно-технологічної цивілізації важливо зберегти духовність, яка виділяє людину серед усіх інших видів життя на Землі, фундаментом якої є закони моральності.

Категорія *духовність* ввібрала в себе невід'ємні домінанти – *Дух* і *душу*. М. Бердяєв підкреслював, що людина є духовною істотою, в ній є духовна енергія, але в неї немає духовної субстанції, яка є в душі і тілі. Дух є ніби подих Божий, який проникає в сутність людини і повідомляє їй найвищу гідність, найвищу якість її існування, внутрішню незалежність і єдність. Вчений наголошував, що Дух є Дух Святий. Він завжди захисник, помічник, розрада, істина, краса, добро, смисл, свобода.⁹¹ Дух є істина Душі, її вічна цінність.⁹²

М. С. Каган визначав *духовність* атрибутом людини як суб'єкта, а бездуховність – ознакою втрати особистістю її «суб'єктивних якостей та її «виродження» в простий об'єкт, у подобу тварини та механізму».⁹³ М. С. Каган наголошував на тому, що духовні потреби не закладені у людини генетично. Вони формуються під час її залучення до культури. Процес залучення людини до культури ґрунтується на становленні безкорисливої потреби людини в іншій людині, а смисл людського життя, на думку вченого, полягає у боротьбі духовного з егоїзмом, непристойністю, прагматизмом, успішністю якої і визначає міру духовності людини.⁹⁴

⁹⁰ Бердяєв Н. Н. Царство духа и царство кесаря. Париж: YMCA Press, 1951; Бердяєв Н. Дух и реальность: Основы богочеловеческой духовности. М.: Республика, 1994. С. 320.

⁹¹ Там само. С. 383.

⁹² Там само. С. 367.

⁹³ Каган М. С. О духовном: Опыт категориального анализа. *Вопросы философии*. 1985. №9. С. 91-102.

⁹⁴ Там само. С. 101.

У сучасній науці існує багато визначень категорії «*духовність*». На наш погляд, надзвичайно важливою є думка щодо духовності відомого психолога Д. О. Леонтєва. Він справедливо зазначає, що за цим словом криється туга за чимось, що люди недостатньо розуміють, але відчувають його відсутність, туга за ідеалом. Автор розглядає *духовність* як ідеал і як реальний феномен. На його думку, *духовність* – це здатність людини орієнтуватися на цінності і визначатися стосовно них. Д. О. Леонтєв визначив *духовність* як смисли і цінності, які стають основою виникнення особистісних структур. Ці особистісні структури зумовлюють новий тип поведінки людини. Вчений підкреслює, що духовна людина збуджується полем цінностей, які дають можливість вибору. Духовна людина орієнтується на інтегральні цінності людства, а не на вузькоспеціальні, «містечкові». *Духовність*, стверджує вчений, є одним із базових «екзистенціалів» зрілої особистості поряд зі свободою і відповідальністю.⁹⁵

Духовність як цінність розглядалася Ш. Ауробіндо, який підкреслював, що *духовність* – це не інтелектуальність, не ідеалізм, не чиста мораль, не релігійність і не емоційність. Ш. Ауробіндо наголошував, що в узагальненому вигляді – це є велика цінність, яка спрямована на очищення людської природи, на просвітлення її душі.⁹⁶ В. Вернадський розглядав *духовність*, *духовну енергію особистості* як своєрідне

⁹⁵ Леонтєв Д. А. *Духовность, саморегуляция и ценности. Гуманитарные проблемы современной психологии: Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета.* 2005. №7. С. 16-21; *Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: монографія.* Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. С. 16.

⁹⁶ Там само, а також *Satprem Шри Ауробиндо* Или путешествие сознания. Satprem. Sri Aurobindo, or Journey of Consciousness. Пер. А. А. Шевченко и В. Г. Баранова. Издательство Ленинградского университета. Л., 1989. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/satpr01/index.htm> (дата звернення: 05.02.2023).

енергетичне джерело, завдяки якому відбувається еволюція Землі як космічного цілого – перехід біосфери у ноосферу.

На наш погляд, *духовність* – це морально-естетична властивість людини, яка дозволяє на культурно-цивілізаційному, екологічно-моральному рівнях сприймати світ і ставитися до нього на основі морально-естетичної оцінки в єдності з «пізнанням» серця. Виховання серця – це педагогічна проблема світового значення (Г. Сковорода, П. Юркевич, Р. Штайнер, М. Реріх, О. Реріх, Р. Рудзітіс). Духовність без очищення вогнем свого серця не існує. Отже, духовність, духовна культура повинні осмислюватись на найвищих рівнях знань про Космос, Всесвіт, Людство. Духовність є відбиттям гармонії душі, її натхненної роботи в ім'я Світла і Добра, Миру і Радості, великої Мудрості. *Духовність особистості* втілює в собі гармонію, красу світу, моральні імперативи, єдність думок і почуттів.

Звісно, що особистість може стати духовною за умов сприяння її духовному пробудженню. Поштовхом до духовного пробудження особистості є своєрідний комплекс різних життєвих ситуацій, умов, внутрішніх і зовнішніх чинників.

Аналізуючи проблему духовного пробудження, варто звернутися до точки зору Томаса Карлейля, який акцентував увагу на *духовному самоствердженні особистості*. Всебічно розкриваючи сутність людського життя, він відзначив, що «кожна людина вміщує в собі ціле духовне царство, яке відображає Всесвіт... Життя зіткане на чудесному ткацькому верстаті часу і складається... із ланцюга світла, перемішаного з таємничою темрявою ночі. Світло доходить до тих, хто любить світло, як його належить любити, із самопожертвуванням, із готовністю все переносити».⁹⁷ Слід

⁹⁷ Карлейль Т. Этика жизни. Трудиться и не унывать! Пер. Е. Синерукой. СПб., 1906. С. 16. URL: https://royallib.com/read/tomas_karleyl/etika_gizni.html#0 (дата звернення: 15.04.2023).

звернути увагу на введення Т. Карлейлем в науковий обіг категорії «духовне самоствердження». На його думку, «духовне самоствердження» здійснюється тоді, коли людина творчо живе в різних смислах. Той, хто творчо живе всередині смислів стверджує себе як учасника цих смислів». ⁹⁸

Актуально звучить думка Т. Карлейля щодо ствердження себе «у якості того, хто творчо сприймає і перетворює реальність». Він любить себе тому, що він приймає співучасть у духовному житті і любить його зміст. Вчений підкреслює, що у процесі свого відкриття знайомства з оточуючим світом здійснюється «духовне самоствердження особистості». ⁹⁹

Варто звернути увагу на те, що у сучасній філософській науці з'явився інноваційний термін «духовна навігація». Під духовною навігацією розуміється продумування плану свого життя, його смислу і призначення, а також намір реалізувати задумане, осмислення досвіду свого життя і «збирання себе».

Отже, необхідність духовного пробудження особистості – це виклики нашого часу, який насичений багатьма протиріччями і змінами духовного життя людей на Планеті Земля. Тому так важливо возвеличити Духовність у боротьбі за виживання людства на засадах добра, справедливості і любові, культури і мистецтва, системи моральних і естетичних цінностей. Розвиненість культури почуттів, ціннісно-сміслової сфери особистості, системи морально-естетичних цінностей та ідеалів, морально-естетичний вибір цінностей і смислів людського життя, ідеалів життя теперішнього і майбутнього є факторами накопичення комплексу чинників, що сприяють духовному пробудженню особистості.

Особистість не може водночас стати високодуховною. Для цього треба пройти певні етапи і сприйняти чинники, які

⁹⁸ Карлейль Т. Этика жизни. Трудиться и не унывать! Пер. Е. Синерукой. СПб., 1906. С. 16. URL: https://royallib.com/read/tomas_karleyl/etika_gizni.html#0 (дата звернення: 15.04.2023).

⁹⁹ Там само.

органічно впливають на духовне пробудження і створюють ситуацію духовної безпеки людського життя.

ПОСИЛАННЯ

1. Асмус В. Ф. Античная философия. Изд. 2-е, доп. М : Высшая школа, 1976. 543 с.
2. Бердяев Н. Дух и реальность: Основы богочеловеческой духовности. М.: Республика, 1994. 480 с.
3. Бердяев Н. Н. Царство духа и царство кесаря. Париж: YMCA Press, 1951. 165 с.
4. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці: «Букрек», 2018. 320 с.
5. Біблія Новий Заповіт Переклад Івана Огієнка Послання св. апостола Павла до галатів До галатів 5 URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/poslanie-k-galatam.html#g5> (дата звернення: 08.08.2023).
6. Горизонт духовності виховання: колективна монографія. *The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph.* Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. 584 с.
7. Йегер В. Пайдейя. Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). Перевод с немецкого М. Н. Ботвинника. Москва, 1997. 338 с.
8. Зинченко В. П. Психолого-педагогические основы построения системы развивающего обучения Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова: учебное пособие. М.: Гардарики, 2002. 432 с. URL: http://lib100.com/common_psychology/psy_oundations/html/?page=316 (дата звернення: 08.03.2023).
9. Каган М. С. О духовном: Опыт категориального анализа. *Вопросы философии.* 1985. №9. С. 91-102.
10. Карлейль Т. Этика жизни. Трудиться и не унывать! Пер.Е. Синерукой. СПб., 1906. С. 16. URL: https://royallib.com/read/tomas_karleyl/etika_gizni.html#0 (дата звернення: 15.04.2023).
11. Кафарський В. І. Соціальний вимір духовності в педагогічній науці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* Вип. 3 (78). 2017. С. 119-138.

12. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття: (3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.). К.: Академія, 2003. 32 с. URL: https://pidru4niki.com/16631116/psihologiya/krimskiy_zakliki_duhu_vnosti_xxi_stolittya (дата звернення: 12.06.2023).
13. Крымский С. Б. Моральный кризис носит глобальный характер URL: <https://alexandria.org.ua/books/krymskii-s-b-moralnyi-krizis-nosit-globalnyi-harakter-1596875386> (дата звернення: 13.06.2023).
14. Кримський С. Б. Нації виходять з кризи завдяки культурі, релігії, ідеї державності. *Українська культура*. № 2. 2018. С. 7.
15. Леонтьев Д. А. Духовность, саморегуляция и ценности. *Гуманитарные проблемы современной психологии: Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета*. 2005. №7. С. 16-21.
16. Лихачев Б. Т. Философия воспитания: спец. курс. М.: ВЛАДОС, 2010. 335 с.
17. Локк Дж. Мысли о воспитании. Сочинения в трёх томах: Т. 3. М.: Мысль, 1988. 668 с.
18. Подласый И. П. Энергоинформационная педагогика. М.: Дата Сквер, 2010. 424 с.
19. Померанц Г. С. Выход из транса. М.: Юрист, 1995. 574 с.
20. Померанц Г. С. Духовность как возвращение в свое «Ч». Мир человеческих проблем: хрестоматия. Сост. К. Сельчонок. Мн.: Харвест, 1998. 448 с.
21. Роттердамский Эразм Жалоба мира, отовсюду изгнанного и поверженного. *Трактаты о вечном мире*. СПб.: Алетейя, 2003. 398 с.
22. Савчин М. В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ: Плай, вид-во Прикарпатського ун-ту, 2001. 204 с.
23. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посіб. у 2 ч. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. Ч. 2. 147 с.
24. Сатпрем Шри Ауробиндо Или путешествие сознания. Satprem. Sri Aurobindo, or Journey of Consciousness. Пер. А. А. Шевченко и В. Г. Баранова. Издательство Ленинградского университета. Л., 1989. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/satpr01/index.htm> (дата звернення: 05.02.2023).

25. Сафонова І.О. Про деякі аспекти виховання в сучасній педагогіці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць. Випуск 5(86). 2018. С. 156-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2018_5_17(дата звернення: 03.09.2022).
26. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті (Ловець у житті). 1984. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=133>
27. Соммер С. Мораль ХХІ века. СПб.: Кодекс, 2018. 480 с.
28. Тоффлер Э. Шок будущего. Пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 557 с.
29. Тюріна Т. Г. Виховання духовності студентської молоді у ноосферному вимірі: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 284 с.
30. Тюріна Т. Г., Васильчук А. Л. Духовність як визначальний чинник гармонійної взаємодії людини і світу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 1(94). 2020. С. 232-244.
31. Тюріна Т. Г. Духовне пробудження особистості: характерні ознаки, умови та чинники. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2(101) Ч. 1. 2021. С. 197-209.
32. Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. 497 с.
33. Філіпчук Г. Суспільний пріоритет освіченості. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта ХХІ століття*. Випуск 1 (2020), С. 37-44.
34. Філіпчук Г. Освіта в національному і глобальному вимірах. *Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 26-27 травня 2021 року / за наук. ред. д. пед. наук С.З. Романюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. 328 с.
35. Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 256 с.
36. Фромм Еріх Мати чи бути? Пер. з англ. К.: Укр. письменник, 2010. 222 с.

37. Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека. Эссе к конституции Европы. М.: Весь мир, 2013.
38. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 544 с.
39. Хейзинга Й. Homo Ludens; Статті по історії культури. Пер., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова; Комент. Д. Э. Харитоновича. М.: Прогресс – Традиция, 1997. 416 с.
40. Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигм. Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; відповідальний редактор В. А. Малахов. К.: Наукова думка, 2007. 158 с.
41. Conciencia. Definición. Diccionario de la lengua española. Real Academia Española. URL: <https://dle.rae.es/conciencia> (date of appeal:04.05.2023).
42. Laszlo Ervin. Macroshift. Navigating the Transformation to a Sustainable World. Berrett-Koehler. 2018. 240 p.
43. Schafer D. P. Cultivating spirituality a necessity for present and future generations. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. Вип. 2(101_1). С. 270-283.

2. СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Наголосимо, що людина стає духовною неодномоментно, а завдяки *духовному пробудженню*. *Духовність в особистості має пробуджуватися і ставати невід'ємною функцією життя в людському суспільстві*.

Духовне пробудження є своєрідним імпульсом пробудження у людини найвищих людських якостей. Можна з упевненістю сказати, що тільки завдяки копіткій роботі над проблемою духовного пробудження особистості, підростаючих поколінь, студентської молоді суспільство підніметься до високого рівня духовності особистості і в цілому суспільства. У Великому тлумачному словнику (ВТС) сучасної української мови¹⁰⁰ й у Словнику української мови у 20 томах¹⁰¹ подається таке значення слова «пробудження – *дія і стан за значенням пробудити і пробудитися*. (Напр.: Не хотілось, не було сил відігнати нісенітні, але такі привабливі марення, що з'являються на грані між сном і пробудженням (Ю. Шовкопляс)). Хоча у нижче наведених прикладах, на нашу думку, наявні дещо інші значення (у переносному значенні – «зробити когось-щось активним, діяльним» (напр.: Струмливої далі припливом, Сплетінням

¹⁰⁰ Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови URL: <https://1531.slovaronline.com/136715-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 04.08.2023).

¹⁰¹Словник української мови у 20 томах URL: <https://1677.slovaronline.com/103999-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>(дата звернення: 04.08.2023).

прозорих вітрів, Пробудженням площ рокотливим їх вранішній город зустрів (М. Бажан); а також значення «оновлення», «оживлення» (напр.: Весна вдерлась у холодну оселю осінньої ночі, обняла дівчину духом пробудження і любові (В. Баблик)).

У словнику В. Даля *пробудження* визначається по дієслову *пробуджувати*, тобто *заохочувати почуття, схильності* або по дієслову *пробуджуватися*, тобто *просипатися / прокинутися від сну* (напр.: Пристрасті пробуджуються рано. У ньому пробудилася жага до малювання. Весною вся природа пробуджується).¹⁰²

Проблема духовного пробудження особистості розкривається у роботах філософів (Р. Ассаджолі, М. Бердяєва, Г. Гадамера, В. Зеньківського, Т. Карлейля, В. Кутирьова, Г. Померанца, М. Реріха, Г. Сковороди, С. Соммера, С. Тейлора, Ю. Хабермаса, П. Юркевича), психологів (Н. Кoenig, М. McCullough, D. Larson, В. Seaward), педагогів (Г. Сковороди, І. Вишенського, Я. Козельського, Б. Лихачова, J. Fisher).

Проблемою духовного пробудження опікуються вчені різних країн світу, оскільки категорія «*духовного пробудження*» є нині фундаментальною основою збереження людського життя на Планеті Земля. Слід зазначити, що деякі вчені зарубіжних країн пов'язують духовне пробудження з розвитком культурної особистості та необхідністю ведення духовно-культурного способу життя (Пол Шафер); з духовним здоров'ям та духовним благополуччям (Джон Фішер); з необхідністю врахування специфічних особливостей національної культури різних народів світу (Меліса Альварес); із набуттям стабільного стану внутрішнього спокою, відчуттям єдності з навколишнім світом в поєднанні зі щирою любов'ю

¹⁰² Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. репринт. восп. изд. 1863-1866 гг. М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 2012.

до всіх людей і готовністю безкорисливо служити їм (Стів Тейлор).

Поняття «*духовне пробудження*» детально розкрито в книзі англійського вченого, доктора філософії, провідного викладача психології в Міському університеті Лідса С. Тейлора «Стрибок: Психологія духовного пробудження».¹⁰³ С. Тейлор підкреслив, що *духовне пробудження* передбачає набуття стабільного стану внутрішнього спокою, відчуття єдності з навколишнім світом в поєднанні зі щирою любов'ю до всіх людей і готовністю безкорисливо служити їм. Духовне пробудження, з точки зору С. Тейлора, це перехід до більш високого, більш всеохоплюючого та гармонійного стану розуму і буття. С. Тейлор звернув увагу на те, що відбуваються серйозні зміни в душі, психіці людини, коли вона духовно пробуджується: змінюється система її цінностей і цілей, виникає відчуття суб'єктивної ідентичності, настає стан просвітлення. В свідомості людини спостерігається духовне зрушення, що породжує відчуття благополуччя, ясності сприйняття, виникає почуття зв'язку зі світом, розвивається глобальне світосприйняття. Пробудження духовності передбачає подолання розриву між особистістю і світом. У людини з пробудженою духовністю з'являється промениста духовна енергія, чиста сяюча свідомість. Саме така людина відчуває фундаментальне почуття рівноваги і цілісності. Вона не зациклена на собі, навпаки – в ній пробуджується милосердя, альтруїзм, готовність до самопожертви. Як вірно зауважує С. Тейлор, *духовно пробуджений стан* є «*вищим режимом функціонування*» у багатьох смислах.¹⁰⁴ Слід звернути увагу на думки С. Тейлора, які стосуються епізодів пробудження духовності в особистості. Серед цих епізодів він

¹⁰³ Тейлор С. Скачок: Психологія духовного пробудження / The Leap. The psychology of Spiritual awakening. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017.

¹⁰⁴ Там само. С. 36-37.

називає: контакт з природою; медитацію; спілкування з мистецтвом, власне все, що заспокоює розум і сприяє розслабленню. Вчений стверджує, що душевні потрясіння найбільш поширена основа для епізодів духовного пробудження, а слідом за ними йде спілкування з природою, мистецтвом тощо.

Слід взяти до уваги думку С. Тейлора про те, що «...в давнину люди не вважали себе відокремленими від світу і чітко відчували «духовну силу», що пронизує все на світі, включаючи їх власну істоту». Але, в сучасній ситуації нинішня людина значно віддалена від природи, від спільноти та власного тіла.¹⁰⁵ Для розвитку особистості вкрай необхідно прагнення до гармонії і єдності, до постійного духовного пробудження. Про це С. Тейлор писав так: «Темний і безрадінний світ сну, який в останні тисячоліття наповнював життя людини нескінченними стражданнями на індивідуальному і колективному рівні уступить місце світлому світу пробудженості».¹⁰⁶ Все людство прийде в нову сяючу реальність – і придбає нове внутрішнє відчуття благополуччя і цілісності, нове всеоб’ємлюче почуття приналежності до людства. Кошмар страждань і розладу нарешті завершиться, і ми з величезним полегшенням прокинемось в новій ері гармонії і безтурботності.¹⁰⁷ Ми близькі до колективного пробудження, необхідно постаратися піднятися дещо вище – здійснити свій Стрибок».¹⁰⁸

Окремих аспектів дослідження проблеми духовного пробудження торкається відомий австралійський учений, доктор педагогічних та філологічних наук Дж. Фішер. Учений

¹⁰⁵ Тейлор С. Скачок: Психологія духовного пробудження / The Leap. The psychology of Spiritual awakening. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. С. 26.

¹⁰⁶ Там само. С. 224.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Там само. С. 224.

акцентує увагу на значущості віри і виховного потенціалу релігії як частини культури цивілізованого суспільства, які є чинниками духовного пробудження особистості.¹⁰⁹ Посилаючись на роботи вчених Г. Кеніга, М. МакКаллоу та Д. Ларсона, автор підкреслює, що духовність визначається як «ставлення до священного або трансцендентного».¹¹⁰ Водночас вчений розкрив точку зору Б. Сіворда, який вважає, що духовність передбачає «єднання з Богом, як би ми його не називали».¹¹¹ Отже, духовність органічно пов'язана з релігією.

Наукову цінність представляють погляди Дж. Фішера на природу *духовного здоров'я*, яке він розглядає у двох аспектах як «один з найважливіших аспектів загального здоров'я і добробуту, що пронизує та інтегрує всі інші аспекти здоров'я (фізичного, психічного, емоційного, соціального і професійного)» та «динамічний стан буття, що демонструє, наскільки людина живе в гармонії щодо таких *сфер духовного добробуту*:

□ персональна сфера (причому вона співвідноситься із самим собою в плані смислу, мети і цінностей життя. Людський дух творить самосвідомість, що стосується самооцінки та ідентичності);

□ суспільна сфера (оскільки вона виражається в якості і глибині міжособистісних відносин, у відносинах між особистістю та іншими людьми, а також стосується моралі, культури і релігії. Суспільна сфера включає любов, справедливість, надію та віру в людей);

¹⁰⁹ Fisher J. W. Reaching the Heart: assessing and nurturing spiritual well-being via education: Doctor of Education Thesis. University of Ballarat, Australia. 2009. P. 9; Fisher J. W. From the beginning to spiritual well-being. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 3(72). С. 74-97.

¹¹⁰ Koenig H. G., McCullough M. E., Larson D. B. Handbook of religion and health. Oxford University Press. 2001. P. 18. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195118667.001.0001.

¹¹¹ Seaward B. L. Health of the Human Spirit: Spiritual Dimensions for Personal Health. Allyn and Bacon: Boston, MA, USA, 2001. P. 77.

□ сфера навколишньої дійсності (піклування і турбота про фізичне і біологічне, почуття благоговіння та подиву; для деяких поняття єдності з навколишнім середовищем);

□ трансцендентальна сфера (відносини самого себе із чимось або з кимось поза межами людського, що включає питання смерті, космічної сили, трансцендентної реальності або Бога. Ця сфера передбачає віру та обожнювання Творця Всесвіту). Дж. Фішер наводить докази того, що саме Бог є найвпливовішим Трансцендентом, який здатний поліпшити відношення людини з самим собою і з іншими людьми.

Перша частина цього визначення (а) окреслює взаємозв'язки природи і духовного здоров'я як динамічного утворення. Друга частина (б) підкреслює динамічний характер духовного здоров'я, у якому внутрішня гармонія залежить від свідомого саморозвитку, що виходить зі злагодженості між вираженим і пережитим у плані змісту, цілей та цінностей життя.¹¹²

Вчені звертають увагу на необхідність гармонійного поєднання духовності і оздоровлення особистості. Підкреслюється значущість енергії думки, яка безпосередньо керує здоров'ям, стимулює його або навпаки викликає хворобу. Акцентується увага на те, що думки людини є основним носієм інформації, у якій криється енергетичний потенціал. Ж.Д.Семидоцька та М.Ю. Неффа звернули увагу на взаємозв'язок між енергетичними процесами і фізіологією тіла. Вони зауважують, що наукові докази існування єдиної енергосистеми світобудови вже з'явилися у формі експериментально обґрунтованої теорії фізичного вакууму та торсіонних полів. Вчені наголошують на тому, що основним законом світобудови є закон єднання (закон рівноваги та

¹¹² Фішер Дж. Якість життя на робочому місці: духовність, смисл і ціль. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. Вип. 3(25). С. 253.

гармонії). Звертає на себе увагу думка авторів щодо гармонії як ключового слова до здорового існування.¹¹³

Надзвичайно важливим є висновок, зроблений ученими, що духовна людина піднімається вище генетичної долі. Важливо звернути увагу на те, що «сила думки змінює генетичний код людини». Ж. Д. Семидоцька та М. Ю. Неффа доводять, що своєю свідомістю ми впливаємо на процеси оздоровлення. Важливо пам'ятати, що сила думки і слова відіграє значну роль в гармонізації особистості і збереженні її здоров'я.¹¹⁴

Важливою для нашого дослідження є точка зору на сутність духовного пробудження відомого італійського психолога, психіатра, гуманіста, автора теорії реконструкції особистості або психосинтезу Р. Ассаджіолі. На думку вченого, мета життя полягає у досягненні цілісності і гармонії у житті. Розроблена ним техніка психосинтезу спрямована на вибудовування нової особистості – «органічної, внутрішньо узгодженої та об'єднаної в одне ціле».¹¹⁵ Р. Ассаджіолі підкреслює, що духовне пробудження та духовне розуміння значно відрізняються від процесу саморозуміння як ще одного виду самореалізації, свідомого усвідомлення Я, адже вони включають різні форми усвідомлення змістів надсвідомого і призводять до «пікових переживань».¹¹⁶ А все, що пов'язане з усвідомленням змісту надсвідомого він відносить до духовного розвитку. Слід звернути увагу на те, що для Р. Ассаджіолі суть духовного розвитку полягає у «радикальному перетворенні «нормальних» рис особистості,

¹¹³ Семидоцкая Ж. Д., Неффа М. Ю. Гармонизация личности и здоровье человека в современном мире. Лекция. Медицина невідкладних станів. 2021. № 1(17). С. 104-105.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Ассаджіолі Р. Психосинтез: теория и практика. М.: REFL-book, 1994. С. 20.

¹¹⁶ Там само. С. 30.

пробудженні прихованих колись можливостей, піднесенні свідомості у нові її сфери, і навіть нової внутрішньої спрямованості діяльності».¹¹⁷

У контексті дослідження проблеми виховання духовного пробудження студентської молоді особливо важливо схарактеризувати виділені Р. Ассаджіолі чотири критичні стадії перетворення людини, а саме: *криза, що передує духовному пробудженню; криза, обумовлена духовним пробудженням; реакції на духовне пробудження; фази процесу перетворення.*

Характерною особливістю *першої стадії* є міцна прихильність до земних матеріальних благ реального світу, а відношення до духовності є суто теоретичним за змістом. Але, як зауважує вчений, все змінюється під впливом негативних або позитивних подій, коли людина починає відчувати незадоволеність і порожнечу повсякденного життя. Часто на цій стадії людина переоцінює цінності життя, відчуває тривогу та її часто долають сумніви, в тому числі і метафізичного змісту. Як влучно підкреслює Р. Ассаджіолі, «конфлікти породжуються пробудженням нових помислів, прагнень та інтересів моральної, релігійної чи духовної властивості на кшталт тих, які були згадані вище... Загалом ці конфлікти та їх симптоми можна вважати наслідками кризи під час розвитку, кризи зростання особистості».¹¹⁸

Друга стадія духовного розвитку характеризується кризою, обумовленою духовним пробудженням. Учений звертає увагу на цікавий факт, що попередні конфлікти та страждання, а також викликані ними психічні та фізичні симптоми можуть дуже швидко зникнути, а це говорить про те, що вони були проявом внутрішньої боротьби, а чи не наслідком якоїсь фізичної причини. У таких випадках *духовне*

¹¹⁷ Ассаджіолі Р. Психосинтез: теорія и практика. М.: REFL-book, 1994. С. 32.

¹¹⁸ Там само. С. 36.

пробудження рівнозначне зціленню. Друга стадія духовного розвитку таїть в собі певну небезпеку, адже під впливом сильних емоцій, людина може не повною мірою адекватно усвідомити різницю між абсолютною та відносною істиною, між «я» та «Я». Особливо це можливо, якщо людина у душі марнославна та егоїстична. У таких випадках раптовий приплив духовної енергії робить у людині емоційний переворот, який проявляється у неконтрольній, неврівноваженій поведінці. Для цієї форми реагування характерні крики, сльози, співи та емоційні спалахи. Італійський психіатр Роберто Ассаджіолі зауважував, що «втрата внутрішньої рівноваги, відчуття відсутності смислу та інші душевні страждання виникають здебільшого тоді, коли різні наші внутрішні елементи роз'єднані чи суперечать один одному; коли вони об'єднуються у все більші та більші цілісності, ми відчуваємо приплив сил, відчуття благополуччя і знаходимо у своєму житті більше смислу».¹¹⁹

Третя стадія духовного розвитку – реакції на духовне пробудження – характеризується циклічністю: *приплив* світла та любові, впевненості в собі та відчуття щастя і задоволення життям змінюється на *відлив* темряви, невпевненості у собі, самокритики, незадоволеності життям, відчуттям інтелектуальної беспорядності; нездатності до вольового зусилля, втратою самовладання, нерішучістю та відразу до діяльності. Як наголошує вчений, людина вже все одно скільки вона не намагається, не може повернутися до свого колишнього стану. Як зазначає Р. Ассаджіолі, якщо людина зазнала духовного пробудження, подальше виникнення подібних розладів не слід розглядати як чисту патологію; вони мають особливі психологічні причини. На одну з них звернув увагу св. Іоанн Креста. Він описує подібний стан «темної ночі душі» так: «Душа перебуває у темряві, бо осяяна світлом

¹¹⁹ Ассаджіолі Р. Психосинтез: теория и практика. М.: REFL-book, 1994. С. 53.

більшим, ніж вона може сприйняти. Чим яскравіше світло, тим більше сліпить вона очі сови... Подібно до того, як слабкі очі страждають від різкого болю, побачивши сильне світло, так і душа від нечистоти своєї страждає надзвичайно, коли Божественне Світло воістину осяє її. І коли промені чистого Світла освітлюють душу, щоб вигнати нечистоту, душа знаходить себе такою брудною і нікчемною, що здається, ніби Сам Господь повстав проти неї і вона повстала проти Господа».¹²⁰ Р. Ассаджіолі підкреслює, що усвідомлення того, що такий стан є нормальним явищем, приносить людині емоційне та інтелектуальне полегшення і побуджує її приступити до вирішення складних завдань, які ставить перед нею життя.¹²¹

Четверта стадія – фази процесу перетворення – найбагатша подіями, злетами та падіннями, радостями та стражданнями. На цій стадії людині притаманне усвідомлення того, що «необхідною умовою та ціною, яку потрібно платити за саморозуміння, є радикальне перетворення і оновлення особистості».¹²² Р. Ассаджіолі визначає наступні фази перетворення особистості: фази активного усунення перешкод припливу та дії надсвідомих енергій; фази розвитку вищих психічних функцій, які колись дримали або були нерозвиненими; фази, на яких має діяти вище Я, переносючи неминучі пов'язані з цим труднощі та страждання.

Слід звернути увагу на те, що на четвертій стадії перед людиною постає ряд випробувань на міцність та внутрішню стійкість на шляху до саморозуміння. Це час, коли людині необхідно побороти власну вразливість і розвинути власне почуття незалежності і довіри до себе. Це проміжна стадія, на якій людині слід навчитися гармонійно поєднувати всі свої

¹²⁰ Ассаджіолі Р. Психосинтез: теорія и практика. М.: REFL-book, 1994.

С. 41.

¹²¹ Там само. С. 42.

¹²² Там само.

устремління і потяги в одну цілісну особистість. Учений підсумовує вище сказане, наголошуючи на тому, що «страждання, зумовлені періодами депресії, «відливу» внутрішнього життя, з надлишком винагороджуються періодами наступного припливу надсвідомих енергій та передбаченням визволення та розквіту всієї особистості, що дається саморозумінням. Ця картина майбутнього, цей образ мети надихає людину найбільше...». Вчений закликає постійно зберігати перед своїм внутрішнім поглядом образ мети, яка полягає у досягненні стану свідомості індивіда, який пізнав себе, тобто «стану радості, безтурботності, відчуття внутрішньої безпеки, почуття спокійної сили, ясності розуму та любові до всього сущого».¹²³

У контексті дослідження духовного пробудження студентської молоді доречно звернути увагу на *пастки*, які перешкоджають його досягненню. Р. Ассаджіолі до них відносить, перш за все, думку, що перетворення викликаються вправами як такими, а не тим, як виконуються останні; нарцисизм, повна поглиненість тим, що відбувається у собі за втрати будь-якого інтересу до інших людей і суспільства в цілому. Учений справедливо наголошує, що люди, які потрапили в цю пастку забувають, що будь-які прийоми, які використовуються для сприяння особистому зростанню, мають цінність тільки в тому випадку, якщо впливають на наші відносини з іншими людьми, і навпаки, міжособистісні відносини самі можуть бути головним стимулом особистого зростання, адже «людина стає «Я» через «Ти» (М. Бубер).¹²⁴

Ще однією пасткою є відчуття власної величі, адже розвиток лише однієї нашої частини (частина тіла, «духовність», почуття) веде до того, що лише вона наділяється владою, набуває «демонічних» рис і може перетворити нас на

¹²³ Ассаджіолі Р. Психосинтез: теория и практика. М.: REFL-book, 1994.

С. 46.

¹²⁴ Бубер М. «Я» и «Ты». М.: Высш. шк., 1993. 175 с.

фанатиків, а інші частини в цей час зовсім не розвиваються, знецінюються. У такому випадку ні про який гармонійний розвиток особистості не може бути мови. Тому Р. Ассаджіолі акцентує увагу на необхідності гармонійного всебічного розвитку особистості, на приділенні уваги всім життєвозначимим вимірам життя людини, бо неврахування якогось з них призводить до втрати смислу життя і позбавляє його повноти: вираз волі та прояв самостійності; відточення інтелекту; насолода красою; розвиток уяви; пробудження інтуїції; розуміння любові; розкриття Я та його призначення.¹²⁵

У контексті дослідження проблеми духовного пробудження особистості варто приділити особливу увагу *семи практикам для пробудження серця та розуму*,¹²⁶ які запропонував у свій час Роберт Уолш, доктор філософії та медицини, професор психіатрії, філософії та антропології Каліфорнійського університету в Ірвіні. На думку вченого, практикою слід вважати «репетицію бажаних якостей, які з часом стають спонтанним та природним способом життя». Р. Уолш визначив сім наступних практик для пробудження серця та розуму:

➤ *Перетворення мотивації* – позбавляйтеся від пристрастей та знаходьте бажання своєї душі. Вчений наголошує на тому, що сьогодні люди у своїй більшості концентрують увагу на таких речах як гроші, власність, слава та влада і стають залежними від них. Іншими словами, матеріальний початок домінує над духовним у людині. Р. Уолш акцентує увагу на тому, що всі духовні традиції

¹²⁵ Бубер М. «Я» и «Ты». М.: Высш. шк., 1993. С. 55-57.

¹²⁶ Уолш Р. Основания духовности. Семь практик для пробуждения сердца и ума / Пер. А. Киселева и В. Майкова. М.: Академический Проект, 2000. URL: <http://psylib.org.ua/books/walsh01/index.htm> (дата звернення: 20.04.2022).

застерігають нас від нав'язливого устремління до таких речей, адже цей шлях веде до страждання, бо вони дають людині лише тимчасову втіху, не здатні задовольнити всі потреби людини (зокрема, життєвозначущу потребу людини – бути щасливою) і, більше того, спотворюють наші цінності.

➤ *Розвиток емоційної мудрості* – зцілюйте своє серце та вчіться любити. Р. Уолш зазначає, що кожною духовною традицією визначається болісна, руйнівна сила таких почуттів, як страх та ненависть, а також пропонуються методи для їх зменшення поруч із розвитком благодетельних емоцій (напр., любові та співчуття). Завдяки таким методам відбувається помітне перетворення емоційного життя і розвитку емоційної мудрості. Інтерес для нас представляє думка вченого про те, що болісні емоції (страх, гнів) зменшуються з практикою, а повністю вони зникають лише на найвищих стадіях духовної зрілості. Нам імпонує думка вченого про те, що найважливішою проблемою духовного росту є «навчитися свідомо переживати важкі емоції, продовжуючи при цьому жити повним і гідним життям».¹²⁷

Єдиною емоцією, яка здатна протистояти і навіть перетворювати болісні емоції на благодетельні є *любов*. Як настанова для сучасної людини звучать слова Будди: «Ненависть ніколи не розсіює ненависть. Тільки любов розсіює ненависть. Такий закон стародавній та нерушимий». Р. Уолш (2000) акцентує увагу на тому, що багато святих прославляли любов, як найважливішу з людських здібностей. Зокрема Св. Апостол Павло оспівував її в одних із найпоетичніших рядках християнської Біблії: «Коли я говорю мовами людськими й ангельськими, та любови не маю, то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий! І коли маю дара

¹²⁷ Уолш Р. Основания духовности. Семь практик для пробуждения сердца и ума / Пер. А. Киселева и В. Майкова. М.: Академический Проект, 2000. URL: <http://psylib.org.ua/books/walsh01/index.htm> (дата звернення: 20.04.2022).

пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любови не маю, то я ніщо! І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любови не маю, то пожитку не матиму жадного! Любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводитьсь нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає!... А тепер залишаються віра, надія, любов, оці три. А найбільша між ними любов!».¹²⁸ Про це у свій час говорив Конфуцій: «Люби всіх людей і наближуйся до людяності». Р. Уолш підкреслює, що саме любов є основою емоційної мудрості, а подяка та великодушність – шлях любові. Подяка викликає щастя.

➤ *Моральне життя* – відчувайте, як добре робити добро. Р. Уолш зазначає, що ті люди, які ведуть аморальне життя і навмисно ранять інших людей також наносять шкоду і собі, оскільки їх розум знаходиться під владою страху та провини і, як наслідок, тривоги та сум'яття. Вчений пропонує практикувати спеціальні вправи з метою здійснення етичного перетворення особистості, яке передбачає позбавлення від спокусливих уподобань, і могутніх страхів, що вкоренилися дуже глибоко у людині. Перш за все він пропонує людям міркувати про добрі справи; цілий день говорити лише правду, відмовитися від пліток, не заподіювати шкоду, спілкуватися для лікування та виправляти неправильне. Слід зазначити, що людина, яка у своєму житті слідує першим трьом практикам, позбавляється від пристрастей, вирощує любов і починає вести моральніше свідоме життя і поступово відкриває у своїх

¹²⁸Перше послання апостола Павла до коринтян. *Біблія Новий Заповіт*. Переклад Івана Огієнка 13:1-8, 13. URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/1-poslanie-k-korinfjanam.html#g13> (дата звернення: 23.05. 2023).

глибинах дари, які здатні перетворити все її буття. Відповідно до великих релігій, до цих дарів відносять:

- зменшення тривоги, провини та страху;
- менша кількість причин для занепокоєння, настороженості та заперечення;
- більш рідкісні напади невпевненості в собі, пригніченості та відчаю;
- зростання впевненості, сміливості та сили;
- більш глибоке розслаблення, незворушність і занепокоєність;
- велика здатність до відкритості, чесності та близькості;
- відчуття чистоти, віри та цілісності;
- близькість, уважність та турбота у взаєминах;
- емоції щастя, радості та захоплення;
- більш відкрите, добре і любляче серце;
- і більш відкритий, сприйнятливий і пробуджений розум.

Доречно у даному контексті пригадати слова Будди, який наставляє людей творити добро:

«Говори та дій із чистим розумом,
І щастя буде непохитним
Слідувати за тобою, як тінь...
Налаштуй своє серце на добро.
Роби його знову і знову,
І тебе сповнить радість».

➤ *Зосереджуйте та заспокоюйте свій розум.* Р. Уолш звертає увагу на важливість вміння зосереджувати увагу на чомусь, що допомагає людям налагоджувати гармонійні взаємовідносини з оточуючими людьми, адже це вміння допомагає звертати пильну увагу на такі сигнали, як емоційний тон і вираз обличчя. Як зазначає вчений, «Людина з поганою увагою може легко упускати ці сигнали, здаватися байдужою і недоречною, і, зрештою, опинитися за бортом

суспільства».¹²⁹Говорячи про переваги зосередженого розуму, Р. Уолш звертає увагу на таку важливу здатність розуму відображати і переймати якості всього, на що він звертає увагу: «Якщо ми прислухаємося до сердитої людини або спостерігаємо сцену насильства, наш розум починає кипіти від гніву. Якщо ми зосереджуємося на людині, яка любить, наш розум прагне наповнитися любов'ю».¹³⁰ Вчений доходить висновку, що людина і стає тим, на чому вона зосереджується. Тому, якщо людина хоче жити повноцінним життям, їй вкрай важливо навчитися практикувати «розумну увагу» і розвивати здоровий стан розуму. У даному контексті доречно пригадати слова Апостола Павла, який говорив: «...Наостанку, браття, що тільки правдиве, що тільки чесне, що тільки праведне, що тільки чисте, що тільки любе, що тільки гідне хвали, коли яка чеснота, коли яка похвала, думайте про це!».¹³¹ Р. Уолш зазначає, що в Індії розвиток зосередження та його заспокійливий вплив на розум порівнювали зі зміною річки від початку до гирла. Як спокійна вода стає прозорою і подібною до дзеркала, так і спокійний, ясний розум точно відображає світ. Спокійний розум є чистим дзеркалом, в якому ми можемо бачити світ і самих себе.

➤ *Пробудження духовного зору* – вчиться ясно бачити божественне у всьому. Вчений звертає особливу увагу на очищенні свідомості від страхів, нав'язливих потреб, болісних емоцій, моральних промахів – це дозволить людям чуйно і точно бачити самих себе і світ. Слід зазначити, що духовний зір називали по-різному в історії людства. Так, Платон і християни називали його «оком душі», суфії – «оком серця»,

¹²⁹ Уолш Р. Основания духовности. Семь практик для пробуждения сердца и ума. 2000.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Біблія (Огієнко). Новий Заповіт. Послання св. апостола Павла до филип'ян 4:8 URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/poslanie-k-filippijcam.html> (дата звернення:23.04. 2023).

даоси – «оком Дао» або «внутрішнім оком». Святий Августин «споглядав оком душі... Вічне Світло». «Саме внутрішнє око бачить істину», і «Тому все наше завдання в цьому житті – зцілювати око серця, яким можна бачити Бога». Як зазначає Р. Уолш, духовний зір – це «вершина інтуїтивного усвідомлення, яке розпізнає божественне у всіх речах і в нас самих». ¹³² Говорячи про переваги вдумливого життя, Р. Уолш зазначає, що «Жити вдумливо означає привносити більше усвідомлення в кожную діяльність, більшою мірою бути присутнім у кожному поточному моменті, і вловлювати тонкі відтінки досвіду, які часто проходять непоміченими. У вдумливості є п'ять переваг. Вона посилює наше усвідомлення взаємин оточуючого світу та нашого внутрішнього світу. Крім того, вона позбавляє нас від автоматизму і зцілює розум». Про це в свій час говорив Лао Цзи: «У кого відкриті очі, відкритий і розум. А у кого відкритий розум, серце також відкрите». Особливу увагу слід приділити, як підкреслює вчений, вдосконаленню почуттів, адже це є прекрасним розумовим тренуванням, яка виховує такі корисні слова як зосередження та спокій. Інтерес для нашого дослідження представляє також думка Р. Уолша про те, що коли усвідомлення стає зрілим, воно здатне все більш чітко спостерігати не тільки зовнішній світ (відчуття та дії), але й внутрішній світ (думки та почуття). Р. Уолш звертається до буддійської психології з метою визначення трьох благодійних дій вдумливості: «вона подавляє нездорові якості розуму, наприклад, гніву та жадібності; вона розвиває та укріплює такі здорові якості, як радість та любов; вона сприяє оптимальному балансу здорових якостей». ¹³³

➤ *Виховання духовного розуму* – розвивайте мудрість та розуміння життя. Р. Уолш зазначає, що сьогодні знань

¹³² Уолш Р. Основания духовности. Семь практик для пробуждения сердца и ума. 2000.

¹³³ Там само.

вдосталь, але мудрості бракує. На його думку, під мудрістю розуміється глибоке розуміння і практична майстерність в головних життєвих питаннях, особливо, в екзистенційних і духовних питаннях. Вчений підкреслює, якщо люди бажають розуміти життя і самих себе і жити гідно, їм необхідне зосередження мудрості. Це дозволяє втихомирити наш неспокійний розум і звільнити його від незліченних турбот і нав'язливих думок. Доречно тут навести слова Соломона про значущість мудрості, які звучать вкрай актуальними сьогодні:

«Мудрість сяє і розквітає,
І її легко побачать ті, хто її люблять,
і знайдуть ті, що шукають її.
Вона поспішає відкритися тим, хто бажає...
Думати про неї – досконалий розум.
Початок мудрості в щиромуу бажанні настанови...
Множення мудрих – спасіння світу».

Р. Уолш наголошує, що ключі мудрості полягають у великих релігійних традиціях, які радять шукати її у природі, в тиші та на самоті, у мудрих, у самих себе, у роздумах про життя та смерть.

➤ *Вираження духу в дії* – пізнайте великодушність і радість служіння. Р. Уолш закликає людей до здійснення свідомої допомоги людям, адже служіння зменшує таке руйнівне спонування, як жадібність, і сприяє вихованню доброти та безкорисливості, які є протилежними жадібності. Слід зауважити, що, коли ми відкриваємося величезній кількості трагічних і непотрібних страждань у світі, як зазначає вчений, в нас ростуть участь і співстраждання до інших людей. Дуже важливо акцентувати увагу на тому, що здійснювати цю глибоку духовну практику слід не тільки для себе, а, що набагато значиміше, для блага інших людей. Р. Уолш називає служіння найвищою практикою, а попередні шість практик закладають основу великодушності. Вчений підкреслює, що труднощі є лише потенційними вкладками у

майбутнє, різні вади – це шляхи для прояву краси. Як зауважує вчений, саме через останні в людину входить світло.

Як настанова для нас – сучасних жителів Планети Земля звучать згадані Р. Уолшем слова італійського християнського монаха Франциска Ассізьського, який говорив:

«Дозвольте мені нести
Любов туди, де є ненависть,
Прощення – туди, де є образа,
Союз – туди, де є розлад,
Істину – туди, де є помилка,
Віру – туди, де є сумнів,
Світло – туди, де панує пільма,
Радість – туди, де панує зневіра,
оскільки саме віддаючи себе, людина отримує;
саме забуваючи себе, вона себе знаходить...».

Інтерес для нас представляють результати систематичного дослідження практики духовного розвитку та духовного пробудження особистості в традиційних китайських вченнях, які проводилися доктором історичних наук, професором В. Малявіним. Вчений визначає три основні етапи власне шляху духовного удосконалення: ступені самогармонізації, приховані ступені поглибленої зосередженості і незбагненне повернення чистої свідомості у світ видимостей. В. Малявін зазначає, що ці три етапи цілком відповідають трьом рівням «роботи з енергією» в даосизмі: виявленню, приховуванню і «перетворенню» сили. Вчений наголошує: «Якщо людина повинна йти до Неба, то лише для того, щоб повернутися до себе: ось загальне правило всіх духовних традицій, яке підтверджує спільність людського в людині *поза* – але аж ніяк *не без* – всіх відмінностей релігій і культур».¹³⁴

В. Малявін уточнює значення понять, які розкривають сутність духовного подвижництва. Мова йдеться про

¹³⁴Малявін В. В. Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции. М.: Наталис, 1997. С. 161.

просвітлення як про саморозкриття свідомості власної безмежності, яке досягається послідовним та цілеспрямованим розумовим зусиллям. Вершиною просвітлення є *духовне пробудження*. Духовне пробудження відбувається поза свідомої волі, є недоступним розгляду, постає як чиста подія, переживання. Таємниця пробудження і є справжня природа Свідомості... Китайська свідомість-серце або серцева свідомість є модусом емоційного життя. Як підкреслює вчений, «почуття і навіть бажання, очищене від усього приватного і суб'єктивного, є вісником Безкінечного в нас; воно становить середовище і рушійну силу тієї могутньої та переконливої, як музика, духовної гармонії, яка є метою даоського подвижництва. А тому, з даоської точки зору, людям потрібно не так *виховання почуттів*, як *виховання почуттям*».¹³⁵

У китайській традиції проблема духовного пробудження пов'язана із розумінням значущості душі. Душа, як вони вважають, є по суті посередником між волею і життям, тим, що переносить «данність досвіду» в інший вимір простору і часу, і в цьому акті криється залог її безсмертя. Саме душа здатна доставити нам вісті із безмежних далей інобуття. «Душа, на відміну від самототожного духу, потребує спасіння. Порятунок – це саме життя душі. Життя, яке переживається як диво».¹³⁶

Конфуціанський шлях удосконалення є не що інше, як сходження вселенського та індивідуального, що відбуваються у глибинах «сердечного досвіду». Цю глибину слід прояснити зусиллям волі. Подібно до буддистів і даосів, конфуціанський учений ні на мить не перериває «розгляду свого серця», він «спустошує» своє серце і робить його «ясним дзеркалом» реальності, але його дзеркало відображає об'єктивний устрій

¹³⁵ Малявін В. В. Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции. М.: Наталис, 1997. С. 57-58.

¹³⁶ Там само. С. 17-19.

світу. Зосередженість же буддистів на осягненні абсолютної порожнечі свідомості один із неоконфуціанських учених порівняв зі спробою «побачити тильний бік дзеркала» – «стрибнути вище голови». Роздум, класифікація, моральна оцінка, взагалі всякий досвід поділу, граничності, сполученості «життєвих світів» – найголовніші елементи духовної практики конфуціанського вченого, який остаточно відмовився від метафізики просвітлення заради функціональної просвітленості. Неоконфуціанський вчений знаходить свою гідність у служінні.

Отже, свідомість для конфуціанців має реальний зміст і має здатність розрізняти між добром і злом. Удосконалення ж у конфуціанстві полягає у поступовому усуненні «корисливих бажань» та засвоєнні «небесного принципу». Останній утілений головним чином у нормах культури, встановлених «досконалими мудрецами» давнини. Свідомість навіть виховувала споглядання внутрішньої наступності життя у вигляді зведення досвіду до дедалі більш тонкого сприйняття. Ось чому конфуціанські вчені сунської епохи охоче сприйняли буддійські ідеї «споглядання серця» та «передачі прозрілого серця» від вчителя до учня, але витлумачили їх на свій лад – як знання моральних властивостей явищ.¹³⁷

Слід мати на увазі, що велику небезпеку для духовного пробудження особистості представляє духовна порожнеча. Проблема виховання духовності особистості сьогодні відійшла далеко на другорядний план людського життя. Раціо панує над душевністю і у закладах освіти, і на телебаченні, і в буденному житті, що свідчить про зміну системи цінностей і смислів людського буття. Мей Ролло, аналізуючи проблему «людина у пошуках смислу», констатував, що головною проблемою людей з середини ХХ століття є *пустота*. А *під пустотою* він мав на увазі те, що багато людей не тільки не знають, чого

¹³⁷ Малявін В. В. Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции. М.: Наталис, 1997. С. 200-201.

вони хочуть, але й часто вони навіть не уявляють, що вони відчують.¹³⁸

Пауль Тілліх в «Теології культури»¹³⁹ розкрив сутність тривоги пустоти і відсутності смислу. Він підкреслює, що духовне самоствердження здійснюється тоді, коли людина живе творчо в різних сферах смислу. Та людина, яка творчо живе серед смислів, стверджує себе як учасник цих смислів. Вона стверджує себе в якості того, хто творчо сприймає і перетворює реальність. Дуже важливо наголосити, що, на думку вченого, співучасть у духовному житті і любові його змісту є надзвичайно важливим фактом духовного самоствердження. Пауль Тілліх говорить: «навіть якщо вона сама нічого не відкрила, а лише бере співучасть у відкритті, то все рівно вона духовно самостверджується». Пустота і втрата смислу є виразом небуття, що погрожують духовному життю людини. Втрата духовного центру призводить до зникнення смислу із окремих аспектів духовного життя. Тривожність духовної пустоти тягне нас у безодню відсутності смислу. П. Тілліх підкреслює, що людина буде високодуховною при наявності в неї системи цінностей і смислів.¹⁴⁰

Пауль Тілліх вважав, що надзвичайно важливим фактом духовного самоствердження особистості є співучасть у духовному житті і любові. Значну увагу він надавав моральності. Вчений наголосив, що моральність – це самоствердження нашого сутнісного життя.¹⁴¹ Водночас із занепокоєнням він писав, що нині гуманізм став внутрішньо пустим і таким же пустим став і гуманістичний ідеал освіти. Він звернув увагу на подвійну пустоту: пустоту пристосування до вимог індустріального суспільства і пустоту культурних

¹³⁸ Ролло М. Человек в поисках себя. Пер. Е. Овчинниковой, Е. Абрамовой. СПб., 2020. С. 10-11.

¹³⁹ Тиллих П. Избранное: Теология культуры: Юрист; М., 1995.

¹⁴⁰ Там само. С. 19-21.

¹⁴¹ Там само. С. 195-197.

цінностей, відношення до яких позбавлене серйозності, веде до байдужості, цинізму, відчаю, розумових розладів, дитячої злочинності, огидного ставлення до життя. Як реакція на цю пустоту, підкреслює Пауль Тіллх, виникають сили, які прагнуть відновити систему життя і мислення, наділяючи життя духом і смыслом.¹⁴²

Пустота виключає духовність. А для духовного пробудження вона є явищем надзвичайно небезпечним, оскільки людина не може зорієнтуватися у виборі нової системи цінностей, виборі життєвого шляху та ідеалів. Доречно нагадати наукову позицію С. Л. Рубінштейна, який відзначав, що смисловий аналіз людської поведінки виступає як шлях розкриття його духовного життя для визначення того, що для людини значиме, як відбувається зміна акцентів, переоцінка цінностей всього, що складає історію душевного, духовного життя людини.¹⁴³ Отже, щоб запобігти появі такого негативного явища як *духовна пустота, необхідно усвідомити значущість і смисл духовності, а також представити образ людини духовної і сили Духу.*

Проблема духовної порожнечі і бездуховності хвилює багатьох вчених (І. Д. Беха,¹⁴⁴ Л. П. Буєву,¹⁴⁵ Б. С. Кримського,¹⁴⁶ Е. О. Помиткіна¹⁴⁷), які глибоко стурбовані нинішньою духовною кризою особистості. Саме про це говорив Гегель – дух, благо, все це є нереалізованим. Для того, щоб досягти високого рівня духовності необхідно

¹⁴² Тиллих П. Избранное: Теология культуры: Юрист; М., 1995. С. 201-204.

¹⁴³ Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Изд-во: Питер, 2012. С. 379.

¹⁴⁴ Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018.

¹⁴⁵ Буева Л. П. Духовность и проблемы нравственной культуры. *Вопросы философии*. 1996. №2. С. 3-9.

¹⁴⁶ Крымский С. Б. Принципы духовности XXI столетия. *День*, ноябрь 2002. № 210. С. 18-19.

¹⁴⁷ Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013.

систематично займатися проблемою пробудження духовності, яка зможе заповнити духовну порожнечу. Сформувати позитивну духовно-розвинену особистість – завдання виховної роботи в школі і в університетах. Нашу увагу звернено до студентської молоді тому, що саме їй належить втілювати ідеали майбутнього – життя в духовності.

«Людина, яка наповнена вірою і надією, навіть якщо ще не вчинила якогось діяння, можливо і не зрозуміла, що має робити, відчуває неминучість майбутніх діянь – зв'язує їх наміром і внутрішніми зобов'язаннями здійснити «найкраще з найкращого», вона чує заклик до досконалості, сприймає його як своє покликання і в такий спосіб «заряджає» свою душу волею до досконалості. Ще не здійснивши, вона відчуває свою відповідальність. Таке почуття дисциплінує її, зосереджує і надихає» (М. Штирнер).¹⁴⁸ Варто навести думку А. Шопенгауера, який підкреслював, що Дух – «не що інше, як Благодать Божа», яку часто ототожнюють з Божественними енергіями.¹⁴⁹ Високодуховній людині притаманні такі моральні якості як: благородство, любов всеохоплююча – до іншої людини, до всього живого і самого життя, віра, надія, доброта, милосердя, радість, мир, вміння володіти собою, прощати, жертвувати, зростати в мудрості, зміцнювати своє духовне і фізичне здоров'я. Слід сюди також віднести «вищі устремління та самоактуалізацію» (А. Маслоу).

¹⁴⁸ Штирнер М. Единственный и его собственность. Х., 1994. С. 540.

¹⁴⁹ Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики. Афоризмы житейской мудрости. Мн.: Попурри, 1997. С. 275.

ПОСИЛАННЯ

1. Ассаджиоли Р. Психосинтез: теория и практика. М.: REFL-book, 1994. 314 с.
2. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
3. Біблія (Огієнко). Новий Заповіт. Послання св. апостола Павла до филип'ян 4:8 URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/poslanie-k-filippijcam.html> (дата звернення: 23.04.2023).
4. Бубер М. «Я» и «Ты». М.: Высш. шк., 1993. 175 с.
5. Буева Л. П. Духовность и проблемы нравственной культуры. *Вопросы философии*. 1996. №2. С. 3-9.
6. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови URL: <https://1531.slovaronline.com/136715-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 04.08.2023).
7. Словник української мови у 20 томах URL: <https://1677.slovaronline.com/103999-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 04.08.2023).
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. репринт. восп. изд. 1863-1866 гг. М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 2012.
9. Крымский С. Б. Принципы духовности XXI столетия. *День*. Ноябрь 2002. № 210. С. 18-19.
10. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
11. Малявин В. В. Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции. М.: Наталис, 1997. 367 с.
12. Перше послання апостола Павла до коринтян. *Біблія Новий Заповіт*. Переклад Івана Огієнка 13:1-8, 13. URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/1-poslanie-k-korinfjanam.html#g13> (дата звернення: 23.05. 2023).

13. Ролло М. Человек в поисках себя. Пер. Е. Овчинниковой, Е. Абрамовой. СПб., 2020. С. 10-11.
14. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Изд-во: Питер, 2012. 189 с.
15. Семидоцкая Ж. Д., Неффа М. Ю. Гармонизация личности и здоровье человека в современном мире. Лекция. *Медицина невідкладних станів*. 2021. № 1(17). С. 104-105.
16. Тейлор С. Скачок: Психология духовного пробуждения / The Leap. The psychology of Spiritual awakening. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. 245 с.
17. Тиллих П. Избранное: Теология культуры: Юрист; М., 1995. 278 с.
18. Уолш Р. Основания духовности. Семь практик для пробуждения сердца и ума. Пер. А. Киселева и В. Майкова. М.: Академический Проект, 2000. URL: <http://psylib.org.ua/books/walsh01/index.htm> (дата звернення: 20.04. 2022).
19. Штирнер М. Единственный и его собственность. Х., 1994. 560 с.
20. Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики. Афоризмы житейской мудрости. Мн.: Попурри, 1997. 592 с.
21. Koenig H. G., McCullough M. E., Larson D. B. Handbook of religion and health. Oxford University Press. 2001. P. 18. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195118667.001.0001.
22. Seaward B. L. Health of the Human Spirit: Spiritual Dimensions for Personal Health. Allyn and Bacon: Boston, MA, USA, 2001. P. 77.
23. Фішер Дж. Якість життя на робочому місці: духовність, смисл і ціль. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. Вип. 3(25). С. 251-264.
24. Fisher J. W. Reaching the Heart: assessing and nurturing spiritual well-being via education: Doctor of Education Thesis. University of Ballarat, Australia. 2009. 278 p.
25. Fisher J. W. From the beginning to spiritual well-being. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 3(72). С. 74-97.

3. ЧИННИКИ ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ

На основі аналізу сучасних наукових досліджень вітчизняних учених і нашого багаторічного досвіду роботи над проблемою духовності, ми дійшли висновку, що основними чинниками духовного пробудження особистості є *розвиток почуттєвої сфери особистості, становлення ціннісно-смыслової сфери особистості, культура та мистецтво.*

Духовне пробудження особистості передбачає комплекс різних засобів впливу на особистість, які забезпечують рушійну силу і прагнення особистості до найвищих висот людського життя. Тільки духовно пробуджена людина здатна до моральної оцінки дійсності, морально-естетичного перетворення оточуючого середовища і виховання людини нового типу – Людини Творця.

Надзвичайно важливим чинником духовного пробудження особистості є комплекс різнобарвних почуттів: інтелектуальних, моральних, художньо-естетичних і власне естетичних почуттів.

Слід звернути увагу на те, що відправним пунктом відкриття буття, реального світу людиною є чуттєвість, практика, а не мислення.¹⁵⁰ Саме чуттєвість «вплітає» людину у відносини з навколишнім світом. Завдяки відношенням людини зі світом, що передається чуттєвим сприйняттям, світом уявлень, світом емоцій і світом пристрастей створюється духовне я людини, відбувається її відчуття життя.

Інтерес для нашого дослідження представляють погляди Епікура щодо сутності істини, головним критерієм якої він вважав відчуття, в яких дається нам життя; передбачення;

¹⁵⁰ Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Изд-во: Питер, 2012.

претерпівання, а не розум. У своєму творі «Головні думки» він писав, що розум не може спростувати відчуттів, тому що «він сам цілком спирається на відчуття».¹⁵¹

Відчуття, за думкою стоїків, – це *дихання, спрямоване від головної частини душі до органів чуття*, це розуміння, що здійснюється в органах чуття, і це сама будова органів чуття...». Діяльність органів чуття, підкреслюють вони, називається почуттям, за допомогою якого «ми осягаємо біле та чорне, грубе і гладке, а за допомогою розуму висновки з доказів, наприклад, буття та провидіння богів».¹⁵²

Особливу увагу щодо розвитку чуттєвої сфери особистості приділяв Я. А. Коменський. Він писав: «У нашому розумі немає нічого такого, чого б раніше не було б у відчуттях».¹⁵³ У книзі «Чуттєвий світ у картинках», яка наповнена малюнками, найменуваннями та описами предметів, він виконав свою ж вимогу до освіти дітей: «щоб чуттєві предмети були вірно представлені нашим почуттям аби вони були вірно сприйняті».¹⁵⁴ Цікавим є висвітлення поняття «Душа людини»: «Душа є життя тіла, єдина у всьому [тілі], вона лише рослинна в рослинах; разом з цим вона – та, що відчуває у тварин, крім цього, – розумна в людині».¹⁵⁵

Ж.-Жак Руссо в книзі «Еміль або про виховання» говорить про те, що «існувати для нас означає відчувати; чутливість наша безперечно передреує нашому розумінню, і

¹⁵¹ Лаэртский Д. О. жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. с древнегреческого М. Л. Гаспарова. М.: Мысль. 1986. Книга 10. Эпикур. URL: <http://psylib.ukrweb.net/books/diogenl/txt.htm> (дата звернення: 12.03. 2023).

¹⁵² Там само. Книга 7 Зенон.

¹⁵³ Коменский Я. А. Мир чувственных вещей в картинках. Избр. пед. соч. Т. 3. Под ред. и со вступ. ст. А. А. Красновского, М., 1941.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Там само. С. 101.

почуття ми здобули раніше ідей».¹⁵⁶ І тому, зазначає мислитель, перша стадія у розвитку розуму – це чуттєве розуміння, оскільки все, що проникає в людський розум, йде через почуття, тому перші наші вчителі філософії – це наші ноги, руки, очі, а не книги.¹⁵⁷

І. Песталоцці підкреслює, що моральне виховання людини головним чином виходить із внутрішнього споглядання самої себе, з вражень, що впливають «оживляюче на нашу внутрішню природу». Педагог акцентує увагу на розвитку «правильного слуху, зору, дотику», що, на його думку, залежить від досконалості, від зрілості вражень, які на наші почуття справляють спостережувані нами предмети. «Там, де враження від пізнання, отриманого шляхом чуттєвого сприйняття, говорить Песталоцці, дозріло в наших почуттях не повністю, ми й сам предмет пізнаємо не у всій повноті істини, в якій він постає нашим органам почуттів. Ми пізнаємо його лише поверхнево. Таке пізнання не поповнює освіту».¹⁵⁸

У цьому аспекті важливі дослідження О. Леонтьєва про чуттєву тканину свідомості, оскільки вчений пропонував психологічні засоби, які дозволяють відтворити своє суб'єктивне ставлення – механізм «повернення чуттєвого досвіду»: «одна із сторін руху значень у свідомості конкретних індивідів полягає у «поверненні» їх до чуттєвої предметності світу... у своїй «надіндивідуальності» значення байдужі до форм чуттєвості, в яких світ відкривається конкретному суб'єкту... їх функціонування у здійсненні його реальних життєвих зв'язків необхідно передбачає їхню віднесеність до

¹⁵⁶ Руссо Ж.-Ж. Эмиль или о воспитании URL: <https://litlife.club/books/157478/read?page=37> (дата звернення: 22.02. 2023).

¹⁵⁷ Там само. С. 37.

¹⁵⁸ Песталоцци И. Лебединая песня / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. М.: Педагогика. 1989.

чуттєвих вражень».¹⁵⁹ Тобто, саме через повернення до чуттєво даної людині предметності світу розкривається її смисл значення, значення перетворюється на «для-себе-буття конкретного суб'єкта».¹⁶⁰ Отже, щоб значення почало функціонувати у реальних життєвих зв'язках суб'єкта, «потрібно прожити його» – адже «смысл породжується не значенням, а життям».¹⁶¹ О. Леонтьєв наводить трагічний приклад із пораненими мінерами, які повністю осліпли і одночасно втратили кисті обох рук. Через кілька місяців після поранення, говорить вчений, у хворих з'являлися незвичайні скарги: незважаючи на нічим не утруднене мовленнєве спілкування з оточуючими і при повному збереженні розумових процесів, зовнішній предметний світ поступово ставав для них «зникаючим». Виникала трагічна картина руйнації у хворих почуття реальності.

С. Тейлор звертає увагу на те, що ми не виправдано дуже багато часу проводимо «всередині себе», у стані абстрагування. Замість того, щоб жити в реальному світі і «проживати» життя, ми здебільшого живемо в розумі; сприймаємо світ дуже розмито – «крізь туман уявної балаканини і через фільтри шаблонних концепцій».¹⁶² Наше світосприйняття, вважає вчений, стає все менш прямим і безпосереднім. Як наслідок, це «притуплення» відбивається на енергетичному стані людини, оскільки постійна внутрішня балаканина споживає дуже багато сил і енергії».¹⁶³ «Ми більше не відчуваємо життя, що пульсує в річках, у горах, у самій Землі, – не співпереживаємо деревам та іншим рослинам, не

¹⁵⁹ Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975. С. 148.

¹⁶⁰ Там само. С. 153.

¹⁶¹ Там само. С. 279.

¹⁶² Тейлор С. Скачок: Психология духовного пробуждения / The Leap. The psychology of Spiritual awakening. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. С. 19.

¹⁶³ Там само.

виходимо на зв'язок зі свідомістю комах та інших тварин земних. Світ перетворився на сукупність об'єктів і ми вирішили, що вільні «вживати» їх і зловживати ними на свій розсуд. Ми перестали усвідомлювати життєву силу, що пронизує світ і всі речі в ньому».¹⁶⁴

Психологічна наука надає великого значення розвитку в особистості саме комплексу почуттів. Слід мати на увазі, що всі почуття органічно взаємопов'язані між собою і пробудження інтелектуального почуття впливає на пробудження і морального, і естетичного почуття. Тому саме від пробудження почуттєвої сфери залежить і пробудження духовності особистості. Людина, яка не здатна відчувати, сприймати і переживати оточуючий світ (природу, мистецтво, вчинки людей тощо), не може повною мірою вступити на шлях духовного пробудження. Людина, не здатна сприймати красу світу (природи, архітектури, мистецтва), не може бути духовною. Вона перебуває у стані відчуженості від сприйняття краси у всіх її проявах (у природі, мистецтві, людських вчинках тощо).

Духовне пробудження особистості неможливе без виховання в неї культури почуттів. Необхідність розвитку культури почуттів гостро відчувалася ще з найдавніших часів і актуальна сьогодні. Ще О. Бейн в книзі «Наука про виховання» підкреслював, що «культивувати якое почуття – значить посилювати його природну здатність розрізняти кольори, тони, відчуття дотикові, нюхові і смакові. Колорист повинен тренувати здатність розрізняти кольори; музиканту і декламатору необхідно набути тонкість слуху, а кухарю – розвинути смак. Таке найбільш точне значення, яке

¹⁶⁴ Тейлор С. Скачок: Психологія духовного пробудження / The Leap. The psychology of Spiritual awakening. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. С. 23.

пов'язується зі словами розвиток почуттів».¹⁶⁵ Стимулами розвитку культури почуттів є духовні потреби і духовно-практична діяльність.

Культура почуттів розглядається нами як «відображення духовної культури особистості, своєрідний камертон інтелігентності; духовно-ціннісна властивість особистості, яка інтегрує її сенсорну розвиненість, високий рівень самосвідомості, творчу діяльність та соціокультурну поведінку відповідно до ідеалів Істини, Добра і Краси».¹⁶⁶

Проблема виховання культури почуттів знайшла своє яскраве вираження в Вальдорфській педагогіці. Р. Штайнер підпорядкував освіту розвитку у дітей здібності відчувати, творчо творити, жити у гармонії з природою, формувати художній смак, прагнути привести особистість в контакт зі світом і самоствердитися в ньому. Слід підкреслити особливу значущість розвитку мислительної, емоційної, вольової сторін особистості.¹⁶⁷

Духовному пробудженню значною мірою сприяє рівень розвитку культури почуттів і ціннісно-сислової сфери особистості. Французький письменник і філософ Д. Г. Лоуренс у свій час звернув увагу на небезпечність саморуйнівного процесу особистості, пов'язаного з прагненням підкорити свою волю і почуття тільки розуму. Він акцентував увагу на пріоритетності емоційного виховання, на формуванні душі і вихованні почуттів. Д. Лоуренс зауважував, що необхідно зрозуміти, що саме почуттєві складові забезпечують багатство і інтегральність свідомості, тоді як розум доповнює загальну

¹⁶⁵Бэн А. Наука воспитания : полн. пер. с англ. СПб. : Журн. «Семья и школа», 1881. V, 420 с. С. 137.

¹⁶⁶ Антоненко Т. Л. Виховання у підлітків культури почуттів засобами мистецтва: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки»). Харків, 1994. С. 14.

¹⁶⁷ Вальдорфская педагогика. *Семья и школа*. 1990. №10, С. 29-31; №11, С. 4-11.

картину. Особливо актуально звучить думка Д. Лоуренса щодо необхідності зміни співвідношення виховання і навчання на користь виховання почуттів, з метою формування моральної, емоційної свідомості. Він стверджував пріоритетність і передування емоціонально-морального виховання інтелектуальному навчанню. Д. Лоуренс відмітив, що отримуючи готові статичні знання, які мало сприяють розвитку розуму, людина обмежує свою емоційну сферу, а відповідно, і природну моральність. Тому він зробив надзвичайно важливий висновок, що біда сучасної освіти полягає в тому, що вона не вирішує завдання формування душі і виховання почуттів дитини. Він наголосив, що необхідне обережне і турботливе виховання почуттів у підростаючих поколіннях, – і велика роль в цьому належить емоціональності.¹⁶⁸ Таким чином, пошуки вчених йшли і йдуть у напрямі вирішення проблеми – від *людини освіченої* до *людини культури* (М. М. Бахтін,¹⁶⁹ В. С. Біблер¹⁷⁰).

Досліджуючи проблему виховання культури почуттів у підлітків засобами мистецтва, в свій час нами було встановлено, що культура почуттів є духовно-ціннісною властивістю особистості, в якій проявляється комплекс емоційних переживань, культура світовідношення, самосвідомість, творча діяльність, соціокультурна поведінка. Культура почуттів сприяє витісненню у педагогічному процесі моделі участі особистості в діяльності, моделлю співучасті, співпереживання, співраді, що сприяє самовихованню, саморозвитку, самореалізації. Досвід свідчить про важливість використання різних видів мистецтва, комплексу мистецтв у

¹⁶⁸ Гайдученок Н. А. Слово о личности. Философское эссе / Под. ред. Л. В. Уварова. Минск.: Наука и техника, 1990. С. 18.

¹⁶⁹ Бахтин М. М. К философии поступка. *Философия и социология науки и техники*. М.: Наука, 1986. С. 80-160.

¹⁷⁰ Біблер В. С. Культура. Диалог культур (Опыт определением). *Вопросы философии*. 1989. №6. С. 33-42.

вихованні в учнівської молоді культури почуттів, культури сприйняття картини світу, створення духовної атмосфери життя особистості, створення емоціогенної радісної тональності життя навчального закладу. На важливості використання музики для душі і гімнастики для тіла у процесі виховання молодих людей наголошував Платон. Зважаючи на це, виховання в музиці необхідно вважати найбільш головним, завдяки йому Ритм і Гармонія поглинають, оволодівають особистістю, наповнюють красою і роблять людину прекрасно-мислячою. Вона і буде насолоджуватися і захоплюватися Прекрасним, з радістю сприймати його, насичатися ним і погоджувати з ним свій побут (Антоненко, 1994).¹⁷¹

Духовне пробудження відбувається в той момент, коли глибоко зачіпаються почуття особистості, яскраво пробуджується емоційна сприйнятливість і морально-естетичні переживання: хвилювання, радість, задоволення, здивування.

Джерелом духовного пробудження є сплячі глибокі почуття захоплення, подиву, радості, зустрічі з небаченою красою, як відповідна реакція порушених струн душі.

Як свідчить багатовіковий досвід життя людства, пробудження духовності достатньо складний процес, який характеризується впливом певної системи чинників: психологічних, культурологічних, ціннісно-сміслових, енерго-інформаційних та духовних.

Перш за все – це накопичення людиною комплексу позитивних емоцій від сприйняття природного і людського світу, від сприйняття мистецтва і цінностей культури, від «поетичного образу моралі». Адже тільки людина здатна до моральної оцінки добра і зла, милосердя і жорстокості, любові

¹⁷¹ Антоненко Т. Л. Виховання у підлітків культури почуттів засобами мистецтва: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Харків, 1994.

і ненависті, сприйняття і естетичної оцінки прекрасного і огидного. Г. В. Гегель писав: «Я переконаний, що найвищий акт розуму, який охоплює всі ідеї, є актом естетичним і що істина і благо з'єднуються родинними зв'язками лише в красі...».¹⁷² Щодо значущості краси і мистецтва у пробудженні духовності, слід навести думку Г. П. Гадамера, який зазначав, що перед обличчям прекрасного в природі і мистецтві оживе вся цілокупність наших духовних сил, їх вільна гра.¹⁷³

У різні історичні епохи вчені опікувалися спасінням людства від духовно-морального зубожіння, від жорстокості, ненависті, ворожнечі красою. М. Бердяєв наголошував, що краса є кінцевою метою світового і людського життя.¹⁷⁴ О. Клізовський підкреслював, що життя у світобудові і еволюція людства розвиваються красою. Краса виконує перетворюючу функцію, тому, організовуючи своє життя на засадах краси, людина вступає на шлях духовного удосконалення. Саме прояви краси людського духу становлять цінність існування людства. Розкриваючи енергійну сутність краси, її перетворюючий вплив на внутрішній світ особистості, естетична наука завжди приділяла значну увагу розкриттю таємниці переживання краси. Краса переживається у гармонійній єдності мислення і почуттів, у багатстві духовного та внутрішнього світу людини. Родове почуття краси притаманне кожній людині, але воно розвивається завдяки вихованню і естетичному середовищу, яке її оточує.¹⁷⁵ А. Макаренко наголошував на тому, що прагнення до краси, яке міцно закладено природою у кожній людині, є найкращим важелем повернення її до культури. М. Бердяєв підкреслював, що сприйняття світу в красі є прорив через

¹⁷² Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. М., 1970. С. 212.

¹⁷³ Гадамер Г. П. Актуальность прекрасного. М., 1991. С. 106.

¹⁷⁴ Бердяев Н. А. Смысл творчества. *Философия творчества, культуры и искусства*: В 2 т. М.: Искусство, 1994. Т. 1. С. 39-341.

¹⁷⁵ Клизовский А. И. Основы миропонимания Новой Эпохи. Мн.: ООО «Вида-Н» – ИП «Лотаць», 1998.

каліцтво «світу сього» до світу іншого. Світ примусово даний – виродливий, він не космічний, в ньому немає краси. Сприйняття краси у світі є завжди творчість в свободі, а не в примусовості пізнається краса в світі.

Складні процеси, що відбуваються у всіх сферах життя сучасного суспільства вимагають гармонійного розвитку людського в людині – її духовної сутності, гуманності, творчості, аксіологічно-орієнтованого мислення. Дефіцит загальної культури викликав загальну кризу, яка охопила всі важливі сфери нашого суспільства – політичну, економічну, культурну, освітню, мистецьку. І що найголовніше – ця криза значно поглибила кризу духовно-моральну, привела до знецінення найвищих гуманістичних та духовних цінностей. Чому ж, розуміючи важливість і об'єктивну потребу краси в людському житті, ми сьогодні грубо порушуємо космічний закон краси і гармонії? Відповідь на це питання достатньо яскраво дав у свій час О. Клізовський. Він підкреслив, що люди, проживаючи на зламі старого світу, переживають події, які звершуються у багато тисячоліть одного разу. Ці події пов'язані з переоцінкою цінностей, з втратою колишніх норм життя і основ вмираючого світу і прагненням їх всіляко зберегти. Необхідно зрозуміти, що ці події є результатом наступу космічних термінів еволюційних змін, тому боротьба проти вищих Сил Світла веде до загальної катастрофи у всіх сферах людського життя. Не випадково ми є свідками того, як потреба в красі, прекрасному все більше витісняється із життя сучасної людини потребами матеріальними, боротьбою за існування, за виживання. О. Клізовський підкреслював, що життя у світобудові і еволюція людства розвиваються красою. Краса виконує перетворюючу функцію, тому, організовуючи своє життя на засадах краси, людина вступає на шлях

духовного удосконалення. Саме прояви краси людського духу становлять цінність існування людства.¹⁷⁶

О. Клізовський підкреслив значущість думки як наймогутнішої енергії, яка володіє як творчою, так і руйнівною силою. Він зазначав, що все, що людство має – піднесене, благородне, прекрасне – всі вищі цінності культури, все належить думці.

О. Клізовський звернув увагу на значимість серця у вчинках людини, у її житті. Він наголошував, що лише у своєму серці людина повинна шукати відповіді на всі складні і невіршені питання. Лише голос свого серця може бути єдиним порадиником, правильним суддею і незаперечним авторитетом. І саме від серця віє задушевністю, сердешністю, теплотою і щирістю. «Серце – це наш друг постійний, вірний, воно ніколи не помиляється і ніколи не обманює. Воно знає все і дає відповідь на будь-яке не вирішене для розуму питання. Людині дане серце для найвищих відносин».¹⁷⁷

Високодуховна людина володіє такою важливою ознакою як здатність до осягнення і сприйняття краси, виразного, естетичного в оточуючій дійсності.

У сучасній естетичній науці значна увага приділяється проблемі поліфонії прекрасного, його безмежного простору. Висловлюється думка про те, що чим глибше людина занурюється у «власну одухотвореність, тим більше смислу і краси вона відкриває у Всесвіті». В. Мартинов пропонує у сприйнятті людиною краси виділяти шість рівнів прекрасного: сенсорний тип краси; емотивний; експресивний; раціональний; поліфонічний; метафізичний або сакральний тип краси. Кожний із цих рівнів відбиває сутність краси як багатомірного феномена. Так, сенсорний тип краси пов'язаний із

¹⁷⁶ Клизовский А. И. Основы миропонимания Новой Эпохи. Мн.: ООО «Вида-Н» – ИП «Лотаць», 1998.

¹⁷⁷ Клизовский А. И. Основы миропонимания Новой Эпохи. Мн.: ООО «Вида-Н» – ИП «Лотаць», 1998.

пробудженням чутливості до кольорових гам, звукосполучень, ритмів тощо.¹⁷⁸

Пронизуючи всі сфери діяльності людини, створюючи естетичне поле людського життя, краса сприяє формуванню особливого типу світосприймання і світовідношення, відповідно космічному світорозумінню.

Отже, краса у всіх її проявах: у природі і мистецтві, у градобудівництві, у взаємовідносинах між людьми, в красі поведінки і вчинку, в красі людського подвигу, в красі наукового відкриття має породжуватися різнобарвними естетичними і моральними почуттями у процесі сприйняття різнобарвного природного і людського світу.

І. Кант, визначаючи у людини світ цінностей, ціннісно-оцінних відносин, підкреслив органічний зв'язок моральних і естетичних почуттів. Він вважав людину головним предметом світу, оскільки вона – діяч і творець, який утверджує в світі моральність і красу. Значну увагу надавав почуттєвості Ф. Шиллер, який вважав, що внутрішню гармонію можна досягти завдяки мистецтву і естетичному вихованню. На важливість розвитку почуттєвої сфери особистості звертали увагу видатні діячі української культури – Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Я. Козельський, А. Духнович, П. Юркевич.

Г. Сковорода надавав великого значення вихованню почуттів благородства і вдячності. Найголовнішу мету людського життя він вбачав у *досягненні щастя*, яке реалізується завдяки самопізнанню, красі і «сродній праці». Важливими засобами духовного і культурного розвитку Г. Сковорода вважав *почуття прекрасного* у всій його різноманітності.¹⁷⁹ Особливої значущості в духовному житті

¹⁷⁸ Мартынов В. Ф. Философия красоты. Мн.: ТетраСистемс, 1999.

¹⁷⁹ Сковорода Г. Наставления бродячего философа. Полное собрание текстов. АСТ, 2018. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=71592; (дата звернення: 22.06. 2023).

Сковорода Г. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.

людини І. Вишенський, Г. Сковорода, П. Юркевич надавали *вихованню серця як культури почуттів*. Найвища мета – благо ближнього, розвинуте почуття співстраждання, причетності до роду людського. Узагальнюючи вищезазначене, досить актуально звучить думка швейцарського психолога, філософа культури і педагога К. Г. Юнга, який справедливо підкреслював: «Ваше бачення стане ясним, тільки якщо зможете заглянути в своє серце. Той, хто дивиться назовні – бачить лише сни, той, хто дивиться у себе – пробуджується».

Проблема ролі почуттів у вихованні «аристократів Духу» – «людей вищого духовного життя», «святих, пророків та геніїв» – знайшла своє відображення у працях М. Бердяєва. Філософ вважав, що в цьому «таємничому світі», «індивідуально-особливому» важлива роль належить почуттям, емоціям – свободі і жалості, любові і співстражданню. Він вважав емоційне життя основним фоном і фактом людського життя, підкреслюючи, що вся різнобарвність людських почуттів, які скриті в наших глибинах і є найбільш духовно значущими для людини.¹⁸⁰

Значну увагу щодо необхідності розвитку емоційної культури у підростаючих поколінь приділяв В. В. Зеньківський. Він визначив *емоційну культуру як серце людської душі*, від якої залежить сфера розуму і волі. Найважливішим почуттям він вважав *добро*, яке є основою виховання.¹⁸¹ Значне місце у духовному житті підростаючих поколінь мають посідати *чесність і совість*. Тільки людина здатна жити в суспільстві за законами честі і совісті. І саме совість є найважливішою ознакою суто людського, як і естетичне, моральне, інтелектуальне, культурне. У науковій

¹⁸⁰ Бердяев Н. Философия свободного духа. М.: Республика, 1994. URL: https://www.vehi.net/berdyaev/fsduha/00.html#_edn1 (дата звернення: 02.01.2023).; Бердяев Н. А. Смысл творчества. *Философия творчества, культуры и искусства*: В 2 т. М.: Искусство, 1994. Т. 1. С. 39–341.

¹⁸¹ Зеньковский В. В. Психология детства. М.: Школа-Пресс, 1996.

літературі існує багато визначень совісті. М. Мамардашвілі називав совість «самоосновним» явищем,¹⁸² М. Хайдеггер – «ядром особистості»,¹⁸³ Г. Вірт – «внутрішнім суддею».¹⁸⁴ Але беззаперечним є те, що це поняття втілює в собі найвищу людську моральну зрілість, щиросердність, яка є своєрідним регулятором стану людської душі і людської духовної зрілості, яка не допускає підлості, зради, підступності. Це – найвищий моральний важіль людського життя, який є його духовним дороговказом. Слід підкреслити, що вчинок «по-совісті» є богоугодним.

Варто навести думку сучасного філософа В. А. Лефевра, який досить вдало підкреслив одну важливу особливість людини духовної: «Наша відмінність від інших живих істот полягає в тому, що ми володіємо *совістю*, яка, як ми починаємо розуміти все більше і більше, народжується особливим, внутрішнім процесором, який автоматично контролюється як нашою поведінкою, так і відповідно цій поведінці переживаннями».¹⁸⁵ Автор наголошує на тому, що істинність для нас нашої моралі, наших оцінок визначається здібністю вірити, що надає нашим вчинкам смисл. Боротьба за духовність є здатністю людини оцінювати «добро» і «зло», яка є результатом розвиненої ціннісної свідомості.

Для досягнення внутрішньої гармонії особистості необхідним є виховання серця і «чистої аури душі», які є джерелами «променевої духовної енергії», «чистої сяючої свідомості», «співпереживання людству», «альтруїзму».

¹⁸² Мамардашвили М. Лекции по античной философии. Под редакцией Ю. П. Сенокосова. М.: Аграф, 1999. Лекция 2. URL: <http://psylib.org.ua/books/mamar01/txt02.htm> (дата звернення: 18.03. 2023).

¹⁸³ Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. В. В. Бибихина. М.: Ad Marginem, 1997. С. 217.

¹⁸⁴ Цит. за: Хайдеггер М. Бытие и время. М., 1997. С. 128.

¹⁸⁵ Лефевр В. А. Познание и вера. *Вопросы философии*. 2016. №9. С. 94-97.

Отже, високий рівень розвитку почуттєвої сфери особистості є необхідною умовою духовного пробудження особистості, бо саме з почуття починається сприйняття світу, людини і мистецтва. Академік І. Д. Бех звернув увагу на таку особливу якість особистості як *«святість»*, *святиня-цінність*. Автор підкреслює, що це надемоції, а перетворювачами їх у найвище духовне надбання, у святиню-цінність виступають емоції благоговіння і трепету. Це так звані надемоції: їхня сила набагато більша за будь-які інші переживання, тому автор наголошує на необхідності спрямованого культивування у підростаючої особистості цих необхідних для виховання в особистості громадських почуттів, вищих емоційних переживань.¹⁸⁶

Можна зробити такий висновок, що у духовному пробудженні особистості значне місце посідає емоційний відгук, емоційна культура, емоційне сприйняття. Таким чином, розвиненість в особистості духовних цінностей сприяє пробудженню в неї духовних якостей, таких як: гуманність (людяність), доброта, моральність, сердечність, естетичне відношення до людини і оточуючого світу тощо.

Як справедливо підкреслював М. Бердяєв: «Майбутнє людини, майбутнє культури залежить від того, чи захоче людина хоч на мить звільнитися, одуматися, осмислити своє життя, звернути свій погляд до неба».¹⁸⁷ А це можливо лише тоді, коли у людини розвивається вміння налаштовувати «очі душі» (Платон) або «внутрішнє дзеркало» (Х. Ліврага) таким чином, щоб воно відображало значною мірою «світло неба», красу навколишнього світу, все те, що викликає у людини почуття радості, задоволення, щастя, при цьому, все вороже і

¹⁸⁶ Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. С. 270.

¹⁸⁷ Бердяєв Н. А. Духовное состояние современного мира. Философия творчества, культуры и искусства: в 2-х т. М.: Искусство, 1994. Т. 1. С. 495-496.

пов'язане з негативними емоціями стане відчуватися не так гостро і болісно.

Ми живемо в час, коли значно ускладнюються і знецінюються відносини між людьми, коли інформаційний простір заповнили елементи безкультур'я, невігластва, зневаги до людини як особистості, до системи моральних і естетичних цінностей. Слід мати на увазі, що людина – це надзвичайно суперечлива істота, на що звертали і звертають увагу вчені. Вона водночас може бути прекрасною і огидною, доброю і злою, проявляти відповідно до різних життєвих ситуацій як свої кращі, так і гірші якості, і морально-естетичні почуття. Скороминушість сучасного життя така, що в гонитві за мінливою інформацією, в прагненні встигнути скрізь і в усьому, людина опинилася «підпорядкованою миті, минущому» (Х. Ліврага, Д. Гусман).¹⁸⁸ Вона просто забула про те, що смисл її життя в насолоді самим життям, в отриманні задоволення в повсякденному, в усвідомленні людиною цілісності та єдності Всесвіту, частиною якої вона є, а не в гонитві за матеріальними благами на шкоду духовному і культурному розвитку особистості. Як результат людина стала відчувати себе «ізолюваною всередині Всесвіту», «роз'єднаною з іншими людьми, самотньою, відокремленою від них (Х. Ліврага, Д. Гусман).¹⁸⁹

Все це ускладнюється ще й тим, що люди просто розучилися чути і слухати один одного, проявляти милосердя, доброту, співчуття, стали глухими душею і естетично нерозвиненими, спілкування між людьми схоже на монолог, а не на діалог. Як відзначають іспанські філософи Х. Ліврага і Д. Гусман, навіть мистецтво, яке покликане об'єднувати людей, зараз зрозуміло лише певним групам однієї професії:

¹⁸⁸ Ливрага Х. А., Гусман Д. С. Сокровенный смысл жизни. Пер. с испанского Е. Сикирич. М.: Культурный центр «Новый Акрополь», 2008. Т. 2.

¹⁸⁹ Там само. Т. 3.

«У наші дні звучить музика, яка не несе абсолютно нічого. Чому вона присвячена? Що означає? Це знає лише сам композитор та деякі з тих, хто його оточує...».¹⁹⁰ Те ж саме можна сказати і про сучасну літературу, живопис тощо. Вчені доходять висновку, що «справжньої зустрічі» між людьми не відбувається, їх можна порівняти із «зграєю вовків, які накидаються один на одного, намагаючись відібрати здобич». Х. Ліврага і Д. Гусман справедливо відмічають, що при такій ситуації духовна культура і майбутнє людства може бути втрачено. Це значно актуалізує роль духовно-культурних цінностей в духовному пробудженні особистості.

Парадоксально, але факт, що в епоху цифровізації, інформатизації і потужного науково-технічного прогресу так гостро відчувається необхідність в «*олюдненні людини*», в якій під впливом вище зазначених явищ сформувалася «*технічна душа*», а серце заледеніло і натхнення вмерло. Сучасна людина віддає перевагу розвитку раціонального мислення, у неї розвинена економічна свідомість, в якій домінують матеріальні цінності, а емоційно-чуттєве сприйняття дійсності відсутнє практично повністю, духовно-культурна ціннісна свідомість нерозвинена достатньою мірою, духовні цінності відійшли на другорядний план. Все менше уваги звертається на людину, на розвиток її людських якостей, бо техніка заволоділа душами багатьох людей. Це ставить під питання виживання людства в майбутньому. В. Кутирьов досить чітко охарактеризував ситуацію, що склалася сьогодні: «Технології вирвалися з-під нашого контролю, їхній розвиток веде до того, що людина буде більше не потрібна. Не потрібна сама собі. Або в кращому разі використовуватиметься як матеріал».¹⁹¹

¹⁹⁰ Ливрага Х. А., Гусман Д. С. Сокровенный смысл жизни. Пер. с испанского Е. Сикирич. М.: Культурный центр «Новый Акрополь», 2008. Т. 2.

¹⁹¹ Кутырев В. А., Слюсарев В. В., Хусяинов Т. М. Я антрополог-консерватор: хочу остаться человеком...как можно дольше. *Философская мысль*. 2019. № 4. С. 50-51.

Вчений наголошував: «Руйнується мораль, вироджується образність і мистецтво, відмирають релігійні почуття. Живе спілкування, душа подавляються комунікаціями і інтелектом. Формується відчужене від живої людини цілком створене нею штучне середовище, яке стрімко витісняє та екранує природне».¹⁹²

Виходячи з цього впливає найважливіше завдання освіти – виховання Людини: людяної, доброзичливої, високоморальної, високодуховної і високоосвіченої, у якій сформована збалансована система цінностей, смислів та ідеалів, розвинені духовні якості особистості, яка буде керуватися в своїх вчинках законами Істини, Добра і Краси і законами моралі і совісті. Серед життєво важливих духовних якостей в образі сучасної освіченої людини домінують людяність, моральність і здатність до творення, тобто до здійснення творчої діяльності на благо інших людей.¹⁹³

У східній філософії, зокрема в навчанні Конфуція, *людяність* (жень) визначається як «шлях кожної людини до себе», міст між тим, хто є людина зараз і тим, чим вона повинна бути, що передбачає відношення до ближніх з любов'ю. Ієрогліф *жень* складається з двох знаків: «людина» і «два», що позначає відношення між людьми, «міжлюдську реальність». За Конфуцієм людяність також визначається не як сума, а міра всіх чеснот, міра соціальності людини, яка дає смисл моральним цінностям, але не дозволяє абсолютизувати їх.¹⁹⁴

У даному контексті не можна не згадати слова М. Хайдеггера про те, що людяність людини лежить в основі її

¹⁹² Кутырев В. А. Культура и технология: борьба миров. М.: Прогресс-Традиция, 2001. С. 6.

¹⁹³ Безугла М. В. Образ сучасної освіченої людини: характеристика її життєво значущих якостей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. № 2(95). С. 29.

¹⁹⁴ Малявин В. Конфуций, Сунь-цзы, Лао-цзы Большая книга мудрости Востока. Издательство АСТ, 2020.

сутності. Іншими словами, нелюдським і негуманним можна вважати того, хто «відпав від своєї сутності», забув себе. М. Хайдеггер підкреслював, що кожна людина добра за своєю духовною природою, а коли вона проявляє негативні почуття, то вона втрачає своє обличчя, віддаляється від своєї сутності, як результат – має місце духовна криза людства, тобто втрата нею людяності, гуманності. Духовна природа людини – основа істинного гуманізму, який є сутнісною характеристикою духовного феномену. Моральність нерозривно пов'язана з духовним і є однією з форм його прояву. Моральність «моральна лише тоді, коли вона народжується з глибин духовного». Важлива в цьому контексті також думка вченого про те, що саме любов є вищою формою духовного світовідношення людини. «Якщо душа людини рухається любов'ю, це говорить про досягнення нею вищої досконалості, про те, що людина в своїх вчинках виходить і з абсолютної, і зі своєї сутності. У любові людина пізнає не тільки Іншого, а й саму себе, сутність світу, буття, Бога». На думку М. Хайдеггера, взаємодія між матеріальним і духовним світами здійснюється завдяки совісті, яка пов'язує вчинок людини з її ідеалом.¹⁹⁵

Людяність формується в боротьбі добра і зла, інстинкту і моралі, емоцій і розуму, егоїзму і альтруїзму, гріха і праведності. Любов є найвищим проявом людяності. Людина духовна, поки слідує моралі.

Серед духовних якостей особистості, які необхідно пробуджувати у студентської молоді, особливе значення належить *моральності*, яка розглядається багатьма вченими в контексті духовності. Так, Л. П. Буєва підкреслювала, що у процесі вирішення «вічних питань», коли відбувається усвідомлення людиною смисложиттєвих проблем,

¹⁹⁵ Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. Время и бытие. Энциклопедия: в 2-х т. М. Гл. ред. С. Я. Левит. М.; СПб; Центр гуманитарных инициатив. 2017. Том 1.

відбувається процес духовного сходження особистості, в якому моральність є «визначальним критерієм духовної культури, яка задає міру і якість свободи самореалізації людини «не на шкоду собі і людям».¹⁹⁶ У цьому контексті варто пригадати слова І. Д. Беха про те, що показником морального розвитку особистості є вчинок – моральна дія, яка визначає людину. Вчений звертає увагу на те, що джерело вчинку як моральної якості особистості слід шукати в емоційній сфері індивіда, адже первинним є саме емоційне переживання, яке є джерелом дії, поштовхом до неї та виступає як її мотив. Важливо акцентувати увагу також на тому, що емоція може стати своєрідним поштовхом до дії лише тоді, коли вона переживається з достатньою силою.¹⁹⁷

В умовах сучасної дійсності надзвичайно важливо звернути увагу на пробудження в особистості такої важливої духовної якості як *доброта*. Доброта – це «якість людини, що виражає її здатність і прагнення робити людям добро». Як справедливо зауважує Р. Г. Апресян, справжня доброта є принциповою і надихається турботою не тільки про благополуччя іншої людини, але і про її моральне вдосконалення та гідність. Як справедливо зауважував М. Реріх, «думка добра є мірилом свідомості. Коли той, хто пізнає, приступає до самовідданого сходу, він вважає міру добра як ступінь».¹⁹⁸ Не можна не погодитися з тим, що прояв доброти по відношенню до оточуючих розпалює (пробуджує)

¹⁹⁶ Духовность, художественное творчество, нравственность: Материалы круглого стола. *Вопросы философии*. 1996. № 2. С. 3-40; Шевченко Г. П., Бутенко Л. Л., Шкурин А. И. Поэтический образ морали в искусстве: опыт нравственного воспитания старшеклассников: книга для учителей и студентов. 2-е изд., доп. и испр. Луганск: Ноулидж, 2014. С. 22.

¹⁹⁷ Там само. С. 175, 177; *Бех И. Д.* Нравственность личности в психологическом ракурсе. *Філософська і соціологічна думка*. 1994. № 3–4.

¹⁹⁸ Мысль и мышление: Учение Живой Этики о мысли, мышлении и передаче мысли. Сост. Л. Г. Васильевых. Изд-во: Подольский КПЦ имени Н.К.Рериха, 2017. С. 112.

в людині вогонь добродіяння, який здатний упорядкувати хаос повсякдення і приборкати зло. В даному контексті доречно пригадати мудрі слова М. Реріха про те, що «добра думка є першоосною доброї дії. Віра без діла мертва, але така віра буде сліпим покладанням, але не думкою добра».¹⁹⁹ Ми повністю погоджуємося з думкою вченого про те, що добродіяння повинне супроводжуватися добромисленням по відношенню як до себе, так і до інших людей, адже сама добра думка є «стрілою Світла», яка здатна «викоренити роз'єднання, бо кожне роз'єднання у злобі є падінням в хаос». Саме тому надзвичайно важливо сьогодні навчитися мислити позитивно, мислити про добро і творити його кожен день, що дозволить очистити світ від проявів зла.²⁰⁰ М. Реріх наголошує: «Кожен нехай подумає, що він може творити добро. Нехай кожен мислить науково, тоді він зрозуміє закони моральності».²⁰¹

Ш. Амонашвілі поділяє думку М. Реріха про те, яке велике значення має виховання доброти у підростаючих поколінь. Учений особливо звертає увагу на прояв доброти вчителя до учнів, відповідно, викладача до студентів, адже це – перший крок до осяяння добром всього світу. Ш. Амонашвілі підкреслював, що вчителю надзвичайно важливо культивувати в собі самому такі якості як доброта, щирість, відданість, якщо він націлений на їх розвиток у молоді, адже «доброта виховується добротою, любов виховується любов'ю, радість виховується радістю, терпіння виховується терпінням,

¹⁹⁹ Мысль и мышление: Учение Живой Этики о мысли, мышлении и передаче мысли. Сост. Л. Г. Васильевых. Изд-во: Подольский КПЦ имени Н.К.Рериха, 2017. С. 112. С. 217.

²⁰⁰ Там само. С. 196-197.

²⁰¹ Там само. С. 117, 238.

благородство виховується благородством, а Серце виховується Серцем».²⁰²

Духовне пробудження передбачає наявність багатьох чинників, які позитивно і активно сприяють духовному розвитку особистості. Завдяки тому, що людина оволодіває системою загальнолюдських і національних цінностей, вона здатна досягти високого рівня розвитку. Нами було доведено, що ціннісно-сміслова сфера особистості майбутнього фахівця є необхідною передумовою духовної зрілості особистості.

Ціннісно-сміслова сфера особистості розглядається як цілісне, динамічне та інтегроване утворення, яке визначає смисложиттєві стратегії людини на основі особистісно-значущих цінностей та смислів.²⁰³ Ціннісно-сміслова сфера особистості включає такі компоненти: культура, духовність, цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смисли, переживання, ідеали, настанови.²⁰⁴ І від рівня розвиненості цих компонентів значною мірою залежить рівень духовного пробудження і духовної безпеки особистості.

Духовний розвиток людини відбувається в процесі освіти, коли має місце знайомство молоді з загальнолюдськими цінностями і з культурною спадщиною минулого і теперішнього. Освіта не обмежується вивченням предметів, а сприяє розвитку особистості предметами; тобто предмети тільки засоби, на першому місці стоїть особистість, суб'єкт, його інтерес.

Психологічною наукою доведено, що людина володіє стійкою емоційною спрямованістю, тому так важливо, щоб різнобарвні почуття гармонізовувалися зі свідомістю і вчинками особистості.

²⁰² Амонашвили Ш. Основы гуманной педагогики. Книга 1. Улыбка моя, где ты? ООО «Свет», 2012.

²⁰³ Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сміислової сфери особистості майбутнього фахівця: монографія. К. : Педагогічна думка, 2018. С. 66.

²⁰⁴ Там само. С. 71.

Вчені зазначають, що з почуттів починається сприйняття світу, краси природи і мистецтва. З цього приводу академік І. Д. Бех писав про необхідність розкривати почуття з метою *духовного зцілення*, звертаючи увагу на те, що «особистість знаходиться на шляху духовного вдосконалення, коли вона постійно працює у цьому напрямі. Ця робота душі важлива як на етапі оволодіння певною духовною цінністю, так і на етапі її закріплення у внутрішній структурі та підтримання, так би мовити у робочому стані як готовності до духовної дії.»²⁰⁵ «Таке душевне явище і призводить до *духовного зміцнення особистості*».²⁰⁶

Значну увагу академік І. Д. Бех, розглядаючи проблему особистості на шляху до духовних цінностей, звернув на особливості таких якостей: готовність жертвувати заради духовної цінності; розкривати власні почуття з метою духовного зцілення, виховний потенціал вчинку особистості; культивувати *духовне осмислення світу*; *духовне устремління* особистості; орієнтуватися на необмеженість Я-духовного;²⁰⁷ забезпечувати духовну цілісність; забезпечувати *стабільний позитивний душевний стан вихованців*. Особливу увагу вчений звернув на *ціннісну вищість особистості* як виховний пріоритет. І. Д. Бех наголошує на *гармонійній взаємодії тілесності-душевності-духовності* як об'єктах дії вихователя.²⁰⁸

Ми поділяємо думку І. Д. Беха щодо фундаментальних категорій, на яких здійснюється ціннісне удосконалення особистості. До цих фундаментальних категорій він відносить: одухотворення, уособлення, байдужість, запал, перетворення, отожднення, уподібнення. Одухотворення передбачає у

²⁰⁵ Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. С. 78.

²⁰⁶ Там само. С. 79.

²⁰⁷ Там само. С. 68-69.

²⁰⁸ Там само. С. 270.

виховному процесі здійснення одухотворення етичних норм моралі. Уособлення він розглядає як «представлення за допомогою певних як моральних, так і аморальних рис людини, тих чи інших етичних положень, думок, явищ предметів».²⁰⁹ Байдушність розглядається вченим як «відсутність позитивних емоційних реакцій особистості на певну подію, матеріальну чи ідеальну річ». Запал – «натхнення, піднесення, концентрація емоційних сил особистості, спрямованих на вирішення певної духовно-моральної ситуації».²¹⁰ Перетворення – «ситуація, за якої завдяки запалу обов'язок стає психологічно тотожним бажанню. Так, батьківська повинність трансформується в батьківську любов». І. Д. Бех зазначає, що ототожнення – це «ситуація, за якої вихованець, чимось займаючись, уявно зводить до добробуту суспільству». Уподібнення він розглядає як «механізм духовного розвитку, за якого зростаючій особистості слід уподібнюватися до «Я-духовного» великих людей».²¹¹

Значне місце у духовному пробудженні особистості займає переживання радості, яка, на думку І. Д. Беха, дозволяє згодом з'явитися духовному призначенню особистості. Вчений підкреслює, що якраз емоція радості лежить в основі духовного життя особистості. І. Д. Бех зауважує, що поряд із переживанням радості в організованому виховному процесі мають проявитися інші позитивні емоції: захопленості, схвилюваності, задоволеності, піднесеності, бажаності.²¹²

І. Кант підкреслював значущість Вищого Блага, як абсолютної цінності людського існування, умовою досягнення якого є свобода і обов'язок. Гармонійність і упорядкованість

²⁰⁹ Бех І. Д. Особистість у світлі духовності: монографія. Київ –Чернівці: Букрек, 2021. С. 90.

²¹⁰ Там само. С. 91.

²¹¹ Там само. С. 91.

²¹² Там само. С. 39.

Всесвіту є своєрідним зв'язком гармонійного внутрішнього морального самобудівництва.²¹³

Психологи звертали значну увагу на ціннісно-смыслову сутність людського життя. «Все наше життя має смисл. Мають смисл наші радощі, бо вони укріплюють наш дух, допомагаючи жити. Мають смисл наші горесті і сльози, бо вони допомагають набути нам досвід, стати дещо мудрішими, а інколи і дещо кращими» (М. Чиксентмихайї).²¹⁴ В. Франкл підкреслював, що люди можуть надавати смисл своєму життю творчими цінностями, тобто виконувати свої життєві завдання, але вони також можуть надавати смисл своєму життю, втілюючи цінності досвіду, осягаючи Бога, Правду, Красу, чи пізнаючи унікальність іншого людського існування через любов.²¹⁵ І ніби продовжуючи думку психолога, М. Чиксентмихайї зазначав, «що в житті, і в природі немає нічого поганого, все є благо – в глибинах її Сокровенного смислу».²¹⁶ Своєрідним співзвуччям цих роздумів ученого є думка С. Рубінштейна про те, що: «Смысловий аналіз людської поведінки виступає як шлях розкриття її духовного життя для визначення того, що для людини значиме, як проходять зміни акцентів, переоцінка цінностей – всього, що складає історію душевного, духовного життя людини».²¹⁷

Система цінностей надзвичайно різнобарвна: інтелектуальні, моральні, естетичні, художні, політичні,

²¹³ Кант І. Критика чистого розума. М., 1994. URL: <http://psylib.ukrweb.net/books/kanti02/index.htm> (дата звернення: 28.03.2023).

²¹⁴ Чиксентмихайї М. Поток. Психологія оптимального переживання (The Psychology of Optimal Experience). Изд-во Альпина Паблишер. Пер. Е. Перовой; под ред. Д. Леонтьева, 2018. С. 27.

²¹⁵ Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник. Пер. с англ. и нем.; общ. ред. Л. Я. Гозмана и Г. А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. С. 14.

²¹⁶ Чиксентмихайї М. Поток. 2018. С. 27.

²¹⁷ Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Изд-во: Питер, 2012. С. 379.

цінності науки, які втілюють багатогранність людського життя.

Цінність розуміється як будь-який значущий для людини предмет, тобто цінність розглядається як значимість. Г. Лотце, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт розглядали цінності в аспекті філософії культури, філософії життя й в якості вищих цінностей визначалися істина, благо, краса і святість.

Цінність не є реальністю. Це ідеал, носієм якого є трансцендентальний суб'єкт, «свідомість взагалі», свідомість як джерело і основа всяких норм (В. Віндельбанд).

Цінність не є самостійним предметом, а розглядається як значення. Г. Ріккерт вважав, що світ складається з трьох «царств»: дійсності, цінності і смислу.²¹⁸ Тому Г. Ріккерт і підкреслював, що основою смислу людського життя є цінності. А своєрідним джерелом народження цінностей є культура. Філософ підкреслював, що «в культурних благах якби осіла, кристалізувалася множинність цінностей».²¹⁹ І особливо важливо пам'ятати, що цінності пізнаються почуттями.

Варто підкреслити думку М. Шелера, який розумів цінності як феномен, що самовиявляється в акті емоційної інтуїції, тому емоційні переживання він розглядав як вищий рівень духовності. Він виділив два види цінностей – незмінні моральні цінності, які входять в «царство цінностей» (мають надчасове існування) й ті, які можуть історично змінюватися.²²⁰

Заслужують на увагу погляди А. Ленгле, який образно визначив цінність як лінзу, яка фокусує життєву силу. Він розглядав цінність як підґрунтя для визначення переваги одного над іншим. Під «впливом сприйнятої цінності, яку

²¹⁸ Ріккерт Г. Філософія життя. К.: Ника-Центр, 1998. С. 482.

²¹⁹ Там само. С. 454.

²²⁰ Шелер М. Избранные произведения / Пер. с нем.; под ред. А. В. Денежкина М.: Гнозис, 1994.

свідомо чи несвідомо пережив суб'єкт», виникають почуття, які є спонукальною силою прийняття цінності.²²¹ Слід звернути увагу на те, що будь-яка цінність спочатку відчувається людиною, вона може тільки викликати легкий емоційний відгук і зникнути, але нова зустріч викличе «вторинне відчуття» і вона стане частиною ціннісної сфери. На здатність визнати об'єкт як цінність впливає не тільки переживання суб'єкта при зустрічі з ним, а й зміни в об'єкті.²²²

У процесі дослідження природи цінностей Е. Фромм спирався на погляди А. Швейцера і визначав «благоговіння перед життям» саме як цінність.²²³

Серед багатьох цінностей, які визначають зарубіжні вчені, особливу значущість вони надають моральним та естетичним цінностям – любов, щастя, гармонія, краса, які визначають смисл людського життя. Норвезький вчений Роберт Прідді виділив загальнолюдські універсальні цінності на найвищому рівні спільності усіх культур: істина, турбота (любов), мир, обов'язок, справедливість. Автор стверджує, що антицінності не є по суті цінностями, вони є «запереченням» цінностей. Він відносить до них: недоброзичливість, агресивність, заздрість, жадібність, егоїзм, неосвіченість, насильство, віроломство, спричинення шкоди, ненависть, ворожість.²²⁴ Ми поділяємо точку зору вчених, які наголошують на тому, що в кожній людини є свої цінності, які не завжди бувають постійними. Вони змінюються з часом, із набуттям життєвого досвіду.

²²¹ Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом. Прикладная логотерапия. Пер. с нем. М.: Генезис, 2004.

²²² Там само. С. 39.

²²³ Фромм Э. Психоанализ и этика. М., 1993.

²²⁴ Priddey R. The Human Whole An Outline of the «Higher» Psychology. Retrieved from <http://robertpriddy.com/P/6values.html> (date of appeal: 04.07.2022)

Слід підкреслити думку вчених (Я. Вальсінер та А. Бранко) щодо культурної основи людських цінностей. Вчені стверджують, що культурні практики і цінності, які обґрунтовано спрямовують певні дії, створюють одне одного.²²⁵

Нам імпонує думка Д. Леонтєва про особистісні цінності як ідеальні моделі належного. Цінності в усіх їх різновидах складають фундамент власне людської сфери особистості; загальнолюдські цінності (Істина, Добро, Краса) є підґрунтям людяного в Людині, зневіра у таких цінностях може призвести до втрати цілісності особистості як суб'єкта власної життєтворчості; ціннісна система формує ціннісну свідомість; ціннісна система самоактуалізованої людини представлена цінностями, що безпосередньо відображають її характер (А. Маслоу); цінності розглядаються як найвищі смисли людського життя, які характеризуються значущістю, нормативністю, необхідністю і доцільністю; цінності виконують такі важливі функції: оцінна, прогностична, пізнавально-перетворювальна, регулятивно-орієнтувальна і мотиваційно-збуджувальна.²²⁶

А. Маслоу цінності пов'язує з *«піковими переживаннями»* людини – найкращими, найщасливішими моментами людського життя, переживаннями екстазу, найбільшою радістю.²²⁷ Психолог стверджує, що після того, як люди описували свої пікові переживання, він запитував у них, яким в ці моменти поставав перед ними світ – і отримував відповіді: «істина, краса, цілісність, єдність протилежностей, життєвий процес, унікальність, досконалість, необхідність,

²²⁵ Valsiner J., Branco A. U. Cultural Psychology of Human Values. Advances in Cultural Psychology. Information Age Publishing Inc. 2012.

²²⁶ Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця: монографія. К.: Педагогічна думка, 2018. С. 48-49.

²²⁷ Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Пер. с англ. К. С. Бельской. М.: Смысл, 1999. 425 с.

завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, невимушеність, гра, самодостатність».²²⁸ Ці описи, за словами вченого, не є належним, бажаним, емоціями, яким бракує пізнавальної основи, а є *просвітлінням* – дійсними характеристиками дійсності. Відкриття своєї дійсної природи – це водночас і пошук належного, і пошук суцього. Належне, за словами Маслоу, – це внутрішній аспект глибоко сприйнятої «фактичності».²²⁹ Чим більше людина знає про власну природу, про свої глибинні бажання, про те, що вона шукає, до чого прагне і що насправді приносить їй задоволення, тим більше не вимушеними стають її ціннісні вибори.²³⁰

Український видатний вчений, засновник наукової школи аксіопедагогіки Ю. Пелех розглядає цінність у філософському аспекті як поняття, яке виражає «інтеріоризований (інтерналізований) у свідомості особистості та пов'язаний із задоволенням духовних і матеріальних потреб індивідуальний максимум, що у процесі соціалізації набув ознак еталона, уніфіковано класифікувавшись у часовій абстракції».²³¹ Аналізуючи визначення, можна зробити логічний висновок, що цінність як ідеальний максимум (еталон) має індивідуально-соціальну природу і темпоральний характер, якому притаманний не фізичний, а якісний вимір часу. Тобто темпоральність, мабуть, і є тією часовою

²²⁸ Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Пер. с англ. К. С. Бельской. М.: Смысл, 1999. С. 28.

²²⁹ Там само. С. 29.

²³⁰ Сафонова І.О. Аксіологічні засади формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ. 2015. С. 37.

²³¹ Пелех Ю. В. Герменевтико-структурний аналіз понять, що визначають зміст ціннісно-сислової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2010. № 4 (39). С. 147-159.

абстракцією, про яку говорить вчений, для якої важливий внутрішній саморух і його осмислення.²³²

К.-Г. Юнг визначає цінність через *кількість витраченої психічної енергії – міру напруженості*. Якщо якась ідея чи почуття, за словами вченого, дуже цінні, то вони являють істотну силу в плані спонукання і управління поведінкою. Людина, для якої дуже цінна істина, віддасть багато енергії її пошукам; той, хто цінує владу, буде мотивований на її досягнення; якщо щось має пересічну цінність – для цього буде залучена незначна кількість енергії.²³³ «Ціннісно-смісловий зміст виконує роль спрямованої напруженості, яка вказує на те, що має значущість для людини і дає їй енергію для досягнення цілей».²³⁴

Цінність органічно пов'язана зі смыслом. Вчені зазначають, що кожний народ вибирає і зберігає ті цінності, в які він вірив і які проживав, що були для нього смислосназначущими. На це звернув увагу Ф. Ніцше: «...у кожного народу свої особливі цінності – хоче зберегти він себе, так не повинен він оцінювати так, як оцінює сусід... люди самі дали все – і добро, і зло... людина вперше вклала цінності у речі, щоб зберегти себе – вона створила смисли речей і людський смисл».²³⁵

Варто нагадати важливу думку Л. Баєвої щодо того, що якщо існує цінність, то вона обов'язково вміщує смисл.

²³² Сафонова І.О. Аксиологічні засади формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ. 2015. С. 38.

²³³ Юнг К.-Г. Психологические типы. СПб.-М.: Университетская книга, АСТ, 1997. 716 с. С. 213; Сафонова І.О. Аксиологічні засади формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ. 2015.

²³⁴ Антоненко Т. Л. Идеал как отражение развитости ценностно-смысловой сферы личности. Вестник КемГУ. 2009. №3. С. 61-65.

²³⁵ Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Соч.: в 2 тт. М., 1990. Т.1. С. 156.

Ціннісний смисл передбачає устремління до усвідомленої позитивної цілі, яка має для особистості життєво актуальну значимість.²³⁶

Те, що має значення для людини, мотивує її діяльність, визначає як цінності. Все з чого складається наш світ – це цінність. І природні, і матеріальні об'єкти, і духовні, але людина вибирає з них щось своє, те, що є для неї ціннісно значимим. Вчені наголошують, що на вибір цінностей значний вплив мають такі чинники: оточуюче середовище, в якому проживає індивід, наявність високоморального рівня розвитку особистості, її освіченості, культурності і духовності, моральних, естетичних, професійних ідеалів.

Важливо підкреслити, що кожна цінність сприймається особистістю глибоко суб'єктивно. Отже, духовність є своєрідним гармонійним вмістилищем цінностей і смислів, від яких залежить стан духовного пробудження і духовної безпеки особистості.

Найвищими духовними цінностями є Істина, Добро, Краса. Важливою духовною цінністю є любов. Доречно нагадати слова Б. Паскаля: «Якщо ми любимо красу людини, це ще не означає, що ми любимо її саму. Краса може змарніти, пам'ять і блиск розуму може згаснути, але справжня любов, любов до самої людини не пройде. Це означає, що самість людини не в тілі, не в душі, не в розумі, а в її серці».²³⁷ Як зазначає Протоієрей Євген Назаренко, «розвиток духовності є прагненням до богоподібності. Прагнення жити, міркувати і мислити по совісті і любові. Образ Божий даний всім людям, а подобу тільки задано. І головне завдання людини в її житті на

²³⁶ Баева Л. В. Ценностные основания индивидуального бытия: Опыт экзистенциальной аксиологии: монографія. М.: Прометей. МПГУ, 2003. С. 43.

²³⁷ Горизонт духовності виховання: колективна монографія. *The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph*. Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. С. 534-535.

цій Землі – ставати кращою, чистішою, мудрішою, а вища мудрість, по слову святих отців, – це доброта. То ж кожна людина має бути милосердною...».²³⁸

Саме духовна любов наповнює життя людини найвищим смислом і сприяє духовній близькості між людьми. Платон, в свій час, говорив про те, що люди до кінця не усвідомлюють істинної сили любові, а якби вони її усвідомлювали, вони б звели їй найвеличніші храми і вівтарі, і приносили найвеличніші жертви.²³⁹

Важлива роль серед духовних цінностей належить художньо-естетичним цінностям, які спрямовані на духовне збагачення особистості завдяки сприйняттю різнобарвних художніх образів людського життя та природи. Саме художньо-естетичні цінності значною мірою сприяють пробудженню піднесених, благородних почуттів, які сприяють пробудженню в особистості високо художніх смаків та ідеалів. Ідеали краси, які втілені в мистецтві, значною мірою сприяють як духовному розвитку особистості, так і духовному розвитку суспільства.

Оскільки цінність «пропущена» через особистість, її внутрішній світ, *під цінністю ми будемо розуміти явище людської екзистенції (осмисленості буття), результат внутрішньої позиції суб'єкта у відношенні до об'єктивних властивостей предметів дійсності чи інших суб'єктів, що виявляє себе в стані духовного підйому та одухотворення.*²⁴⁰ Ціннісні орієнтації ми розглядаємо як суб'єктивно відрефлексовані цінності, які виступають основним джерелом

²³⁸ Горизонт духовності виховання: колективна монографія. *The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph.* Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. С. 535.

²³⁹ Платон Пир. Філософія любови: в 2 т. Антологія любови. М., 1990. Т. 2. С. 9.

²⁴⁰ Сафонова І.О. Аксиологічні засади формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ. 2015. С. 48.

мотивації, орієнтиром і регулятором діяльності людини. Ціннісні орієнтації становлять ціннісну «вісь» свідомості особистості. Цінності, переломлюючись крізь внутрішній світ людини, репрезентують себе у формі ціннісних орієнтацій. Тобто ціннісні орієнтації є імплементацією цінностей людини у діяльності. Цінності віддзеркалюють змістовну сторону ставлення особистості до предметів чи явищ, а ціннісні орієнтації – процесуальну, оскільки виявляють себе в діяльності людини. Коли ми говоримо про цінності, то маємо на увазі хаотичний набір цінностей; коли мова йде про ціннісні орієнтації, то мається на увазі ієрархізована структура цінностей.²⁴¹

На основі аналізу сучасної філософської, психологічної літератури можна зробити висновок, що ціннісно-сміслова сфера особистості складається із головних концептів «цінності», «ціннісні орієнтації», «сенси», які знаходяться в органічному взаємозв'язку, що зумовлює їх взаємоперехід. Але ціннісно-сміслова сфера не обмежується тільки цими концептами, адже важливим «будівельним матеріалом» для неї є інтереси, сприйняття, цілі, оцінка, установки, потреби, мотиви, рефлексія, світогляд, розуміння, переживання, поведінка та вчинки.

Як свідчить наш багаторічний досвід роботи зі студентами різних спеціальностей (педагогічних, юридичних, інженерно-технічних), їхнє професійне становлення залежить від ціннісно-сміислової сфери: інтересу до професії; смислу майбутньої діяльності, в якій вони вбачають перспективу і благополуччя свого життя; системи цінностей, які забезпечують у майбутньому професійну успішність, особистісне зростання і моральну задоволеність; готовність до подолання труднощів і перешкод та удосконалення

²⁴¹ Сафонова І.О. Аксиологічні засади формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ. 2015.

професійних якостей; системи відношень до роботи, до оточуючих людей на основі професійних та моральних ідеалів; почуття відповідальності і справедливості; усвідомлення меж своєї професійної компетентності та прагнення до професійного удосконалення.²⁴²

На процес духовного пробудження особистості значний вплив має *подія (подійність)*, яка пробуджує в особистості гаму моральних, інтелектуальних і художньо-естетичних почуттів. Кожна мить людського життя супроводжується подіями. По суті людське життя відбувається в площині цінностей, смислів, подій і вчинків.

Подія – важливе явище, що відбувається в житті людини або суспільства, і яке вносить зміни у вектор їх подальшого розвитку. Події настільки різнобарвні, що людина не завжди може визначитися з об'єктивністю їхнього оцінювання. Вони є ціннісно значущим унікальним, яскравим явищем, певним життєвим досвідом, що впливає на вибір життєвого шляху і є поштовхом розвитку людини і суспільства. Власне основою людського життя і є подійність. Будь-яка подія в житті особистості є особистісно значущою і є своєрідним поштовхом до прийняття важливих життєво значущих рішень. Подія завжди привносить зміни в свідомість, почуття, ставлення особистості до різних життєвих ситуацій, що дає можливість робити вибір ціннісно-значущого відношення до життєвих ситуацій та ідеалів, до різних людей. Події притаманні такі особливості: однократність, ймовірність, позавизначеність того, що відбувається (подія – це те, що могло відбутися, що могло відбутися по-іншому).

Зважаючи на те, що події бувають в житті позитивні, негативні і навіть трагічні, відповідно і ставлення до цих подій в особистості є неоднозначним. Позитивні події, які наповнені добром, красою, любов'ю, сприяють пробудженню в

²⁴² Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця: монографія. К.: Педагогічна думка, 2018. С. 65.

особистості високо моральних почуттів, високо моральних та естетичних ідеалів. Події, які пов'язані з негативними і трагічними явищами людського життя, пригнічують особистість і пробуджують у неї почуття смутку, розпачі, незадоволення тощо. Отже, події в житті людини представляють собою різні етапи сходження до духовності, до морального горизонту, до горизонту духовності, до духовно-практичної висоти.

Важлива роль у духовному пробудженні особистості належить культурі. Проблемі виховання культури, духовної культури особистості присвічені дослідження багатьох вчених: Д. Бома, М. Реріха, Е. Тайлора, А. Швейцера, П. Шафера та ін. Вчені наголошують на тому, що поза людини немає ні культури, ні духовності, а поза культури і духовності немає людини. Так, англійський вчений Д. Бом, розглядаючи сутність духовності і культури, звернув увагу на те, що духовність втілює в собі значення цінності і смисла життя людини. Автор звернув увагу на те, що культура – розділений смисл і, долаючи різні розбіжності між людьми, можливо тільки у випадку загального «розділення смислу», що сприяють створенню когерентної культури (бути когерентним – «відповідати»), яка могла б стати планетарною.²⁴³ Д. Бом підкреслив, що головною умовою створення когерентної культури є діалог. Продовжуючи думку Д. Бома, Л. Гумільов наголосив на тому, що в основі такої культури лежить цілісність духу, «позитивне почуття співзвуччя стереотипів поведінки» – позитивна комплементарність.²⁴⁴

Саме культура є щитом від деструктивних впливів соціуму, укріплюючи духовний імунітет людини, виховуючи інстинкти і якості душевного самозбереження і удосконалення.

²⁴³ Бом Д. Наука и духовность: Необходимость изменения в культуре. *Человек*. 1993. №1. С. 1-7.

²⁴⁴ Гумилев Л. Н., Панченко А. М. Чтобы свеча не погасла: диалог. Л.: Сов. писатель, 1990.

Духовне удосконалення людини, яке є інтенцією культурного розвитку людини, синхронне вектору еволюції. В наш час, коли, саме життя на планеті під загрозою, особливо гостро постає необхідність не в технологіях, а перш за все в підйомі етичного, культурного і духовного рівня людини. Багато сучасних учених звертають увагу на те, що саме культура може вирішити безліч проблем, які породив бурхливий розвиток індустріального і наукового прогресу. Економічну модель розвитку цивілізації вже не можна розглядати як планетарну модель майбутнього устрою. Конфлікт економіки з природою та культурою став причиною екологічної та духовної кризи. Знання, помножені на культурний код, дозволять врятувати світ. Від нас самих залежить, чи станемо ми чужими один одному, самому собі, нашій Планеті – або звання Людина буде по праву починатися з великої літери. *Виховання людини розумної має дорівнювати – людині культурної. Ця формула має стати основним імперативом формування суспільства майбутнього.*

Провідний культуролог ХХ століття А. Швейцер звернув увагу на те, що сучасна цивілізація значну увагу приділяє успіхам науки і практики, і в результаті дішла до помилкової концепції культури – висока оцінка і навіть переоцінка її матеріальних досягнень і повна недооцінка духовних цінностей. А. Швейцер підкреслив, що головним в культурі є не матеріальні досягнення, а осягнення індивідами ідеалів удосконалення людини та покращення умов життя народів і всього людства.²⁴⁵

На наш погляд, М. К. Реріх найточніше визначив духовну основу Культури: «Культура є шанування Світла. Культура є любов до людини. Культура є духмяність, поєднання життя і Краси. Культура є синтез піднесених і витончених досягнень. Культура є зброя Світла. Культура є порятунок. Культура є

²⁴⁵ Швейцер А. Культура и этика; пер. с нем., общ. ред. и предисл. В. А. Карпушина. М.: Прогресс, 1973. С. 98.

двигун. Культура є Серце. Якщо зберемо всі визначення Культури, ми знайдемо синтез дієвого Блага, вогнище освіти і творчої Краси.

Засудження, применшення, забруднення, смуток, розкладання, усі породження невігластва, що не відповідають Kulturі. Її велике дерево живиться необмеженим пізнаванням, освіченим працею, невпинною творчістю і подвигом благородним. Камені великих цивілізацій зміцнюють твердиню Kulturі. Але на вежі Kulturі сяє алмаз адамант Серця, яке любить, пізнає, не має страху».²⁴⁶

Інтерес для нашого дослідження представляє уявлення про культуру китайського дослідника Цзинь Лі, який називає культуру складною системою і порівнює її з повітрям, яким ми дихаємо: «Культура, як найбільша створена людиною система ..., проникає настільки глибоко у всі сфери людського життя, що змінює людське пізнання, емоції та поведінку... Культура подібна до повітря, яким ми дихаємо; ми повністю залежимо від неї».²⁴⁷

У контексті дослідження проблеми духовного пробудження як ключа до виховання позитивної особистості та її духовної безпеки сьогодні слід зробити особливий акцент на визначенні сутності поняття «культура миру» як «культура ненасилля». Під названим поняттям розуміється частина загальної культури, яка включає цінності, переконання, позиції, символи, схильності та зразки поведінки по відношенню до світу як умови спільного існування, тобто до реалізації загальної безпеки на планеті як умови виживання та

²⁴⁶ Рерих Н. К., Дьяченко И. Ю. Мир через Культуру: сборник очерков Н. К. Рериха: Международный Центр Рерихов. М., 2015. С. 45.

²⁴⁷ Цзинь Ли Культурные основы обучения. Восток и Запад. (Jin Li Cultural Foundations of Learning. East and West) / Под науч. ред. А. Филоновича; пер. с англ. А. Апполонова, Т. Котельниковой. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. С. 33.

розвитку глобальної спільноти, регіонів, окремих держав та індивідуумів планети Земля.²⁴⁸

Особливої уваги вимагає в умовах сучасної дійсності виховання у молоді принципів культурного різноманіття, діалогу, співпраці та взаєморозуміння. У статті 2 Декларації ЮНЕСКО про культуру миру²⁴⁹ наголошується на тому, що «Прогрес у сфері більш повного становлення культури миру проявляється у ціннісних установах, світоглядних поглядах, типах поведінки та способах життя, які сприяють поширенню ідеалів миру серед окремих людей, груп та народів». Сталий (гармонійний, збалансований) розвиток суспільства, виховання духовної безпеки особистості без досягнення культури миру неможливий, адже лише у мирний час – час відсутності безпосереднього структурного насильства – можливо, як підкреслює Ц. Галтунг, наповнити людське життя гуманністю, духовно-моральним змістом.²⁵⁰

У контексті дослідження проблеми духовного пробудження як ключа до виховання позитивної особистості та її духовної безпеки доречно згадати книгу «The New Page» Ф. Майора,²⁵¹ в якій автор закликає людей здійснити перехід суспільства від культури війни до культури миру. Це можливо, на думку автора, завдяки змінам у мисленні та сутності

²⁴⁸ Маркови Д. Ж. Културна политика и култура мира у условима мултикултуралности на Балкану. Модели културне политике у условима мултикултуралних друштава на Балкану и евроинтеграционих процесса. Ниш: Институт за социологију, 2004. С. 15.

²⁴⁹ Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace. RESOLUTIONS ADOPTED BY THE GENERAL ASSEMBLY 53/243. 6 October 1999. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f54e0.html> (date of appeal:04.07.2022).

²⁵⁰ Галтунг Ц. Теорија мира. Светска енциклопедија мира, Т. II. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд: Центар за демократију, Гутенбергова галаксија, 1999.

²⁵¹ Мајор Ф. УНЕСКО: Идеал и акција. Актуелност једног визионарског текста. Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу. Србије, Завод за уџбенике и наставна средства. Белград, 1997.

розуміння миру, в якому люди, будучи індивідуумами, мають бути об'єднані в глобальну мережу, не забувати про повагу як власних інтересів, так і інтересів суспільства, які і складають глобальну систему. Ф. Майор під *культурою мира* розуміє специфічну систему ціннісних орієнтацій, переконань, моралі, індивідуального та колективного стану духа.

Культура миру є мета-принципом, який має формувати новий погляд на світ, на світові відношення, на екологію, естетику і моральний дух соціокультурного розвитку. Мир, культура, екологія – це компоненти системи, яку необхідно вивчати, щоб зберегти життя на Землі.

Культура миру багатьма вченими розуміється як «феномен майбутньої епохи», «альтернатива попередньої економічної системи домінуючих матеріальних цінностей», «частина нової філософії сталого гуманного розвитку; саме від неї залежить, чи буде ХХІ століття століттям культури миру і відмови від насильства» (А. Ахароні, З. Видоєвич, Д. Ж. Маркович тощо). Зокрема, А. Ахароні розглядає культуру миру як нову систему влади та відносин між людьми, яка передбачає: 1) знищення культурних, етнічних коренів насильства, конфліктів, терору та війн; 2) наведення мостів між різними культурами, не забуваючи про повагу відмінностей між народами та державами; 3) формування, розвиток та розширення глобального клімату, що сприяє розвитку культури миру на національному та глобальному рівнях; 4) формування, пропаганда та розвиток інститутів глобального громадянина та глобального громадянства, що поважає плюралістичну глобальну культуру; 5) пропаганда ідей та цінностей культури світу за допомогою мас-медіа задля досягнення миру у всьому світі». ²⁵²

Поняття «*культура миру*» перекликається із поняттям «глобальна громадянськість». Освіта в дусі глобальної

²⁵² Ахарони А. Культура мира. Международный энциклопедический словарь «Глобалистика». М., 2003. С. 499-502.

громадянськості є стратегічним напрямком рамкової програми ЮНЕСКО у сфері освіти. Будучи заснованою на роботі ЮНЕСКО з виховання в душі миру та поваги до прав людини, дана програма покликана прищеплювати учням цінності, погляди та моделі поведінки, що лежать в основі відповідальної громадянської позиції: креативність, інновації, а також прихильність до справи миру, прав людини та сталого розвитку.

Глобальна громадянськість стосується почуття приналежності до ширшої спільноти та людства загалом.²⁵³ Виховання глобальної громадянськості включає три ключові концептуальні складові, загальні для різних визначень та інтерпретацій виховання глобальної громадянськості: *когнітивна* (набуття знань, уміння розуміти та критично осмислювати глобальні, регіональні, національні та місцеві проблеми, взаємозв'язок та взаємозалежність різних країн та народів); *соціально-емоційна* (володіння почуттям приналежності до людства загалом, загальними цінностями та відповідальністю, почуттям співчуття, солідарності та поваги відмінностей та різноманітності); *поведінкова* (ефективна та відповідальна діяльність на місцевому, національному та глобальному рівнях для створення більш мирного та сталого світу). Виховання глобальної громадянськості має носити позитивно творчий характер з метою забезпечення справедливого та мирного життя на нашій планеті.²⁵⁴

В. Малявін акцентує увагу на тому, що «сучасна культура відвертає від вдумливого споглядання, бо не дає людині зазирнути у себе. Замість вглядання вона пропонує милуватися собою. Вона закликає дивитися, але не дає можливості бачити.... І бездуховність її полягає не в тому, що

²⁵³ UNESCO. Global Citizenship Education. Preparing Learners for the Challenges of the 21st Century. 2014.

²⁵⁴ Ibid.

вона все перетворює на «театр» і в «гру», а в тому, що вона обман видає за істину».²⁵⁵

Сучасний вчений-культуролог Пол Д. Шафер розкрив сутність поняття «*культурна особистість*», надав їй характеристику, розкрив шляхи розвитку культурної особистості, схарактеризував її поведінку.²⁵⁶ Важливо підкреслити, що П. Шафер створив проект «Світова культура» та координаційну раду з міжнародної частини проекту. Важливим є те, що, займаючись проблемою розвитку культурної особистості, П. Шафер сформулював мету розвитку культурної особистості. Суть цієї мети полягає в тому, що «необхідний новий ідеал або прообраз особистості людини, який би став орієнтиром її вчинків, поведінки, способу життя і розвитку в майбутньому. Це «культурна особистість». Такий прообраз особистості заснований на переконанні, що особистість повинна бути цілісною, людиноцентрованою, творчою, альтруїстичною і гуманною. Це необхідна умова щасливого життя, наповненого смыслом і духовністю, а також життя в гармонії з оточуючим середовищем, іншими людьми, іншими культурами та іншими видами».²⁵⁷

²⁵⁵ Малявин В. В. Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции. М.: Наталис, 1997. С. 11-12.

²⁵⁶ Д. Пол Шафер – директор проекту «The World Culture Project» <http://www3.sympatico.ca/dpaulschafer/> («Світова культура»), автор багатьох публікацій з культури і культури Канади, в тому числі «Culture: Beacon of the Future» («Культура – маяк майбутнього»), «Revolution or Renaissance: Making the Transition from an Economic Age to a Cultural Age» («Револуція або Ренесанс: перехід від епохи Економіки до епохи Культури»), «The Secrets of Culture» («Секрети культури»). Переклад з англ. монографій ученого «The Cultural Personality» («Культурна особистість»), «The Age of Culture» («Епоха Культури») був підготовлений Творчим колективом Науково-дослідного Інституту духовного розвитку людини СНУ ім. В. Даля під загальною редакцією Г. П. Шевченко.

²⁵⁷ Шафер Д. П. Культурная личность: монография. Пер. с англ. Творческий коллектив НИИ духовного развития человека ВНУ им В. Даля: М. В.

Канадський культуролог П. Шафер зібрав навколо себе провідних учених з усього світу, розуміючи надзвичайну значимість культури у вихованні людини, здатної жити у ХХІ столітті. В своїй монографії «Епоха Культури» П. Шафер висловив ідею, що час епохи Культури настав. Вчений надав характеристику епохи Культури і розкрив її зміст. Він розкрив шлях руху до епохи Культури. Культуру він розглядає як необхідну основу духовності. Як слушно зауважував Бернард Острі у роботі «The Cultural Connection» («Культурний зв'язок»), «культура, у нашому уявленні, є центром всього, що ми робимо і про що ми думаємо... Це світ, який ми творимо і продовжуємо творити досі...».

Розглядаючи філософське визначення поняття «культура», автор звертає увагу на те, що слово культура бере свій початок від римлян, від Цицерона, який сказав: «Культура – це філософія або плекання розуму або душі». Особливість розуміння культури як процесу плекання передбачає надання цьому процесу постійної уваги і турботи. Окрім філософського підходу, Пол Шафер звертає увагу на художній підхід до культури, який можна прослідкувати від Середньовіччя до Ренесансу, «коли культура ототожнювалася з музами, з епічною і ліричною поезією, музикою, трагедією, священними піснями, танцем та комедією». Це художній підхід до проблеми розвитку культурної особистості, який, як зауважує П. Шафер, сприяє розвитку естетичних здібностей, почуттєвих і духовних здібностей.

Пол Шафер зазначає: «Подібно до ідей культури, які увібрали в себе більш вузьке коло явищ, набагато ширше розуміння культури як спадщини минулого або культурної спадщини людства, має ряд якостей і здібностей, які мають першорядне значення для світу майбутнього. Одна з них – здатність створювати міцний зв'язок між минулим,

сьогоденням і майбутнім, і, таким чином, розвивати почуття ідентичності, приналежності, солідарності, а також здатність переміщатися в часі. Інша – здатність говорити з людьми прямо про те, що для них є найдорожчим – їх цінності, ідеали і коріння у світовому контексті. Ще одна – здатність вказувати людям на помилки минулого, внаслідок яких виникла потреба їх виправлення у майбутньому. І ще одна – особливо значима для світу сьогодення і, яка, мабуть, матиме першочергове значення для світу майбутнього – це здатність фокусуватися на тому факті, що кожна людина, країна, культура і цивілізація у світі накопичили значний культурний багаж у процесі розвитку, який вони привносять в даний час незалежно від свого розташування».²⁵⁸

Духовне пробудження, на що звертають увагу вчені, проходить певні етапи. Так, наприклад, П. Шафер підкреслив, що в його досвіді процес духовного пробудження був пов'язаний з миттєвостями духовного осяяння. Проте, зазначає вчений, він не відчував нічого такого, що можна було б назвати постійним станом духовного осяяння.²⁵⁹ Інтелектуальним поштовхом до усвідомлення цілісної сутності культури стала для нього книга Е. Тайлора «Первісна культура» (англ. «The Origins of Culture»), в якій зазначається, що: «культура, у широкому етнографічному смислі, складається у своєму цілому зі знань, вірувань, мистецтва, моральності, законів, звичаїв та деяких інших здібностей та навичок, засвоєних людиною як членом суспільства».²⁶⁰

Глибокий вплив на світобачення вченого здійснила також цитата Й. В. Гете «Живіть у гармонії, добрі і красі», завдяки якій він прийшов до висновку, що культура як і життя являє собою не просто ціле, яке складається із безлічі частин,

²⁵⁸ Schafer D. P. The Age of Culture. A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014. P. 52.

²⁵⁹ Там само. С. 217.

²⁶⁰ Tylor E. B. The Origins of Culture. New York: Harper and Row, 1958. P. 1.

це цілісний спосіб життя. Вчений на своєму відчутому особистому досвіді переконався в тому, що культуру слід розглядати як культурний спосіб життя, що пов'язано з необхідністю жити в гармонії, добрі і красі, а також з необхідністю досягти балансу і гармонії між усіма аспектами життя. Наслідком того, що вчений прийняв для себе рішення вести культурний спосіб життя, стало те, що в його житті стало набагато більше місця для творчості, радості, щастя та задоволення життям. Посилаючись на відомий вислів Дж. Кемпбелла «Слідуйте за відчуттям блаженства», вчений акцентує увагу на тому, що «люди повинні робити те, що добре для них, і те, що повинно, що може привести їх до великого щастя, але може бути дуже болючим часом. Щоб цього домогтися потрібно знайти реальний смисл, ціль і отримати задоволення в житті».²⁶¹

Отже, названі життєві події дали вченому надію на те, що *культурний спосіб життя* можна перетворити на *духовний спосіб життя*, який не буде обмежений лише окремими миттєвостями входження у стан духовного осяяння, а стане *постійним станом духовного осяяння*. Ці щасливі збіги обставин сприяли духовному пробудженню особистості вченого.

Ми повністю поділяємо думку Пола Шафера про те, що «кожна культура у світі – це *цілісність* або *цілісний спосіб життя*, що складається з багатьох різних частин. Культура об'єднує цілу гаму різних видів людської діяльності, починаючи від того, як людина бачить і інтерпретує світ, самоорганізується і діє, і закінчуючи тим, як вона веде свої справи, удосконалює і покращує своє життя, позиціонує себе по відношенню до світу».²⁶²

²⁶¹ Schafer D. P. The Age of Culture. A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014. P. 220-221.

²⁶² Там само. С. 56.

Узагальнюючи вищесказане слід зазначити, що за словами П. Шафера культура має фундаментально важливе значення для світу, адже вона:

➤ «Акцентує увагу на загальній картині, складових частинах великої картини та складних зв'язках, що існують між складовими частинами великої картини.

➤ Зміщує пріоритет із частини цілого на ціле та потреби у досягненні збалансованих та гармонійних зв'язків між частинами та цілим.

➤ Уможлиблює встановлення міцного зв'язку між людиною, навколишнім середовищем та іншими біологічними видами.

➤ Наголошує на збереженні, а не на споживанні.

➤ Має потенціал для скорочення розриву між багатими та бідними країнами, багатими та бідними людьми.

➤ Високо цінує історію і дозволяє людству усвідомити культурний багаж, який люди та країни несуть із собою з покоління в покоління та з віку у вік.

➤ Покращує міжкультурні зв'язки та створює ефективні канали зв'язку між різними культурами та цивілізаціями.

➤ Сприяє зміні поведінки, стилю та способу життя, будучи ключем до виживання та благополуччя всіх видів.

➤ Має потенціал, щоб допомогти людям у всіх частинах світу жити творчим, конструктивним та повноцінним життям».²⁶³

Інтерес для нашого дослідження представляє думка П. Шафера про важливість ведення духовно-культурного способу життя, який є одним із можливих шляхів духовного пробудження особистості і виховання в неї духовної безпеки.

²⁶³ Schafer D. P. The Age of Culture. A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014. P. 70-75.

Детальна характеристика процесу ведення духовно-культурного способу життя проілюстрована в книзі канадського вченого-культуролога П. Шафера «The Age of Culture» («Епоха Культури»). Особливий акцент в названій книзі зроблений на необхідності розвитку цілісної культурної особистості. Вчений наводить докази значущості ведення духовно-культурного способу життя та ділиться особистими спогадами про те, як на його становлення як цілісної культурної особистості здійснили великий вплив мистецтво, культура і духовність. Зокрема, заняття музикою в церковному хорі і прослуховування музичних творів вдома (напр., Арії Ксеркса «Листя ніжне, густе...», Арії Альмірени з опери «Рінальдо», Менуету з опери «Береніка, цариця Єгипту» Ф. Генделя, «Меси на 40 голосів» А. Стріджо, «Spern In Alium» Т. Талліса, другого фортепіанного концерту С. Рахманінова і другої частини концерту Опусу 9, № 2 ре мінор Т. Дж. Альбіноні тощо), прилучення до культурної спадщини минулого і сьогодення через знайомство з шедеврами світового живопису (численними пейзажами Ван Гога, чудовими зображеннями садів в Живерні у Франції Клода Моне, «Птахів» Респіги і багатьох інших) здійснили величезний вплив на його становлення як цілісної духовно-культурної особистості.

Більш того, як зазначає вчений, відчуття наповненості життя щастям, радістю і задоволенням наповнюють його не тільки, коли він стикається з різними видами мистецтва, які володіють дивовижним потенціалом, що дозволяє піднімати людей до висот і переносити їх в неземні місця і простори. Про це у свій час влучно сказав Дж. Б. Шоу в «Назад до Мафусаїла»: «...мистецтво – магічне дзеркало, і воно потрібне вам для того, щоб в зримих образах відображати ваші незримі мрії. Щоб бачити своє обличчя, ви користуєтеся дзеркалами зі

скла; щоб бачити свою душу, ви користуєтеся творами мистецтва».²⁶⁴

Важливе значення в розвитку цілісної духовно-культурної, духовно-моральної особистості має атмосфера, в якій відбувається її становлення, зокрема Будинок, не просто житло, а місце, де людина відчуває себе захищеною від загроз зовнішнього світу, де їй комфортно і тепло на душі. Як зазначає П. Шафер, його батькам вдалося створити атмосферу комфорту, затишку, теплоти, безпеки і захищеності в будинку. Всі предмети побуту в будинку були не дорогими, але все разом чудово поєднувалося і створювало відчуття затишку, комфорту, естетичної краси і захищеності. Кожна річ була унікальною і своєрідною, але разом вони представляли гармонійне ціле.²⁶⁵ Все це важливо для духовного пробудження цілісної особистості.

Розмірковуючи над можливими шляхами досягнення постійного стану духовності, вчений на власному досвіді переконався в позитивному впливі навколишнього середовища на організм людини в поєднанні із застосуванням різних духовних практик.

П. Шафер зазначає, що поєднання тривалих прогулянок і виконання гімнастичних вправ «Юаньцзи-данс», які засновані на природних ритмах, потоках і елементах в поєднанні з гарною музикою, стали для нього свого роду мікстурою для відновлення здоров'я до нормального стану. Подібно Дж. Кемпбеллу, якому належить знаменита фраза «Слідуйте за відчуттям блаженства», П. Шафер бачить смисл життя у досягненні стану постійної духовної пробудженості, коли культурний спосіб життя поступово перетворюється вже на духовний спосіб життя, що,

²⁶⁴ Шоу Б. Полное собрание пьес: в 6 т. / Пер с англ. Ред. тома Н. Я. Дьяконова. Послесл. Н. Я. Дьяконовой, А. А. Долинина. Примеч. С. Л. Сухарева, А. Н. Николюкина. Л.: Искусство, 1980. Т. 5. С. 297.

²⁶⁵ Schafer D. P. The Age of Culture. A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014.

на думку вченого, стає можливим, коли людина «робить те, що добре для неї, і те, що має, що може привести її до більшого щастя, але може бути і дуже болючим часом» і відбувається це, коли людині вдається знайти баланс в житті і жити повноцінним життям.²⁶⁶

Досягнення стану духовного пробудження за допомогою ведення духовного способу життя, в основі якого лежать культурні ідеали затишку, відображені також в роботі М. Альварес «Простота затишку. Хюгге, лагом та енергія повсякденних задовольень» (англ. «The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures»)²⁶⁷. Основна думка полягає в тому, що «люди повинні і зобов'язані культивувати в собі здорове почуття Доброго і Прекрасного».²⁶⁸

Досить актуальною є думка М. Альварес про те, що створення затишного життя є однією зі складових духовної безпеки, а ключами до неї вона вважає любов, безкорисливість, радість, турботу і співчуття: «Коли ви вставляєте ці ключі в замки свого життя, ви відкриваєтеся чудесам, які пропонує Всесвіт».²⁶⁹ На думку вченої, можна увійти в стан постійної духовної пробудженості, захищеності від загроз зовнішнього світу за допомогою занурення в затишок кожного дня; навчившись знаходити красу в буденному, в простих речах, займатися тим, що приносить радість, задоволення в житті і що приносить в життя відчуття комфорту і захищеності. М. Альварес затишок розглядає як

²⁶⁶ Schafer D. P. The Age of Culture. A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014. P. 221.

²⁶⁷ Альварес М. Простота уюта. Хюгге, лагом и энергия повседневных удовольствий / The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures. Пер. с англ. И. Вышеславцевой. СПб.: Изд-во ИГ «Весь», 2019. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=88450 (дата звернення: 09.03.2023).

²⁶⁸ Там само.

²⁶⁹ Там само.

спосіб життя багатьох людей в світі, який може змінити центральну духовну сутність людини.

Для нашого дослідження інтерес викликають культурні концепції затишку різних народів світу, які яскраво характеризують національний характер кожної з них. Наприклад, хюге – звичай в Данії знаходити задоволення в простих речах, перетворювати звичайне в незвичайне; створювати радісну атмосферу, яка трансліює відчуття безпеки, комфорту й емоційного тепла (Данія); фіка – перерва на каву – час для насолоди тишею наодинці з собою або для спілкування з друзями (Швеція); фрїлуфтслів означає буквально «жити на свіжому повітрі», з'єднуватися з природою, що сприяє переживанню почуття духовного оздоровлення, підвищенню рівня свідомості і більш глибокого зв'язку зі своїм духовним «Я» (Норвегія) та ін.

Крім зазначених концепцій затишку М. Альварес звертає особливу увагу також на культурні концепції, які орієнтовані на поліпшення стану здоров'я. Це *шінрін-йоку*, дослівно перекладається як «купання в лісі», тобто з'єднання з землею, рослинами і тваринами, що живуть на землі, що допомагає знайти гармонію зі своїм внутрішнім світом (Японія); *лагом* означає бути помірним у всьому, ця філософія говорить про самообмеження, про те, що треба жити простим життям і радіти тому, що маєш (Швеція); *сісу* – це внутрішнє світовідчуття, яке дозволяє наполегливо рухатися вперед і не занепадати духом, бути стійким в своїх думках і діях (Фінляндія); *вабі-сабі* – концепція вдячності означає знаходити внутрішню красу в недосконалої, прийняття всіх речей, себе та інших людей, з усіма їх недоліками, вадами і недосконаlostями (Японія).²⁷⁰

²⁷⁰ Альварес М. Простота уюта. Хюгге, лагом и энергия повседневных удовольствий / The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures. Пер. с англ. И. Вышеславцевой. СПб.: Изд-во ИГ

Значне місце у духовному пробудженні особистості займає *мистецтво*. Слід наголосити на тому, що кожна історична епоха привносила дещо своє в художнє освоєння світу. Особливістю мистецтва є те, що воно сприяє кожній людині пережити його не прожите і тому гострота почуттів значно сприяє художньому вираженню багатогранних явищ людського життя. Мистецтво нібито узагальнює досягнення людського життя: науки, культури, політики, моралі, намагаючись найбільш повно і в образній формі представити художній вираз багатогранних явищ людського життя.

Особливість і специфічність мистецтва полягає саме в тому, що воно гармонійно і комплексно впливає на почуття та інтелект людської психіки. Особливість мистецтва полягає в тому, що воно виконує різнобарвні функції: пізнавальна, соціальна, виховна, оцінна, комунікативна, гедоністична і естетична. І саме завдяки цьому мистецтво виконує функцію каталізатора всіх творчих потенцій особистості. Мистецтво, як стверджують вчені, володіє магічною, чарівною силою і здатне завдяки різнобарвності різних видів і жанрів проникнути в найпотаємніші куточки людської психіки, пробудити і запалити людину іскрою естетичного переживання, змінити характер і мотиви її діяльності.

Варто відзначити, що мистецтво завжди пробуджувало в людині власне людський початок, звало до осягнення і перетворення світу. Споконвічно воно залучалося до процесу піднесення духу особистості і удосконалення його моральних вчинків. Античні філософи Платон і Аристотель розглядали мистецтво як перетворюючу силу, яка здатна змінити, звеличити і облагородити людську особистість, пробудити в неї і виховати моральні добродетності. Неможна оминати і епоху Відродження, коли утверджувались гуманістичні основи

«Весь», 2019. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=88450 (дата звернення: 09.03.2023).

мистецтва, в якому з особливою силою розкривалось багатство духовного світу людини, її гармонійність і зв'язок з природою.

Кожна історична епоха давала світу нові зразки художнього освоєння світу. Слід наголосити, що художнє завжди є естетичним, бо саме через естетичну оцінку представлених в художніх образах подій, ситуацій оцінювалась краса і значущість мистецтва у моральному і естетичному розвитку особистості. В наш час проблеми естетичного виховання та художніх цінностей відійшли на другорядний план, бо, як ми уже зауважили, інформаційно-цифрова епоха диктує свої правила на значущість і роль мистецтва, мистецтва високохудожнього. Слід наголосити на тому, що це є небезпечним явищем, оскільки мистецтво є одним із найважливіших чинників впливу на формування високої художньо-естетичної культури особистості, розвитку у неї творчого ставлення до проблем людського життя.

Вплив мистецтва завжди вимагає від особистості співтворчості, активного естетичного реагування, емоційно-естетичного відгуку, що сприяє осягненню його художньої цінності. Саме завдяки освоєнню художнього образу і здійснюється розвиток духовного потенціалу людини, її почуттєво-емоційний досвід. Саме завдяки сприйняттю мистецтва здійснюється процес його відтворення в естетичній свідомості особистості.

Кожний вид мистецтва своїми художніми засобами неповторно впливає на почуттєву сферу особистості, на її духовний світ. Наприклад, образотворче мистецтво є неповторним саме тому, що воно створює візуальний образ динамічного зображення життя специфічними художніми засобами, такими як малюнок, композиція, колористика, світлотінь, об'ємність, перспектива тощо. Високо оцінюючи образотворче мистецтво Е. Делакруа писав: «Картині достатньо одного погляду. Ніякими словами не можна виразити красу Сікстинської Мадонни Рафаеля. Тільки такий

художник як Рафаель, здатний був створити це «чудо» мистецтва засобами живопису. Творчість Рафаеля – це ні з чим незрівнянна витонченість, це цнотливе натхнення, це, якщо наважуся так виразитися, земне втілення душі, яка веде бесіду з Богом... в самих простих, як і в самих величних композиціях всюди його розум вносить разом з життям і рухом досконалий порядок і чарівну гармонію».²⁷¹

Слід підкреслити, що для живопису особливо велика роль належить кольору. За висловом Д. Дідро, саме колір дає життя картині. Важливу роль у живописі відіграє перспектива, завдяки якій художник досягає враження глибини, об'єму і випуклості.

Значне місце в системі мистецтв належить музиці. Як наголошують фахівці, по силі впливу на внутрішній світ людини музиці немає рівних. Вона передає самі глибокі і найтонші відтінки естетичних переживань людини. Музичний образ настільки багатозначний, наскільки багатозначні і складні людські почуття. Недарма Р. Ролан називав музику чудом, яке не можна досягнути розумом. Навряд чи розумом можна досягнути складну симфонію людських почуттів, в якій поєднується добро і зло, прекрасна ніжність, бунтарство і мужність, сумнів і радість, схвильована трепетність, нестримне прагнення до радості і щастя буття.

Естетичний досвід людства особливо яскраво закарбовується в мистецтві. Мистецтво є неповторним засобом духовного спілкування митця і реципієнта, утвердження найвищих естетичних ідеалів і смаків, діалогом рухів душі, засобом її виправлення і одухотворення. Мистецтво є незамінним засобом становлення людської індивідуальності, духовного удосконалення, перетворення соціокультурного досвіду людства в особистісний досвід, воно слугує єднанню

²⁷¹ Делакруа Э. Мысли об искусстве, о знаменитых художниках. Пер. с фр.; вступ. статья и коммент. В. Прокофьева. М.: Изд-во Акад. художеств СССР, 1960. С. 40.

людських душ. Через естетичні переживання воно веде нас до осягнення таємниці людської сутності і оточуючого його світу. Сприйняття мистецтва починається з почуттів. Власне почуття пронизує всі компоненти естетичного знання. В мистецтві воно – форма вираження думки.

Усі види мистецтва, завдяки своїй здатності здійснювати емоційно-естетичний вплив на психіку людини, утверджують міру морального й естетичного, морально-естетичні цінності суспільства, красу духа людини. Мистецтво є водночас джерелом краси, пізнання, морально-естетичного перетворення людини і суспільства. Воно акумулює соціокультурний досвід людства. Значущість мистецтва як засобу виховання особистості полягає у його здатності пробуджувати комплекс інтелектуальних, моральних, естетичних почуттів завдяки багатозначності його естетичного змісту та поліфункціональності.

У поліфункціональній природі мистецтва як художньо-образній формі відображення дійсності закладені можливості одночасного морального, естетичного, інтелектуального, трудового виховання, розвитку мислення, пам'яті, волі, різнобічних потреб людини. Тільки мистецтво має настільки унікальні можливості цілісного виховання особистості.

У процесі всебічного розвитку з'являються можливості оволодіння людиною різними видами художньої творчості, перетворення її на активного суб'єкта художнього процесу, синтезу мистецтв.

Мистецтво створює специфічну художню атмосферу для естетичного сприйняття світу, викликає велике поле асоціацій, посилює і концентрує різноманітні емоційні переживання, які дозволяють зберегти цілісність людської сутності. Вчені підкреслюють, що мистецтво в усьому різноманітті його видів є «школою почуттів» (Л. С. Виготський). Саме комплекс різних видів мистецтва формує у людини романтичну

піднесеність, прагнення до героїчного, піднесеного, захоплення красою природи й людського духу.

Комплекс мистецтв утілює взірці взаємовідносин людей – доброти, взаємоповаги, людської гідності, співчуття, вдячності, ширості. Через моральне бачення прекрасного, естетичне переживання моральної краси, узагальненої в художніх образах різних видів мистецтва, у особистості формуються морально-естетичні ідеали, виникає й розвивається потреба у самовираженні, самореалізації. Саме комплекс мистецтв допомагає людині виразити власне «Я», своє бачення й сприйняття світу, відношення до нього в різних видах художньо-естетичної діяльності: музичній імпровізації, малюнку, танці, літературній творчості.

Надзвичайно важливим завданням сучасного виховання є піднесення кожної особистості до найвищого рівня загальнолюдської і національної культури, сформувати потребу і здатність сприймати світ очима художника, митця і ставитися до нього і перетворювати його з позицій майстра, художника-творця.

Мистецтво є незмінним чинником культурного розвитку особистості, виховання у неї різнобічних естетичних потреб. Воно сприяє формуванню високої духовності особистості, вихованню гуманності, совісті, гідності, моральної чистоти, культури почуттів, розвитку творчого потенціалу, потреби в самореалізації, інтелігентності. Розкриваючи сутність інтелігентності, Б. Т. Ліхачов зазначав, що вона вбирає в себе і відбиває сутність людської особистості, сукупність найбільш цінних духовних властивостей і морально-естетичних якостей, що історично сформувалися у середовищі найкращих представників інтелігенції, у процесі їх відношення до свого призначення в житті, до праці, людей і суспільства. Справжній інтелігент – це перш за все високодуховна, високоморальна людина, яка здатна на високоморальні вчинки. Б. Т. Ліхачов підкреслив, що інтелігентність як складне соціально-

психологічне особистісне новоутворення, інтегральна властивість особистості, втілює в собі освіченість і професіоналізм, духовність і креативне мислення, свободу, моральну волю і чутливу совість.²⁷²

Особливо суттєвими рисами інтелігента як духовної особистості є віра в ідеали, бачення свого життя у їх світлі, прагнення до творчого самовиявлення. Інтелігентність – це інтелектуальне свободомислення в науці, в мистецтві, здатність знайти в собі духовні сили, щоб не втратити віру в ідеали, щоб зберегти вірність собі як людині духовній, не втратити свою людську гідність.²⁷³ Людина духовна, інтелігента у своїй поведінці керується вищими моральними імперативами, моральними ідеалами та відповідальністю.

Мистецтво – феномен духовної культури, її продукт, але воно не існує без людини. Мистецтво створюється людиною, для людини і заради людини. В мистецтві закладено об'єднуючий початок. Завдяки емоційно-образній формі мистецтво найкращим способом залучає людину до людства, дозволяє відчувати себе часткою загальнолюдського, вчить співстражданню і співпереживанню. За своєю суттю мистецтво людяне. Специфічність мистецтва полягає в очищенні людських душ, в катарсисі. Мистецтво є продуктом естетичної діяльності, виразом та передачею іншим не значень, а логічного смислу явищ.²⁷⁴ О. М. Леонтьєв доводить, що функція естетичної діяльності полягає у відкритті життя, основне її завдання полягає не у залученні людей у світ емоцій, а в показі того, що лежить за «байдужими» значеннями. Надзвичайно важливо те, що відкриття

²⁷² Лихачев Б. Т. Філософія виховання: спец. курс. М.: ВЛАДОС, 2010. С. 271.

²⁷³ Там само. С. 264-266.

²⁷⁴ Антоненко Т. Л. Виховання у підлітків культури почуттів засобами мистецтва: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Харків, 1994. С. 50.

мистецтвом особистісного смислу супроводжується високим рівнем емоційного напруження, і саме в цьому смислі мистецтво емоційне. Мистецтво передає саме сильне в регуляції діяльності – смисл. Мистецтво спонукає людей до пошуку смислу життя і змушує їх жити в істині життя, а не в істині речей, боротися проти байдужості.²⁷⁵ Мистецтво впливає на особистість перш за все емоційно-естетично. Мистецтво через естетичне переживання викликає гетерогенні зв'язки (В. Г. Ананьев), які зачіпають особистість в цілому, викликають інтелектуальні і моральні почуття, стверджують міру морального і естетичного. Слід наголосити на тому, що мистецтво здатне розвивати тонкість кольорових відтінків. Воно – регулятор почуттів. Наймогутнішим стимулом регулювання почуттів є музика.

Сутність мистецтва естетична. Власне мистецтво є найбільш концентрованим виразом естетичного. Слід наголосити на тому, що мистецтво сприяє розвитку духовності особистості, її почуттів завдяки відбиттю естетичних властивостей дійсності в художньому образі.

Слід звернути увагу на роздуми Шона Макніффа з Університету Леслі (Кембрідж, Массачусетс, США), який очолює художні студії, про взаємозв'язок мистецтва і природи. Він доводить, що мистецтво включає в себе різноманітні форми творчого вираження, забезпечуючи необхідний взаємозв'язок сенсорних модальностей, які завжди співпрацюють. Важливо підкреслити, що вчений намагається розкрити смисл творчого процесу, який генерує енергію, яка покращує життя, дозволяє подолати негаразди і проблеми і рухатися у бік утвердження життя. Ш. Макніфф підкреслює, що «все це нагадує те, що відбувається в природному

²⁷⁵ Леонтьев А. Н. Некоторые проблемы психологии искусства. Избранные психологические произведения: в 2-х т. М.: Педагогика, 1983. Т. 2. С. 232-239.

середовищі».²⁷⁶ Надзвичайно цікавою є думка вченого щодо живопису як природи. Він пропонує своїм слухачам представити «мистецтво як силу природи», таку ж як вітер, ритм хвиль, як дихання. На його думку, саме такі прийоми дозволяють людям послабити контроль думки і просто почати рух і дозволити жестам створювати мистецтво. Він стверджував, що якщо людина може рухатися, то вона може і малювати. Саме рух він вважає основою творчого самовираження в образотворчому мистецтві.²⁷⁷ Ш. Макніфф стверджує, що природа включає в себе всю цілісність життя. Це свідчить про те, що художнє вираження і те, що ми називаємо мистецтвом, також є невід’ємним проявом природи і невіддільне від неї. Вчений робить висновок, що у будь-яких життєвих ситуаціях «наша співтворчість із життєвим середовищем допомагає зробити життя більш наповненим і відчутти красу».²⁷⁸

У контексті дослідження проблеми духовного пробудження особистості доцільно звернути увагу на необхідність розвитку в неї здатності до наповнення свого внутрішнього світу духовним, культурним, моральним і емоційно-ціннісним досвідом, на що звертає особливу увагу Джулія Кемерон у монографії «Шлях розвитку художника».²⁷⁹ Вона підкреслює важливість розвитку почуттів особистості. «Творчість – це Божий дар», який потребує постійної підпитки, тепла. «Творчість – це духовний досвід і певна духовна сила, яка збуджує нас творити». Дж. Кемерон приходить до дуже важливого висновку – навчати необхідно

²⁷⁶ Макніфф Ш. Пересмотр представленый об искусстве и природе: на пути к глубинной психологии творения. Экопоэзис: экогуманитарные теория и практика. 2021. № 1(2). С. 78. doi: 10.24412/2713-1831-2021-1-76-84.

²⁷⁷ Там само. С. 79.

²⁷⁸ Там само. С. 83.

²⁷⁹ Кэмерон Дж. Путь художника. Ваша творческая мастерская. Изд-во Гаятри/Livebook, 2015.

серцем, підходячи до творчої діяльності з відкритою душею. Для розвитку творчого потенціалу особистості необхідно постійно підтримувати і надихати її, допомагати їй в її творчих діяннях. Дж. Кемерон говорила: «Прагнучи до високого духовного в самому собі, ми обов'язково станемо більш уважними, активними і творчо розвиненими».²⁸⁰ Отже, як справедливо зауважує Дж. Кемерон, «виховуючи дітей в атмосфері творчості, ми точно також передаємо їм духовні цінності».²⁸¹

Наукою доведено, що важлива роль у духовному пробудженні особистості належить розвитку творчої уяви. Завдяки творчій уяві можна змоделювати картини життя в будь-якій частині світу, побувати на інших планетах, поспілкуватися з їх жителями, уявити себе в таємничому Світі мрій. Саме творча уява є поштовхом до розвитку образного мислення, яке є основою пробудження краси думки і краси слова, імпульсом (поштовхом) до творчості, до морально-естетичних переживань, пробудження взаємодії комплексу естетичних і моральних почуттів, «пробудженню і вихованню чистої аури душі».

Значне місце у духовному пробудженні підростаючих поколінь займає «школа уяви» та «школа цінностей», тобто озброєння студентської молоді здатністю до сприйняття системи моральних і естетичних цінностей, формування морально-естетичних переживань і морально-естетичного відношення до світу у всій його різнобарвності. Сучасна світова педагогічна наука і педагогічна практика акцентує увагу на необхідності для підростаючих поколінь створити школу *розвитку уяви*, що дасть можливість студентській молоді набути досвід використання багатоаспектних і

²⁸⁰ Кэмерон Дж. Путь художника. Ваша творческая мастерская. Изд-во Гаятри/Livebook, 2015.

²⁸¹ Кэмерон Дж. Художник есть в каждом. Как воспитать творчество в детях. Пер. с англ. Т. Землеруб. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014.

різноманітних прийомів досягнення високого рівня образного мислення, а образне мислення значно доповнить духовний світ особистості системою духовних цінностей, культурою моральних і естетичних переживань, морально-естетичним сприйняттям світу, цінністю краси природи і краси людського життя. Акцент падає на формування естетичних переживань, естетичних почуттів, естетичних і моральних оцінок, які є основою естетичного відношення до світу природи, людини і цінностей людського життя. Слід мати на увазі відому тезу щодо того, що взаємозбагачення і взаємодоповненість конкретно-образного і абстрактно-логічного мислення сприяє сутнісним змінам в духовному світі особистості.

Школа уяви сприяє появі школи цінностей, естетичних переживань, краси взаємодії естетичних та моральних почуттів, які дозволяють підростаючим поколінням дивитися на світ очима художника і виражати свої враження, моральні судження саме через естетичне відношення до світу.

Доречно навести актуальні проблеми пробудження почуттів у підростаючих поколінь, розглянуті Естер і Джеррі Хікс. Автори відзначають, що «як це не парадоксально, але з розвитком цивілізації у індивідів залишається все менше шансів відповідати своєму найвищому призначенню, стати собою – цілісною, самостійною, самоцінною, морально вільною і відповідальною людською особистістю. Її особистісна індивідуальність, духовність все більше витісняється з її свідомості і душі, замінюється стандартною «касетою» морально-правового і псевдо-художнього змісту». Все це значно впливає на *духовне здоров'я суспільства*, а верх бере антипедагогіка, яка спрямована на формування часткової особистості». ²⁸² Автори з біллю підкреслюють негативні явища, які впливають на нинішнє виховання підростаючих поколінь: залучення дітей до аморальної реклами, до

²⁸² Хикс Э., Хикс Дж. Пробуждение чувств. Доверься – и следуй! СПб.: Вєсь (Пробуждение сознания). 2013. С. 37.

сприйняття фільмів про романтизовану злочинність, до рок-музики, яка доводить молодь до «несамовитості». Автори справедливо стверджують, що підростаючим поколінням необхідне екологічно чисте духовно-моральне суспільне середовище. Важлива роль повинна належати телевізійним передачам для підростаючих поколінь, які здатні впливати на формування високого рівня загальнолюдської культури, наукової ерудиції, позитивних життєстійких ідеалів, моральних і естетичних почуттів. На думку авторів, «нова педагогіка повинна стати педагогікою сумніву, пошуку, дискусійності і критицизму. У виховання і навчання необхідно привнести Дух науки».

Слід звернути особливу увагу на те, що *духовне пробудження* тісно взаємопов'язане з *рівнем духовно-інтуїтивного розвитку особистості*. Термін «інтуїція» та філософські вчення про інтуїцію виникли ще в стародавньому Єгипті, Індії та Греції. Окремі аспекти дослідження інтуїції розкриті в роботах Платона, Декарта, Лейбніца, М. Кузанського, Дж. Бруно, І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Й. Гете, А. Шопенгауера, а у ХХ столітті – А. Бергсона, Е. Гуссерля, Б. Кроче. Проблеми інтуїції присвячені роботи сучасних вітчизняних і зарубіжних учених В. Асмуса, І. Бичко, М. Бунге, Е. Ільєнкова, Б. Кедрова, П. Копніна, В. Мликовської, М. Фрицганда, Е. Хайкіна, В. Іріної, А. Новикова, Р. Грабовської, В. Пушкіна, Я. Пономарьова та ін.

У Філософському енциклопедичному словнику (ФЕС) термін *інтуїція* – (від *лат. intuitus* уважно дивлюся) розглядається як здатність безпосереднього осягнення істини без обґрунтування за допомогою доказу і без усвідомлення шляхів та умов цього осягнення; процес безпосереднього

отримання знання шляхом цілісного охоплення проблемної ситуації без дискурсивного виведення і доказу²⁸³.

Інтуїція трактується по-різному:

➤ різновид безпосереднього знання, що приходить як *несподіване надчуттєве осяяння* (Платон);²⁸⁴

➤ *поняття ясною і пильною розуму* – настільки просте й чітке, що не залишає ніякого сумніву в тому, що ми мислимо (звідси Декартове: «Мислю, отже існую») (Декарт);²⁸⁵

➤ *форма самоспоглядання вищого «Я», де суб'єкт та об'єкт збігаються* (Шеллінг);²⁸⁶

➤ Гегель аналізував інтуїцію у контексті *безпосереднього знання*;²⁸⁷

➤ *підсвідомий інстинкт, в якому знаходиться першоджерело творчості* (Фройд);²⁸⁸

➤ не стільки як пізнавальна здатність, скільки як певна *онтологічна характеристика людського буття та життя* взагалі (Бергсон, Лосський);²⁸⁹

➤ гуссерлівське поняття «інтуїція сутностей» тотожне *безпосередньому акту сприйняття*;²⁹⁰

➤ за Сартром, *пізнання може бути лише інтуїтивним*;²⁹¹

➤ *«внутрішній» голос, «внутрішній» наставник, світло душі, голос Бога, духовне в людині, голос вищого Духовного*

²⁸³Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

²⁸⁴ Там само. С. 248.

²⁸⁵ Там само. С. 248.

²⁸⁶ Там само. С. 248.

²⁸⁷ Там само. С. 248.

²⁸⁸ Там само. С. 248.

²⁸⁹ Там само. С. 247.

²⁹⁰ Там само. С. 247-248.

²⁹¹ Там само. С. 248.

«Я», духовний розум, почуття знання, розум серця, шосте відчуття, духовний зір душі, феномен осяяння небесним, одкровення серця (духовно-філософські джерела (Жива Етика, теософія, твори К. Антарові);

➤ вищий розум (надсвідомість) – духовний розум, яким володіє дуже невелика кількість людей, які досягли високого духовного рівня розвитку. Це джерело творчості й натхнення вчених, художників, поетів, письменників (О. Клізовський);²⁹²

➤ повне ототожнення себе з об'єктом, усвідомлення суттєвої єдності суб'єкта і об'єкта, злиття суб'єкта з об'єктом, подолання протилежностей між ними (Р. Ассаджіолі, А. Бергсон, А. Говінда, С. Рубінштейн та ін.);

➤ доля і привілея генія, обранця духу (А. Шопенгауер, Ф. Шелінг);

➤ пізнання у вигляді чуттєвого споглядання: «...беззастережне, безперечне, ясне, як сонце... тільки чуттєве», а тому таємниця інтуїтивного пізнання і «...зосереджена у чуттєвості» (Л. Фейербах);²⁹³

➤ «одкровення, що розвивається зсередини людини» (Й. Гете);

Заслужують на увагу погляди на інтуїцію доктора педагогічних наук, професора Т. Г. Тюріної, суть яких полягає в тому, що за християнським віровченням джерелом інтуїції вважається дух людини, через який здійснюється її зв'язок зі Світом Вищим. Вона підкреслює, що інтуїція дає уявлення про світ надземний, допомагає сприймати навколишню реальність у цілісності, як синтез світу щільного, матеріального, видимого і Світу Вищого, Духовного, невидимого; сприяє пізнанню універсальних Космічних Законів, допомагає підпорядковувати своє життя Вищим Духовним Принципам.

²⁹² Клізовский А. И. Основы миропонимания Новой Эпохи: в 3 т. Рига: Виеда, 1991. Т. 3. С. 45-58.

²⁹³ Фейербах Л. Избр. филос. произв. М., 1955. Т. 1. С. 187.

Слушною є думка Т. Г. Тюріної про те, що людина «лише тоді може відчувати осяяння інтуїції, коли вся істота її діє у гармонії з навколишнім світом, у рівновазі всіх сил організму: духовної, психічної і фізичної природи».²⁹⁴

Т. Г. Тюріна розглядає *інтуїцію* як «особливий психічний стан високодуховної людини, при якому вона усвідомлено вступає у інформаційно-енергетичний контакт з будь-яким об'єктом фізичного чи тонкого світу». Інтуїтивне осягнення істини здійснюється шляхом злиття, з'єднання суб'єкта з будь-яким об'єктом Універсуму через «підключення» до його інформаційно-енергетичного поля і «отримання» необхідної інформації, духовних знань. Сам процес духовно-інтуїтивного пізнання на свідомому рівні сприймається людиною як подолання нею своєї особистої обмеженості, як вихід, прорив за межі своєї власної сутності й з'єднання, злиття з Універсумом, зв'язок з усім Сущим».²⁹⁵ На основі аналізу вітчизняної і зарубіжної літератури Т. Г. Тюріна дійшла висновку, що здатність до інтуїції є вродженою у кожній людині, але у більшості людей вона перебуває у латентному стані, а розкрити і розвинути свої духовно-інтуїтивні можливості можна лише шляхом напруженої усвідомленої праці особистості щодо власного духовного самовдосконалення, через активне творче життя серця. Це сприятиме подоланню суб'єктної відокремленості людей, формуванню відчуття всеєдності, родинності зі всім навколишнім світом.

²⁹⁴ Тюріна Т. Г. Виховання духовності студентської молоді у ноосферному вимірі: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017; Тюріна Т. Г. Інтуїція: синергетичний підхід: монографія. Львів: Сполом. 2010.

²⁹⁵ Семенова А. В. Медитация как метод психолого-педагогического самосовершенствования преподавателя высшей школы. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2016. № 1. С. 174.

Т. Г. Тюріна визначила три рівні (види) інтуїції залежно від рівня розвитку духовності людини, а саме: *інтуїція-передбачення (мимовільна); професійно-спрямована (довільна, усвідомлена) і пророка (усвідомлена)*.

Заслуговують на увагу виділені автором ефективні *умови, які сприяють розкриттю та розвитку інтуїції*: наявність у людини духовно-морального стрижня; досягнення особистістю відповідного духовного рівня; володіння людиною своїми пристрастями, емоціями, почуттями, думками; вміння досягти стану внутрішньої тиші для гармонійної взаємодії з космопланетарним світом, отримання відповідної інформації, духовних знань; духовно-моральна чистота, високі емоційний, інтелектуальний, естетичний рівні розвитку людини, прагнення до гармонізації себе і світу; відданість своїм духовним ідеалам та цінностям; духовна цілісність особистості: відсутність розбіжності між ідеалами, цінностями та власною поведінкою і вчинками; усвідомлена стала самодисципліна, здатність підпорядковувати своє життя вищим духовним цілям; гуманістична спрямованість особистості; духовно-інтуїтивна впевненість людини; відчуття внутрішньої єдності зі світом, усвідомлення себе органічною, духовною часткою людства, Землі, Всесвіту; прагнення до особистісної самореалізації на благо людства.²⁹⁶

Нам близька точка зору Т. Г. Тюріної щодо значущості впливу різних видів мистецтва на пробудження інтуїції. Серед можливих *шляхів розкриття та розвитку інтуїції* слід особливо відзначити такі духовні практики як молитва та медитація, а також спілкування з людьми високого духовного рівня та біодеватна REAL-методика ноосферної освіти, яка сприяє гармонізації діяльності лівої і правої півкуль головного мозку, інтуїтивного і логічного мислення тощо.

²⁹⁶ Семенова А. В. Медитация как метод психолого-педагогического самосовершенствования преподавателя высшей школы. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2016. № 1. С. 174.

Молитва – це напружена високодуховна праця. Молитва є одним з найдієвіших засобів виховання в християнській педагогіці. Молитва – це не тільки релігійний ритуал, але й благоговійне слово людини до Бога. Всі християнські молитви містять поради, настанови для їх заучування та використання у житті. Загальною християнською молитвою є Молитва Господня «Отче наш». Цій молитві Ісус Христос навчив апостолів, а вони її передали всім віруючим. Метою православної педагогіки є виховання добродетностей, зокрема віри та надії, а засобом їх виховання виступає молитва і справжнє вчення про блаженство з дійсним дотриманням цього вчення. Надія, як головна християнська добродетель, є заспокоєнням Серця в Богові з упевненістю, що Він безперестанку дбає про наше спасіння і дарує нам обіцяне блаженство.

Деякі вчені трактують молитву як різновид медитації. Поняття «*медитація*» (від лат. *meditatio* – роздуми) у психології трактується як «інтенсивне, проникаюче всередину міркування, занурення розумом у предмет, ідею і т. п., що досягається шляхом зосередження на одному об'єкті та усуненні всіх факторів, що розсіюють увагу, як зовнішніх (звук, світло), так і внутрішніх (фізичне, емоційне й інше напруження)».²⁹⁷

У східній філософії та психології медитація розглядається як особливе світосприйняття, іманентно властива людині психічна здатність до самовираження, занурення особистості у космічну порожнечу – носія вищих законів Буття. Східний тип медитації, виявлений усіма формами йоги в Індії, різними течіями та духовними практиками буддизму: Чань, Дзен, Даосизм, Сінто та ін.,

²⁹⁷ Медитація. *Шанар В. Б.* Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. С. 245. 640 с. ISBN 966-7880-85-0. URL: <https://archive.org/details/psycholoh2007/page/244/mode/2up?view=theater> дата звернення: 09.03.2023).

передбачає релігійно-містичне розчинення індивідуальної свідомості в безособистісному, океаноподібному абсолюті – ситуація, що реалізується образами метелика, що згорає в полум'ї свічки, або соляної ляльки, яка розчиняється у воді моря. На цій основі сформувалися сучасні техніки трансцендентальної медитації, джерелами яких є трансцендентальні медитації Махаріші Махеш Йоги, Шрі Ауробіндо.

Інший релігійно-містичний напрямок медитації, що культивувався християнством, трактував її як злиття двох особистостей – людської та божественної.²⁹⁸

Інтерес для нас представляє той факт, що медитативні практики визнаються сьогодні багатьма вченими не тільки психологами, але й педагогами, як *ефективний метод самовдосконалення і духовного самовиховання особистості*. Про це на початку ХХ століття писали Е. П. Блаватська, М. К. Реріх та Є. І. Реріх у своїх працях, присвячених вивченню агні-йоги. На цьому сьогодні наголошує доктор педагогічних наук, професор А. В. Семенова. На думку вченого, медитація – це «тривалий і систематичний роздум про якийсь предмет або об'єкт, явище або процес, що відбувається в стані повної психічної і фізичної релаксації, стійкої довільної концентрації внутрішньої уваги на якомусь предметі; в результаті чого поле свідомості суб'єкта звужується настільки, що всі інші сторонні предмети чи об'єкти, думки виводяться за межі цього поля і не виявляються у свідомості того, хто

²⁹⁸ Медитація // Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. С. 245. 640 с. ISBN 966-7880-85-0. URL: <https://archive.org/details/psycholoh2007/page/244/mode/2up?view=theater> С. 245. (дата звернення: 04.04.2023).; *Сатпрем Шри Ауробіндо* Или путешествие сознания / Satprem. Sri Aurobindo, or Journey of Consciousness. Пер. А. А. Шевченко и В. Г. Баранова. Издательство Ленинградского университета. Л., 1989.

медитує».²⁹⁹ Вчена підкреслює, що психологічним результатом цього процесу стає очищення свідомості від інформаційних шумів, нав'язливих думок, які заважають людині. А. В. Семенова зауважує, коли людина систематично займається медитацією, в неї виникає новий рівень мислення, самосвідомості, загострюється інтуїція, позитивні почуття тощо.

Слід зауважити, що поняття «медитація» включає в себе одночасно три поняття (уважність, зосередженість та мудрість), які, в свою чергу, відповідають усім трьом компонентам ціннісного досвіду суб'єктів педагогічної взаємодії: афективному, інтелектуальному та вольовому.³⁰⁰ При цьому вчений звертає особливу увагу на те, що психолого-педагогічна медитація неможлива без наставника (викладача), якому абсолютно може довіряти студент. Як зазначає А. В. Семенова, «наставник, який навчає учнів, має бути не стільки теоретиком, скільки мудрим практиком психолого-педагогічного впливу».³⁰¹ Якщо немає довіри, медитативна співпраця неможлива. Більше того, *співпраця викладач-студент має бути творчою.*

Учений доходить висновку, що використання медитативних технік дозволить активізувати психологічно-педагогічні резерви вдосконалення духовної практики самовиховання (самовдосконалення) педагога з метою розвитку його ціннісного досвіду, дозволить зняти внутрішні психічні бар'єри, допоможе дезактивувати дії негативних подразників (стресу, психічного перевантаження тощо), сприятиме позитивній розбудові та зміцненню психічних

²⁹⁹ Семенова А. В. Медитация как метод психолого-педагогического самосовершенствования преподавателя высшей школы. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2016. № 1. С. 97.

³⁰⁰ Семенова А. В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса : Бондаренко М. О., 2016. С. 94.

³⁰¹ Там само. С. 97.

функцій, пов'язаних з емоційно-вольовою сферою людини, а також сприятиме поступовому покращенню фізичного стану педагога і дозволить повернути йому відчуття щастя і задоволеності життям.³⁰²

Ми розділяємо точки зору названих учених про те, що молитва і медитація є одними з найбільш ефективніших духовних практик, які сприяють активації духовно-інтуїтивних можливостей людини, інформаційно-енергетичній взаємодії з Вищими духовними Планами Буття, і, відповідно, духовному пробудженню, людини, її духовному зростанню і духовному зціленню.

Англійський вчений, доктор філософії, провідний викладач психології в Міському університеті Лідса Стів Тейлор також задається питанням: які чинники духовного пробудження, що є джерелом активності людини. Він висловлює думку про те, що хоча в науці і існує думка про природний (біологічний) початок цих процесів, проте він вважає, що це є сумнівна ідея. Стан духовної пробудженості, стверджує Тейлор, не можна звести до нейронної активності або повною мірою пояснити через цю активність.³⁰³ Свідомість, за думкою вченого, не генерується мозком і, загалом, стандартна «матеріалістична» модель свідомості, яка безпосередньо пов'язана з біологічним підходом до психології сьогодні не зовсім працює.³⁰⁴

Слід зазначити, що ігнорувати біологічну компоненту людської свідомості (у тому числі й духовності) ми не можемо, оскільки ще у минулому сторіччі вчені-генетики В. Ефроїмсон, Б. Астауров науково довели, що людська духовність має не лише соціальну природу, але й спадкову компоненту. Вчені

³⁰² Семенова А. В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса : Бондаренко М. О., 2016. С. 97-99.

³⁰³ Тейлор С. Скачок: Психологія духовного пробудження. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. С. 11.

³⁰⁴ Там само. С. 131.

стверджували, що «емоції найбільшої духовної сили: доброти, людяності, лицарського ставлення до жінок, дітей, людей похилого віку, прагнення до знання породжені законом природного відбору, наймогутнішим, найбезжаліснішим і «аморальним» із всіх законів живої природи».³⁰⁵

Американський професор біології, неврології і нейрохірургії Стенфордського університету Роберт Морріс Сапольскі висловлює думку, що всі вчинки, які нібито диктуються поданням про мораль, на які накладається відповідальність, покарання, уявлення про добро і зло, обумовлені нашим мозком і нашими генами.³⁰⁶ В книзі «Біологія добра та зла. Як наука пояснює наші вчинки?» Сапольскі задається питанням: чому відбувається той чи інший вчинок? Його роздуми є такими: «Різні дисципліни відповідають на поставлене питання зі своїх позицій – це може відбуватися з того чи іншого гормонального впливу, за підсумками еволюційних адаптацій, як наслідок переживань у дитинстві, як результат дії генів чи культурного впливу; і ми знаємо, що ці відповіді сплетені в клубок, що не розплутується, жоден із них не виділяється особливо. Але, трішки відступивши від моменту вчинку, все ж таки запитаємо: а що сталося за секунду до нього, викликавши конкретну дію? Це питання відправляє нас у область нейробіології і змушує придивитися до мозку, який дав м'язам команду».³⁰⁷ Тобто, здається, все береться до уваги: і гормональний вплив, і еволюційні адаптації, і переживання у

³⁰⁵ Астауров Б. Человек с большой буквы и эволюционная генетика человечности. *Новый мир*. №10. 1971. С. 38.

Эфроимсон В. П. Родословная альтруизма (Этика с позиций эволюционной генетики человека). *Новый мир*. №10. 1971.

³⁰⁶ Сапольски Р. О справедливости и морали в отсутствие свободы воли. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7abkjpGcCGo&t=515s> (дата звернення: 11.10.2023).

³⁰⁷ Сапольски Р. Биология добра и зла. Как наука объясняет наши поступки. «Альпина Диджитал», 2017. С. 21.

дитинстві, і гени, і культурний вплив, але, виходить, що дію викликає мозок, який дав м'язам команду. Схоже висловлювання вченого: «Ми всі діємо за обставинами. Поводимося ми огидно, або, навпаки, чудово, або так собі, середньо – все одно ми робимо вчинок. Що ж відбувалося секундою раніше, що запустило цю поведінку? Цим управляє нервова система. А ще раніше, за кілька секунд чи хвилин до вчинку? Це вже область сенсорної стимуляції, більша частина якої сприймається несвідомо. Але що трапилося ще раніше, у попередні години чи дні, як відбулося настроювання сенсорного сприйняття? Тут сильно спрацювали гормони. І так далі. Продовживши цю лінію ми дійдемо до еволюції та відбору, які мільйони років тому запустили весь процес».³⁰⁸ Потім вчений висуває зовсім протилежне твердження: «мозок – не те місце, де зароджується поведінка. Вона «виходить» не з мозку. Мозок – це просто точка збору, де все сходиться разом і, зібравшись єдиним фронтом, ініціює поведінку».³⁰⁹ Аналізуючи цю книгу Сапольського, доктор філософських наук, професор А. Баумейстер правомірно зазначає, що в книзі наявний когнітивний дисонанс, некогерентність інформації, відсутність смислової цілісності тексту.³¹⁰

А. Баумейстер в лекції «Чи може біологія пояснити етику або де проходять межі природничих наук?»³¹¹ говорить про те, що сучасні вчені природничих наук (біологи, фізики,

³⁰⁸ Сапольски Р. Биология добра и зла. Как наука объясняет наши поступки. «Альпина Диджитал», 2017. С. 17.

³⁰⁹ Там само. С. 64.

³¹⁰ Баумейстер А. Натурализм и антигуманизм. О главной угрозе XXI века. Сапольски и его предшественники. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PdTR15jufy8&t=723s> (дата звернення: 10.10.2023).

³¹¹ Баумейстер А. Может ли биология объяснить этику или где проходят границы естественных наук? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2xE-r-cU-GQ> (дата звернення: 10.10.2023).

математики) все більше втручаються в сфери, де раціональні методи природничих наук не працюють. Вчений стверджує, що еволюція – одне з найважливіших понять науки, але, за його думкою, «ми повинні апелювати до того, що називається *смыслами і значеннями*». ³¹² *«Ми маємо вписувати натуральний світ у цілісність. Ми маємо вибудувати глобальний світ гуманної культури. Ми маємо увійти в царство смислів, які ми самі створюємо. Смысли створюються не в хімічних лабораторіях, не в пробірках, вони створюються нашими думками, умінням бачити цілісну картину світу, вмінням відчувати себе цілісною особистістю».* ³¹³

Нашу увагу привернула концепція фізіології активності М. А. Бернштейна, яка ґрунтується на баченні організму як сформованої в ході еволюції активної цілеспрямованої системи з інтенцією на майбутнє. «Активність – це найважливіша риса живих систем – на рівні окремих поведінкових актів проявляється в їх цілеспрямованості». ³¹⁴ Поняття мети у фізіології активності Н.А. Бернштейна онтологізується. ³¹⁵ Ф. Василюк вказує на те, що не стільки закони функціонування мозкової тканини визначають поведінку людини, скільки саме життя, діяльне вирішення життєвих завдань визначає функціонування мозку, а в еволюційних масштабах і його будову. ³¹⁶ М.А. Бернштейн, за думкою Ф. Василюка, відкрив поведінкову реальність, зумівши описати – «живий рух». Оскільки живий рух,

³¹² Баумейстер А. Может ли биология объяснить этику или где проходят границы естественных наук? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2xE-r-cU-GQ> (дата звернення: 10.10.2023).

³¹³ Там само.

³¹⁴ Бернштейн Н.А. Нариси з фізіології рухів і фізіології активності. М., 1966, С. 188.

³¹⁵ Василюк Ф. Е. Методологический анализ в психологии. М.: МГППУ; Смысл, 2003. 240 с.

³¹⁶ Там само.

говорить вчений, спрямований на вирішення життєвих завдань, що мають смисл для живої істоти, то живий простір має, поряд з метричними та топологічними категоріями, також і смисловий вимір.³¹⁷

Ми вважаємо, що віддавати все на откуп біології ми не можемо. Якщо слідувати логіці Сапольскі, то виходить, що життя людини – прописаний алгоритм... тільки не нею самою. Перебільшення міри спадковості і біології наводить нас на думку: що ж залишається за Людиною, коли все біологічно запрограмовано? І чи здатна людина в такому випадку бути власником свого життя, «проектом, що переживається суб'єктивно» (Ж.П. Сартр), чи здатна відповідати за свої вчинки, чи має вона шанс на творчу самореалізацію, чи може вона взагалі бути щасливою як ідентична особистість?

Далай-лама XIV в книзі «Мистецтво бути щасливим» також говорить про те, що в основі всіх західних способів міркування лежить дуже сильна раціоналістична тенденція – припущення, що все можна пояснити, – і можливість розглядати деякі реалії життя може блокуватися тими установками та принципами, які сформувало західне наукове мислення.³¹⁸ Мисливець розповідає, що він спілкувався з багатьма західними вченими факультету медицини, і вони стверджували, що думки та почуття людини є результатом тих чи інших хімічних реакцій мозку. Тоді він запитав їх, чи можливо розглянути це твердження у зворотному порядку, тобто припустити, що думка сама породжує ланцюжок хімічних взаємодій? Є феномени, за думкою Далай-Лами, яким ще немає пояснення. У цьому випадку, говорить

³¹⁷ Василюк Ф. Е., Зинченко В. П., Мещеряков Б. Г., Петровский В. А., Пружинин Б. И., Щедрина Т. Г. Методология психологии: проблемы и перспективы. Учебное пособие. М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2018, С. 78.

³¹⁸ Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998. (Свет разума) С. 18-19.

мисливець, західна психологія звертається до концепції про несвідоме або ж підсвідоме. Далай-лама не поділяє перебільшення ролі несвідомого, яке науковці визначають джерелом людських проблем. Він пояснює цю проблему таким чином: «Це можна порівняти з тим, якби ви втратили щось і вирішили, що пропажа знаходиться у цій кімнаті. А ухваливши таке рішення, ви вже свідомо відкидаєте можливість знайти її в іншій кімнаті або деінде. Незважаючи на всі спроби, ви так і не виявляєте втрачений вами предмет, але продовжуєте вважати, що він десь тут!»³¹⁹

Слушною, на наш погляд, є точка зору екзистенціалістів: *«Людина існує лише настільки, наскільки себе здійснює. Вона є, отже, не що інше, як сукупність своїх вчинків, не що інше, як власне життя»*.³²⁰ Суголосною також є позиція М. Мамардашвілі: людина є не природною, а штучною істотою. *«Люди не народжуються біологічним способом, лише проходячи шлях, стають чи не стають людьми»*.³²¹ Людина, вважає філософ, має знайти та пройти власний шлях особистого спасіння,³²² який вимагає зусиль, але саме на цьому шляху людина стає людиною. *Людина є зусилля бути людиною*.³²³ Вона рухається до людяності тією мірою, якою здатна і бажає докласти зусиль, щоб стати людиною.³²⁴ *Ідея особистого спасіння на індивідуальному шляху є*

³¹⁹ Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998. (Свет разума) С. 18-19.

³²⁰ Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм. Москва: Политиздат, 1989. С. 319-344. URL: http://scepsis.net/library/id_545.html (дата звернення : 03.04.2022).

³²¹ Мамардашвили М. Лекции о Прусте (психологическая топология пути). М. : Ad Marginem, 1995. С. 26.

³²² Там само, С. 11-12.

³²³ Мамардашвили М. К. Психологическая топология пути. М. Пруст «В поисках утраченного времени». С.-Пб., 1997. С. 2.

³²⁴ Мамардашвили М. Лекции о Прусте (психологическая топология пути). М. : Ad Marginem, 1995. С. 502.

основоположною в філософській думці М. Мамардашвілі. Філософським ідеалом М. Мамардашвілі називає «внутрішню людину», «людину Євангелія», «зібрану людину».

Актуальною є думка філософа про збереження індивідуальності людини, оскільки сьогодні, як ніколи, відбувається її знеособлення, людина втрачає свій людський образ, свою ідентичність, унікальність, живість. «Чим живе відрізняється від усього іншого? Збереженням індивідуальності, яку не можна ні вигадати, ні придумати, і яка може лише бути або не бути...»³²⁵ Живе, як влучно говорить Мамардашвілі, – це здатність бути іншим.³²⁶

Д. Леонт'єв висловлює думку, що життя людини, детерміноване середовищем і спадковістю, є дещо зрозумілішим і простішим, чим дії вільної особистості, яка сама детермінує своє життя, вибудовує на свій страх і ризик траєкторію руху в невизначеному світі. Ключову роль у цьому процесі, вважає вчений, відіграє свідомість.³²⁷ Вчений звертає увагу на те, що «не лише буття визначає свідомість людини, але і на певному рівні розвитку свідомості за певних передумов *свідомість починає визначати буття*, мова йде про рефлексивну свідомість, яка усвідомлює не тільки навколишній світ, а й «моє Я».³²⁸ Рефлексивна свідомість, за думкою психолога, «дозволяє вийти з режиму детермінізму та побачити варіативні можливості, передбачає певне внутрішнє зусилля, яке має постійно підтримуватись».³²⁹ Реалізацію можливостей особистості забезпечує процес самодетермінації. Е. Десі та Р. Райан самодетермінацію визначають як вищий

³²⁵ Мамардашвили М. Лекции о Прусте (психологическая топология пути). М. : Ad Marginem, 1995. С. 232.

³²⁶ Там само. С. 128.

³²⁷ Леонт'єв Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: От необходимого к возможному. *Вопросы психологии*. 2011. № 1. С.3-27. С. 20.

³²⁸ Там само.

³²⁹ Там само. С. 21.

рівень процесу еволюційного розвитку механізмів саморегуляції. Д. Леонт'єв робить акцент на тому, що цей процес не є автоматичним, природним, вплив на людське життя реалізується лише через самовизначення суб'єкта, через свідомість та відповідальний вибір.³³⁰

Нашу увагу привернула концепція самовизначення особистості М. Мамардашвілі, яка має, на наш погляд, екзистенціальне звучання. Сутність її полягає в тому, щоб *зайняти позицію підходу до свого життя в перспективі його розвитку*, а не шукати історичного коріння своїх дій у своєму минулому. Тобто зазначений підхід спрямований не на детальне розуміння причин поведінки людини, а на становлення *можливої людини – людини у перспективі свого розвитку*; з погляду того, якою вона повинна стати, а не такою, якою вже є емпірично.³³¹ Такий підхід до вивчення людини ми спостерігаємо у працях Л. Виготського, М. Бахтіна, В. Зінченка, М. Мамардашвілі, В. Франкла. В. Франкл вважає, що спадковість, зовнішні умови істотно впливають на поведінку людини, проте вона вільна зайняти певну позицію по відношенню до них. М. Мамардашвілі, Т. Буякас акцентують увагу на тому, що людина може вискочити із горизонталі емпіричного ряду, обумовленого причинно-наслідковими зв'язками, може сама стати суб'єктом свого вчинку. Що є джерелом такої позиції? М. Мамардашвілі говорить про необхідність бачити структуру, «горизонт більшого» за тими фактами, що відбуваються у нашому житті – це смисли людини, які породжуються нашим мисленням, і лише вони можуть щось міняти в нас, надають можливість по-

³³⁰ Леонт'єв Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: От необходимого к возможному. *Вопросы психологии*. 2011. № 1. С. 16.

³³¹ Сафонова І.О. Відповідальність як визначальна риса позитивної особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. Вип. 3 (102). 2021. С. 273-288.

новому побачити світ, отримати нові почуття, переживання.³³² М. Мамардашвілі пропонує звернутися до мистецтва, до полотен П. Ренуара: «після полотен Ренуара існує світ Ренуара, який нас оточував, але ми його не бачили. А після його полотен він став можливим. Після Ренуара бачимо у світі жінок Ренуара».³³³ Таким чином, за думкою філософа, відбувається довибудовування «повного тексту» на вищому рівні, більшому ніж наявна ситуація, – на рівні смислів. «Формою цілого є смисл».³³⁴ Людина не може втілити себе лише в реальному емпіричному просторі та часі, щоб «врятувати» себе від емпіричної залежності, вона звертається до смислу.³³⁵ Д. Леонт'єв розглядає смисл як зовнішню точку опори: «Для впливу не на тіла небесні, а на самого себе також потрібна зовнішня точка опори, в яку можна поставити психологічний важіль; не можна витягти себе за волосся з болота, як барон Мюнхгаузен».³³⁶ Суголосною є думка Л. Виготського: «керувати собою безпосередньо не можна, але можна опосередковано, через зовнішню, культурну точку опори».³³⁷ Отже, еволюція – одне з найважливіших понять науки, але ми також маємо апелювати до того, що називається смислами і цінностями.

Відоме висловлювання видатного математика, фізика Стародавньої Греції Архімеда Сіракузького: «Дайте мені точку

³³² Мамардашвили М. К. Эстетика мышления. М.: Московская школа политических исследований, 2000, С. 255.

³³³ Там само. С. 142.

³³⁴ Мамардашвили М. М. Кантианские вариации. М.: «Аграф», 2002. С. 268.

³³⁵ Мамардашвили М. К. Эстетика мышления. М.: Московская школа политических исследований, 2000, С. 307-308.

³³⁶ Леонт'єв Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: От необходимого к возможному. *Вопросы психологии*. 2011. № 1. С. 18.

³³⁷ Цит. за: Леонт'єв Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: От необходимого к возможному. *Вопросы психологии*. 2011. № 1. С.18.

опори, і я зрушу (переверну) Землю!», що стало крилатим, розуміється нами як необхідність наявності міцного духовного фундаменту, що забезпечить можливість вистояти, не зламатися в епоху цивілізаційного макрозрушення (Е. Ласло) та створити найкращий світ.

Відомо, що конфуціанство як етико-соціокультурне вчення виникло під час глибоких соціальних та політичних потрясінь у Китаї. Загальновідома фраза Конфуція: «Я передаю старовину, а не вигадую; вірю в давнину та люблю її» розуміється нами не як регрес, повернення назад, а як звернення до зберігаючого механізму – онтологічних загальноновизнаних цінностей, до того, що об'єднує, зцілює, не руйнує. В імператорському Китаї ця ідея стала ціннісно зберігаючим засобом у вигляді основної релігії, здебільшого культури та основного принципу організації та функціонування суспільства. Неспадково конфуціанство проіснувало понад дві тисячі років у майже незмінному вигляді аж до початку ХХ століття.³³⁸

Нашу увагу привернула ідея про три світи Карла Поппера: 1 – світ фізичних об'єктів; 2 – світ суб'єктивних переживань, почуттів, думок; 3 – *світ об'єктивного смислу* – наукові теорії, гіпотези, результати творів мистецтва.³³⁹ Це все те, що Вернадський назвав *ноосферою*, Гегель – *«об'єктивним духом. Ми будемо називати третій світ – об'єктивними онтологічними цінностями і смислами.*

Найважливішою сферою, де породжуються *об'єктивні онтологічні цінності і смисли*, як ми вже зазначали, є мистецтво. Сьогодні некласична психологія все більше звертається до ідеї Л. С. Виготського: «первинні форми афективно-сміслових утворень людської свідомості існують

³³⁸ Konfucij Lun' juj. [Lun yu]. Retrieved from : https://modernlib.net/books/konfuciy/lun_yuy/read/ (date of appeal: 03.09.2023).

³³⁹ Поппер К. Объективное знание. М.: УРСС, 2002. 384 с.

об'єктивно поза кожною окремою людиною, існують у людському суспільстві у вигляді творів мистецтв або в інших будь-яких матеріальних творах людей, тобто ці форми існують раніше, ніж індивідуальні або суб'єктивні афективно-сміслові утворення». В. В. Кандинський зробив наголос на тому, що «істинний витвір мистецтва виникає таємничим, загадковим, містичним чином «з художника», але потім відділившись від нього, він отримує самостійне життя, стає самостійним духовно дихаючим суб'єктом... живе, діє та бере участь у творенні духовної атмосфери...».³⁴⁰ А. А. Ухтомський мав схожу точку зору: «пісні Петрарки та Данте стали визначниками поведінки для подальшого людства».³⁴¹

М. Мамардашвілі, аналізуючи ідеї Платона, говорить про те, що ідея – це не абстракція, а щось *онтологічне*, її слід розглядати як *існуючу абстракцію порядку*, як абстрактну структуру або як абстрактну тканину, що має властивість виробляти інші порядки, упорядкування (наприклад, у головах людей).³⁴² *«Особливість ідеї полягає у її абсолютній незмінності. Отже, вона вічна. Головна її властивість – вічність»*.³⁴³

Отже, є речі, які важливіші за нас. Це загальнозначущі, об'єктивні онтологічні опори – структури порядку – вічні смисли і цінності, які утверджують ідею загального блага. Французький дослідник античності Андре-Жан Фестюж'єр визначає *благо* абсолютною першоосновою. Воно вище ідей, вище сутностей, стверджує вчений. *«Це те суще, яке*

³⁴⁰ Кандинский В. В. О духовном в искусстве. М, 1992. С. 99.

³⁴¹ Цит. за: Зинченко В. П. Размышления о душе и её воспитании: Час Души. Доклад на Международном симпозиуме «Духовность детства», состоявшемся в г. Мачида (Япония) 21-22 августа, 2001 г. 34 с. Ухтомский А. А. Избранные труды. Л., 1978.

³⁴² Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Метафизические рассуждения о сознании, символикe и языке. М., 2009. С. 158.

³⁴³ Фестюж'єр А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 257.

збігається з його існуванням». Воно чистий контакт з присутністю. Саме цей контакт, його тривалість, поширення укладеної в ньому сили і є підставою існування підлеглих ідей. Ідеї існують лише через причетність до цього вогнища світла».³⁴⁴

Платон називає *благо* ім'ям «Єдине»: саме воно ясно вказує на ту найпершу властивість, завдяки якій цей принцип панує над усім світом. Ім'я «Єдине» виражає статус абсолютного початку найдостовірніше.³⁴⁵

➤ по-перше, воно сигналізує про його перевагу над реальностями, що досягаються розумом;

➤ по-друге, воно вказує на абсолютно простий характер першооснови, на те в ньому, що трансцендентно будь-якої сутності.

Позитивними ціннісно-смісловими детермінантами виховання духовно пробудженої позитивної особистості, на нашу думку, можуть бути.³⁴⁶

1. Благо – в розумінні повноти та цілісності буття. «Ми – частина цілого. Необхідно «пам'ятати, якою є природа цілого і яка моя, і як це моє відноситься до цілого» (М. Аврелій). Людина – як найвища цінність є невід'ємною «космо-біо-психо-культурною» складовою Всесвіту і еволюціонує за загальними з ним законами (Г. Шевченко).

2. «Благо розумної істоти – в спільності». В світі все взаємопов'язане (М. Аврелій).

³⁴⁴ Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 263.

³⁴⁵ Там само. С. 264.

³⁴⁶Сафонова І.О. Ціннісно-сміслові детермінанти виховання позитивної особистості. *Науковий вісник інноваційних технологій.* (26) 2020. №2. С. 91-97. Київ-Кропивницький-Кривий Ріг.

3. Благо – в «пікових переживаннях» людини – найкращих, найщасливіших моментах людського життя (А. Маслоу).

4. Благо – в «проживанні» «живого життя» (С. Рубінштейн, М. Мамардашвілі, Ф. Василюк): *пробудженні* духовності в особистості та розвитку вищих почуттів (мир, краса, радість, любов, співчуття, співпереживання тощо). «У нашому розумі немає нічого такого, чого б раніше не було б у відчуттях» (Я. Коменський).

5. «Шукати блага слід не поза собою, а в самому собі» (Епіктет).

6. Ключ до щастя – в любові до справи, в повній самовіддачі їй (М. Чиксентмихайї, В. Франкл). «Думай про всяк час, щоб робити те, що в руках у тебе, з надійною і ненавмисною значущістю, привітно, благородно, справедливо, доставивши собі дозвілля від всіх інших уявлень» (М. Аврелій).

7. Шлях до щастя – жити добродісно. Добродісності – властивості благородної людини. «Порядок замість безладу, чесність замість безчестя, утримання замість розпусти, шанування своєї душі замість презирства їй! Схаменися ж і спаси свою душу!» (Епіктет).

8. Шлях, за допомогою якого ми можемо зробити своє життя осмисленим – «позиція, яку ми займаємо по відношенню до долі, яку ми не в змозі змінити» (В. Франкл).

Слід зауважити, що цінності сприймаються, а смисли знаходяться особистістю глибоко суб'єктивно. Людина має можливість не тільки засвоїти культурний досвід, який створювався тисячоліттями, але й переосмислити, привласнити, перетворити, вжитися в нього, щоб відбулося її «друге народження». Цей процес вимагає усвідомлених зусиль, спеціально організованої діяльності. «Чому думка Паскаля не може простим читанням перейти мені на думку?» –

цим питанням задавався М. Мамардашвілі.³⁴⁷ Відповідь на це питання філософ знаходить у висловлюванні середньовічного християнського мислителя Ангеліуса Сілезького: «Ісус Христос міг тисячу разів народжуватися у Віфлеємі, але якщо він не народився знову у твоїй душі, то ти все одно зник, загинув».³⁴⁸ Цінність стає внутрішнім орієнтиром особистості – її ціннісною орієнтацією лише тоді, коли стає внутрішньо своєю, «вміщується» в особистість. Процес оволодіння людиною цінністю припускає те, який смисл вона набуває для неї. М. Бахтін зазначає, що «культурні цінності суть самоцінності, і живій свідомості необхідно пристосуватися до них, утвердити їх для себе... Цим шляхом жива свідомість стає культурною, а культурна – втілюється в живому... Будь-яка загальнозначуща цінність стає справді значущою тільки в індивідуальному контексті».³⁴⁹

Отже, важливими чинниками духовного пробудження особистості є: розвиток почуттєвої сфери особистості, становлення її ціннісно-сміслової сфери, культура, мистецтво, які сприяють формуванню найвищих духовних, моральних, естетичних цінностей, в тому числі і художніх ідеалів.

ПОСИЛАННЯ

1. Альварес М. Простота уюта. Хюгге, лагом и энергия повседневных удовольствий / The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures. Пер. с англ. И. Вышеславцевой. СПб.: Изд-во «Весь», 2019. 224 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=88450 (дата звернення: 09.03.2023).

³⁴⁷ Мамардашвили М. Лекции о Прусте (психологическая топология пути). М.: Ad Marginem, 1995.

³⁴⁸ Мамардашвили М. К. Вена на заре XX века. *Литературная Грузия*. 1991. № 5. С. 211.

³⁴⁹ Бахтин М. М. К философии поступка. Философия и социология науки и техники. Под ред. И. Т. Фролова. М., 1986. С. 108-109.

2. Амонашвили Ш. Основы гуманной педагогики. Книга 1. Улыбка моя, где ты? ООО «Свет», 2012. 285 с.
3. Антоненко Т. Л. Воспитание у подростков культуры чувств средствами искусства: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 1993. 159 с.
4. Антоненко Т. Л. Виховання у підлітків культури почуттів засобами мистецтва: автореф. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Харків, 1994. 20 с.
5. Антоненко Т. Л. Идеал как отражение развитости ценностно-смысловой сферы личности. *Вестник КемГУ*. 2009. №3. С. 61-65.
6. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця: монографія. К. : Педагогічна думка, 2018. 412 с.
7. Астауров Б. Человек с большой буквы и эволюционная генетика человечности. *Новый мир*. №10. 1971. С. 38.
8. Ахарони А. Культура мира. Международный энциклопедический словарь «Глобалистика». М., 2003. С. 499-502.
9. Баева Л. В. Ценностные основания индивидуального бытия: Опыт экзистенциальной аксиологии: монография. М.: Прометей. МПГУ, 2003. 240 с.
10. Баумейстер А. Может ли биология объяснить этику или где проходят границы естественных наук? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2xE-r-cU-GQ> (дата звернення: 10.04.2023).
11. Баумейстер А. Натурализм и антигуманизм. О главной угрозе XXI века. Сапольски и его предшественники. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PdTR15jufy8&t=723s> (дата звернення: 10.04.2023).
12. Бахтин М. М. К философии поступка. *Философия и социология науки и техники* М.: Наука, 1986. . С. 80-160.
13. Безугла М. В. Образ сучасної освіченої людини: характеристика її життєво значущих якостей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. № 2(95). С. 18-37.

14. Бердяев Н. Философия свободного духа. М.: Республика, 1994. URL: https://www.vehi.net/berdyayev/fsduha/00.html#_edn1 (дата звернення: 05.01.2023).
15. Бернштейн Н А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. М: Изд-во «Медицина». 1966. 349 с.
16. Бех И. Д. Нравственность личности в психологическом ракурсе. *Філософська і соціологічна думка*. 1994. № 3–4.
17. Бех И. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
18. Библер В. С. Культура. Диалог культур (Опыт определением). *Вопросы философии*. 1989. №6. С. 33-42.
19. Бом Д. Наука и духовность: Необходимость изменения в культуре. *Человек*. 1993. №1. С. 1-17.
20. Бэн А. Наука воспитания : полн. пер. с англ. СПб. : Журн. «*Семья и школа*», 1881. V, 420 с.
21. Вальдорфская педагогика. *Семья и школа*. 1990. №10, С. 29-31; №11, С. 4-11.
22. Василюк Ф. Е. Методологический анализ в психологии. М.: МГППУ; Смысл, 2003. 240 с.
23. Василюк Ф. Е., Зинченко В. П., Мещеряков Б. Г., Петровский В. А., Пружинин Б. И., Щедрина Т. Г. Методология психологии: проблемы и перспективы. Учебное пособие. М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2018, 528 с.
24. Гадамер Г. П. Актуальность прекрасного. М., 1991. 368 с.
25. Гайдученок Н. А. Слово о личности. Философское эссе / Под. ред. Л. В. Уварова. Минск.: Наука и техника, 1990. 157 с.
26. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. М., 1970. 668 с.
27. Горизонт духовності виховання: колективна монографія. *The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph*. Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. 584 с.
28. Гумилев Л. Н., Панченко А. М. Чтобы свеча не погасла: диалог. Л.: Сов. писатель, 1990. 128 с.
29. Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998, 300 с. ISBN 978-5-699-98670-5

30. Делакура Э. Мысли об искусстве, о знаменитых художниках. Пер. с фр.; вступ. статья и коммент. В. Прокофьева. М.: Изд-во Акад. художеств СССР, 1960. С. 40.
31. Зеньковский В. В. Психология детства. М.: Школа-Пресс, 1996. 336 с.
32. Зинченко В. П. Размышления о душе и её воспитании: Час Души. Доклад на Международном симпозиуме «Духовность детства», состоявшемся в г. Мачида (Япония) 21-22 августа, 2001. 34 с.
33. Кандинский В. В. О духовном в искусстве. М, 1992. С. 99.
34. Кант И. Критика чистого разума. М., 1994. URL: <http://psylib.ukrweb.net/books/kanti02/index.htm> (дата звернения: 28.03. 2023).
35. Клизовский А. И. Основы миропонимания Новой Эпохи. Мн.: ООО «Вида-Н» – ИП «Лотаць», 1998.
36. Клизовский А. И. Основы миропонимания Новой Эпохи: в 3 т. Рига: Виеда, 1991. Т. 3. 288с.
37. Коменский Я. А. Мир чувственных вещей в картинках. Избр. пед. соч. Т. 3. Под ред. и со вступ. ст. А. А. Красновского, М., 1941.
38. Кутырев В. А. Культура и технология: борьба миров. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 240 с.
39. Кутырев В. А., Слюсарев В. В., Хусяинов Т. М. Я антропоконсерватор: хочу остаться человеком...как можно дольше. *Философская мысль*. 2019. № 4. С. 50-61.
40. Кэмерон Дж. Путь художника. Ваша творческая мастерская. Изд-во Гаятри/Livebook, 2015. 272 с.
41. Кэмерон Дж. Художник есть в каждом. Как воспитать творчество в детях. Пер. с англ. Т. Землеруб. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014.
42. Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. 2-е изд. М.: Мысль, 1986. 571 с. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_uchenyakh_i_izr_ucheniyakh_filosofov_1986_text.pdf (дата звернения: 09.01.2023).

43. Леонтьев А. Н. Некоторые проблемы психологии искусства. Избранные психологические произведения: в 2-х т. М.: Педагогика, 1983. Т. 2. С. 232-239.
44. Леонтьев Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: От необходимого к возможному. *Вопросы психологии*. 2011. № 1. С. 3-27.
45. Лихачев Б. Т. Философия воспитания: спец. курс. М.: ВЛАДОС, 2010. 335 с.
46. Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом. Прикладная логотерапия. Пер. с нем. М.: Генезис, 2004. 128 с.
47. Лефевр В. А. Познание и вера. *Вопросы философии*. 2016. № 9. С. 94-97.
48. Ливрага Х. А., Гусман Д. С. Сокровенный смысл жизни. Пер. с испанского Е. Сикирич. М.: Культурный центр «Новый Акрополь», 2008. Т. 2. 336 с.
49. Макнифф Ш. Пересмотр представлений об искусстве и природе: на пути к глубинной психологии творчества. *Экопоэзис: экогуманитарные теория и практика*. 2021. № 1(2). С.76-84. doi: 10.24412/2713-1831-2021-1-76-84.
50. Малявин В. Конфуций, Сунь-цзы, Лао-цзы Большая книга мудрости Востока. Издательство АСТ, 2020. 608 с.
51. Малявин В. В. Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции. М.: Наталис, 1997. 367 с.
52. Мамардашвили М. К. Вена на заре XX века. *Литературная Грузия*. 1991. № 5. С. 207-224.
53. Мамардашвили М. М. Кантианские вариации. М.: «Аграф», 2002. 320 с.
54. Мамардашвили М. Лекции о Прусте (психологическая топология пути). М.: Ad Marginem, 1995. 548 с.
55. Мамардашвили М. Лекции по античной философии. Под редакцией Ю. П. Сенокосова. М.: Аграф, 1999. Лекция 2. URL: <http://psylib.org.ua/books/mamar01/txt02.htm> (дата звернення: 18.03. 2023).
56. Мамардашвили М. К. Психологическая топология пути. М. Пруст «В поисках утраченного времени». С.-Пб., 1997. 473с.
57. Мамардашвили М. К. Эстетика мышления. М.: Московская школа политических исследований, 2000, С. 5-205.

58. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке. М.: Прогресс-Традиция, 2009. 288 с.
59. Мартынов В. Ф. Философия красоты. Мн.: ТетраСистемс, 1999. 336 с.
60. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Пер. с англ. К. С. Бельской. М.: Смысл, 1999. 425 с.
61. Медитація. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с. С. 245. URL: <https://archive.org/details/psycholoh2007/page/244/mode/2up?view=thheater> (дата звернення: 09.03.2023).
62. Мысль и мышление: Учение Живой Этики о мысли, мышлении и передаче мысли. Сост. Л. Г. Васильевых. Изд-во: Подольский КПЦ имени Н.К.Рериха, 2017. 416 с.
63. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Соч.: в 2 тт. М., 1990. Т.1. С. 156.
64. Песталоцци И. Лебединая песня / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. М.: Педагогика. 1989. 416 с.
65. Пелех Ю. В. Герменевтико-структурний аналіз понять, що визначають зміст ціннісно-сміслової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2010. № 4 (39). С. 147-159.
66. Платон Пир. Философия любви: в 2 т. Антология любви. М., 1990. Т. 2. С. 9.
67. Поппер К. Объективное знание. М.: УРСС, 2002. 384 с.
68. Риккерт Г. Философия жизни. К.: Ника-Центр, 1998. 512 с.
69. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Изд-во: Питер, 2012. 224 с.
70. Руссо Ж.-Ж. Эмиль или о воспитании URL: <https://litlife.club/books/157478/read?page=37> (дата звернення: 22.02.2023).
71. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм. Москва: Политиздат, 1989. С. 319-344. URL: http://scepstis.net/library/id_545.html (дата звернення : 03.04.2022).
72. Сатпрем Шри Ауробиндо Или путешествие сознания / Satprem. Sri Aurobindo, or Journey of Consciousness. Пер. А. А. Шевченко

- и В. Г. Баранова. Издательство Ленинградского университета. Л., 1989.
73. Сафонова І.О. Аксиологічні засади формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ. 2015. 233с.
 74. Сафонова І.О. Відповідальність як визначальна риса позитивної особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. Вип. 3 (102). 2021. С. 273-288.
 75. Сафонова І.О. Ціннісно-сміслові детермінанти виховання позитивної особистості. *Науковий вісник інноваційних технологій*. Київ-Кропивницький-Кривий Ріг. №2 (26) 2020. С. 91-97.
 76. Семенова А. В. Медитация как метод психолого-педагогического самосовершенствования преподавателя высшей школы. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2016. № 1. С. 97.
 77. Семенова А. В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса : Бондаренко М. О., 2016. С. 94.
 78. Сковорода Г. Наставления бродячего философа. Полное собрание текстов. АСТ, 2018. 560 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=71592; (дата звернення: 22.06.2023).
 79. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
 80. Сапольски Р. Биология добра и зла. Как наука объясняет наши поступки. «Альпина Диджитал», 2017.
 81. Сапольски Р. О справедливости и морали в отсутствие свободы воли. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7a6kjpGcCGo&t=515s> (дата звернення: 11.06.2023).
 82. Тэйлор С. Скачок. Психология духовного пробуждения / Steve Taylor The Leap. The Psychology of Spiritual Awakening / Под ред. Э. Толле; пер. с англ. ООО Книжное издательство «София», 2017. 245 с.

83. Тюріна Т. Г. Виховання духовності студентської молоді у ноосферному вимірі: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 284 с.
84. Тюріна Т. Г. Інтуїція: синергетичний підхід: монографія. Львів: Сполом. 2010. 136 с.
85. Ухтомский А. А. Избранные труды. Л., 1978.
86. Фейербах Л. Избр. филос. произв. М., 1955. Т. 1. С. 187.
87. Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. 497 с.
88. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
89. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник. Пер. с англ. и нем.; общ. ред. Л. Я. Гозмана и Г. А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. 367 с.
90. Фромм Э. Психоанализ и этика. М., 1993. 416 с.
91. Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. В. В. Бибихина. М.: Ad Marginem, 1997. 452 с.
92. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. Время и бытие. Энциклопедия: в 2-х т. М. Гл. ред. С. Я. Левит. М.; СПб; Центр гуманитарных инициатив. 2017. Том 1.
93. Хикс Э., Хикс Дж. Пробуждение чувств. Доверься – и следуй! СПб.: Весь (Пробуждение сознания). 2013. 320 с.
94. Цзинь Ли Культурные основы обучения. Восток и Запад. (Jin Li Cultural Foundations of Learning. East and West) / Под науч. ред. А. Филоновича; пер. с англ. А. Апполонова, Т. Котельниковой. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. 464 с.
95. Чиксентмихайи М. Поток. Психология оптимального переживания (The Psychology of Optimal Experience). Изд-во Альпина Паблишер. Пер. Е. Перовой; под ред. Д. Леонтьева, 2018. 461 с.
96. Шафер Д. П. Культурная личность: монография. Пер. с англ. Творческий коллектив НИИ духовного развития человека ВНУ им В. Даля: М. В. Безуглая, Е. В. Бессмертная, А. Л. Кудинова и др.; под. ред. Г.П. Шевченко. К.: Педагогічна думка, 2017. 76 с.
97. Швейцер А. Культура и этика; пер. с нем., общ. ред. и предисл. В. А. Карпушина. М.: Прогресс, 1973. 343 с.

98. Шелер М. Избранные произведения. Пер. с нем.; под ред. А. В. Денежкина М.: Гнозис, 1994. 490 с.
99. Шоу Б. Полное собрание пьес: в 6 т. Пер. с англ. Ред. тома Н. Я. Дьяконова. Послесл. Н. Я. Дьяконовой, А. А. Долинина. Примеч. С. Л. Сухарева, А. Н. Николюкина. Л.: Искусство, 1980. Т. 5. 725 с.
100. Эфроимсон В. П. Родословная альтруизма (Этика с позиций эволюционной генетики человека). *Новый мир*. № 10. 1971.
101. Юнг К.-Г. Психологические типы. СПб.-М.: Университетская книга, АСТ, 1997. 716 с.
102. Галтунг Ц. Теорија мира. Светска енциклопедија мира, Т. II. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд: Центар за демократију, Гутенбергова галаксија, 1999.
103. Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace. RESOLUTIONS ADOPTED BY THE GENERAL ASSEMBLY 53/243. 6 October 1999. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f54e0.html> (date of appeal: 04.07.2022).
104. Konfucij Lun' juj. [Lun yu]. Retrieved from : https://modernlib.net/books/konfuciy/lun_yuy/read/ (date of appeal: 03.09.2023).
105. Мајор Ф. УНЕСКО: Идеал и акција. Актуелност једног визионарског текста. Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу. Србије, Завод за уџбенике и наставна средства. Белград, 1997.
106. Маркови Д. Ж. Културна политика и култура мира у условима мултикултуралности на Балкану. Модели културне политике у условима мултикултуралних друштава на Балкану и евроинтеграционих процеса. Ниш: Институт за социологију, 2004. С. 15.
107. Priddey R. The Human Whole An Outline of the «Higher» Psychology. Retrieved from <http://robertpriddy.com/P/6values.html> (date of appeal: 04.07.2022).
108. Schafer D. P. *The Age of Culture*. A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014. 232 p.

109. Tylor E. B. *The Origins of Culture*. New York: Harper and Row, 1958.
110. UNESCO. *Global Citizenship Education. Preparing Learners for the Challenges of the 21st Century*. 2014.
111. Valsiner J., Branco A. U. *Cultural Psychology of Human Values. Advances in Cultural Psychology*. Information Age Publishing Inc. 2012. 294 p.

4. ДУХОВНЕ ПРОБУДЖЕННЯ – КЛЮЧ ДО ВИХОВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених щодо означеної проблеми дозволив нам дійти висновку, що потужним механізмом захисту студентської молоді від руйнування її духовного світу є *виховання духовно пробудженої позитивної особистості*, яке спирається на *об'єктивні онтологічні опори – структури порядку – вічні смисли і цінності, які утверджують ідею загального блага*, що дозволить особистості не лише адаптуватися до мінливої реальності, але й створювати новий світ гуманної культури, благоденства і процвітання. *Духовне пробудження розглядаємо як ключ до виховання позитивної (щасливої) особистості.*

Вирішення проблеми виховання духовно пробудженої позитивної особистості розглядається в надрах нової царини освіти – позитивної педагогіки. Академічний тлумачний словник української мови подає декілька значень слова «*позитивний*», але для нашого ракурсу дослідження прийнятним є таке значення: «*який має високі моральні якості, властивості; вчинки, діяльність якого викликають схвалення (про людину)*».³⁵⁰

Грецька пайдейя, як відомо, виходила з того, що «*вище людини – стадної тварини і людини – уявно автономного Я стоїть Людина як Ідея: людина як загальнозначущий і зобов'язуючий зразок свого виду*», а виховання пов'язувала з безпосереднім проявом живого усвідомлення норми в людському суспільстві, чи це стосується сім'ї, професії, стану

³⁵⁰ Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/pozytyvnyj> (дата звернення: 09.02.2023).

чи ширших об'єднань, таких як плем'я чи держава.³⁵¹ Загалом, пайдейю античні греки співвідносили із духом нації, вихованням її *благородного* прошарку. Освіта для еллінів була нічим іншим, як послідовно дедалі більше одухотвореною аристократичною формою життя нації.³⁵² *Позитивна педагогіка* має на меті не лише створення образу досконалої благородної особистості, можливо, за прикладом давньогрецької етики *арете*, але й *плекання та «виращування» позитивної (щасливої) особистості*.

Позитивна освіта – новий напрям освіти, який заявив про себе дещо більше десяти років назад, але відомий своєю інноваційністю та затребуваністю серед молоді, що обумовлено здатністю вільно обирати свій шлях життя і нести відповідальність за нього, можливістю самореалізуватися, бути високоморальною і просто позитивною (щасливою) особистістю.

На жаль, більшість навчальних закладів залишаються не готовими до таких вимог і побажань студентів та функціонують так, як вони працювали протягом десятиліть, з жорсткими структурами, яким не вистачає гнучкості та адаптивності, що вкрай необхідно у сучасному світі.³⁵³

Але найсильнішим обґрунтуванням появи позитивної освіти стало занепокоєння, яке виникло у всьому світі з приводу того, що названо кризою психічного здоров'я. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я до пандемії

³⁵¹ Йегер В. Пайдейя. Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). Перевод с немецкого М. Н. Ботвинника. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1997. 336 с. С. 22-23. Werner Jaeger: *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*. De Gruyter, Berlin/New York 1989, ISBN 978-3-11-003800-2

³⁵² Там само. С. 30-31.

³⁵³ Kern Margaret L. and Taylor Jessica A. Systems Informed Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 112-113. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_5. (date of appeal: 09.03.2023).

COVID-19 принаймні кожна четверта молода людина повідомила про симптоми психічних захворювань. Понад 50% підліткових захворювань мають психічне походження.³⁵⁴

Тому освіта сьогодення має не лише сприяти набуттю молоддю професійних компетентностей, а й розвивати обізнаність, розуміння, здібності, навички та допомагати освоювати цінності для участі у вирішенні багатьох взаємопов'язаних проблем двадцять першого століття; а також надавати знання про те, як добре функціонувати в світі та досягати добробуту, щастя, оскільки кожна людина прагне бути щасливою. «Люди хочуть процвітати, а не просто виживати. Навички, які сприяють процвітанню, відрізняються від умінь, які полегшують страждання. Усунення інвалідизуючих умов не те саме, що створення сприятливих умов, які роблять життя найвартішим життям».³⁵⁵

Позитивна освіта спрямована на сприяння добробуту та інших позитивних станів і якостей особистості, таких як щастя, розквіт, на розвиток сильних сторін характеру особистості.³⁵⁶ Її впровадження є доступним для всіх освітніх спільнот: від дошкільних, початкових та середніх шкіл до університетів. Вчені Маргарет Л. Керн, Джессіка А. Тейлор говорять про необхідність виходити за межі існуючих парадигм і структур, щоб включитися у системи, в які

³⁵⁴ Kern Margaret L. and Wehmeyer Michael L. Introduction and Overview. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 5. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_1(date of appeal: 09.03.2023).

³⁵⁵PERMA™ THEORY OF WELL-BEING AND PERMA™ WORKSHOPS Retrieved from <https://ppc.sas.upenn.edu/LEARN-MORE/PERMA-THEORY-WELL-BEING-AND-PERMA-WORKSHOPS> (date of appeal: 09.06.2023).

³⁵⁶ Kern Margaret L. and Taylor Jessica A. Systems Informed Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 112. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_5 (date of appeal: 01.05.2023).

вбудовуються молоді люди, вивчати взаємозв'язки і взаємозалежності, а також акцентують увагу на розумінні *взаємопов'язаності себе, школи, суспільства і світу в цілому*.³⁵⁷

Позитивна освіта витлумачується вченими як:³⁵⁸

➤ «освіта як для традиційних навичок, так і для щастя» (М.Селігман);

➤ «прикладна позитивна психологія в освіті» (С. Грін, Л. Оудс, П. Робінсон);

➤ «розвиток освітніх середовищ, які дозволяють учню брати участь у встановлених навчальних програмах щодо доповнення до знань та навичок для розвитку власного та чужого добробуту» (Л. Оудс, П. Робінсон, С. Грін, Г. Спенс);

➤ «об'єднання науки позитивної психології з найкращою практикою навчання, щоб заохотити та підтримати школи та окремих осіб у своїх громадах до процвітання» (ДжНорріш, П. Вільямс, М. О'Коннор, П. Робінсон);

➤ «парасольковий термін для опису емпірично підтверджених втручань та програм з позитивної психології, які впливають на добробут студентів» (М. Вайт, Г. Слемп, А. Мюррей).

В найширшому смислі позитивну освіту ми визначаємо як процес формування позитивної (щасливої) особистості як деякої цілісності вищого рівня, що володіє власне людськими якостями, здатністю жити і ефективно функціонувати у

³⁵⁷ Kern Margaret L. and Taylor Jessica A. Systems Informed Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 112. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_5 (date of appeal: 01.05.2023). само. С. 113.

³⁵⁸ Kern Margaret L. and Wehmeyer Michael L. Introduction and Overview. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 2-3. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_1 (date of appeal: 01.05.2023).

світі буття, керувати своїм життям, розвивати і реалізовувати свій ідеал і духовний потенціал.

З 2009 року в численних закладах Австралії, країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Великобританії та Європи спостерігається значне поширення позитивної освіти. Курс лекцій про щастя став найпопулярнішим серед студентів-бакалаврів Гарварду, «обігнавши» курси з економіки. Кількість слухачів курсу швидко перевищує за позначку 1400 студентів у семестр. В даний час у керівних органах багатьох країн піднімається питання про коригування національної політики щодо досліджень щастя.³⁵⁹

Перше впровадження позитивної освіти відбулося в гімназії Джилонг (GGS) приватної школи в Австралії. Засновник позитивної психології М. Селігман та його команда викладали там позитивну психологію персоналу, потім учням і понаднормово школа застосувала цілісний підхід, щоб вбудувати науку в ширшу шкільну культуру. Цей підхід до позитивної освіти був зосереджений на моделі добробуту Селігмана PERMA, з додатковим виміром здоров'я (H) (тобто PERMAH). Команда GGS розробила стратегію «*вивчай це, живи цим, вивчай та вбудовуй*». З часом команда GGS також сфокусувалася на встановленні загальношкільної політики та процесів для створення культури добробуту в шкільній спільноті, вбудовуючи добробут у такі сфери, як збори, спорт, музика та батьківські заходи тощо.

Педагогіка позитивної освіти відображає ідею про те, як викладач *виховує*, а не тільки про *те, що* викладає. Саме цей фактор є ключовим у формуванні добробуту вихованців.³⁶⁰

³⁵⁹ Цит. за: Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998, 300 с. ISBN 978-5-699-98670-5 С. 11.

³⁶⁰ Waters Lea Positive Education Pedagogy: Shifting Teacher Mindsets, Practice, and Language to Make Wellbeing Visible in Classrooms. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer

Вчені Кіджер, Ганнелл, Біддл, Кемпбелл і Донован стверджують, що вчителі є «ключовими постачальниками» добробуту вихованців.³⁶¹ Вчителі, опитані в дослідженні Кіджер, вважають, що турбота про емоційне та психічне здоров'я студента є основною частиною викладання, що «невіддільне від навчання». Ідея про те, що добробут учнів може бути реалізовано неявно за допомогою педагогіки, окремо від надання чітких навчальних програм добробуту учнів, створює плідну можливість для шкіл, вузів, які прагнуть побудувати добробут учнів. Навчаючи вчителів, як включити науку позитивної психології у свою педагогічну практику, неявний підхід додає новий «важіль добробуту».³⁶²

Як зазначили вчені Уайт і Керн, «настав час для того, щоб дискурс про педагогіку позитивної освіти став більш витонченим». Саме педагогіка обов'язково зосереджується на педагогічній практиці.³⁶³

Аналізуючи думки вчених щодо позитивної освіти та виховання позитивної особистості, вважаємо за доцільне дати визначення терміну позитивне виховання. *Позитивне виховання – науковий напрямок в теорії і практиці педагогіки, що розробляє зміст, принципи і технології виховання позитивної (щасливої) особистості як суб'єкта власного життя, яка відрізняється розвиненим позитивним мисленням, позитивним ставленням до світу та досвідом позитивної поведінки.* Ми розглядаємо позитивне виховання як оптимістичну, життєстверджуючу стратегію, яка забезпечує молоді здатність бачити світ у всій його красі і

Editors). 2021. P.137. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_6 (date of appeal: 15.04.2023).

³⁶¹ Cited after: Ibid. P. 141.

³⁶² Cited after: Ibid. P. 141.

³⁶³ Cited after: White Mathew A. Positive Professional Practice: A Strength-Based Reflective Practice Teaching Model /M. L. Kern and M. L. Wehmeyer (eds.), *The Palgrave Handbook of Positive Education*, 2021. P. 171. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_7 (date of appeal: 09.03.2023).

гармонії та насолоджуватися ним. Ідея *позитивного виховання* має базуватися на припущенні, що сходження до найкращого – цінностей, смислів, ідеалів найвищого порядку, здатність до пошуку позитивного в природі, в собі, в інших людях має стати потребою високорозвиненої особистості.

Позитивна педагогіка як наука про виховання позитивної особистості, акумулюючи знання всіх наук про людину, має за мету забезпечити духовний зв'язок Людини й Світу з метою зцілення і Людини, і Світу, примножувати й розвивати найкращі *позитивні якості* в людині, *пробуджувати духовні почуття*, створювати позитивну ауру для пошуку та освоєння людиною позитивних смислів і цінностей життя.

Визначальною концепцією виховання позитивної особистості вважаємо онтологічно-антропологічну концепцію «Людина в світі і світ в людині» (Я. Коменський, С. Рубінштейн, Ф. Василюк, Л. Бінсвангер), звертаючись до особистості та її *життєвого світу* (Е. Гуссерль, Л. Бінсвангер), а також ідеї *духовного пробудження особистості* (С. Тейлор, Р. Ассаджіолі, Р. Уолш, Г. Шевченко) та ідеї неklasичної психології про *об'єктивні загальнозначущі онтологічні смисли*. Нам здається вкрай важливим розуміння проблеми взаємовідношення людини і світу. «Позитивна онтологія людського буття має починатися з розуміння того, що не лише людина знаходиться всередині буття, але і буття не є зовні її свідомості».³⁶⁴ Координатами концепції «*Людина в світі і світ в людині*» є: Людина, Світ і відносини між Я і Світом. Умовно її можна позначити таким чином:³⁶⁵

³⁶⁴ Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.

³⁶⁵ Там само.

Рис. Онтологія життєвого світу людини

Ця концепція має дві сторони. Перша – людина в світі – засвідчує, що людина є невід’ємною складовою об’єктивного світу. Актуальність проблеми в тім, що з виникненням віртуального простору людина все більше відчужується від життя, втрачає реальну ідентичність. Друга сторона – світ в людині – визначає внутрішній вимір буття людини, тобто кожна людина завдяки своїй внутрішній духовності репрезентує світ. Проблема полягає в спотвореному сприйнятті дійсності людиною з причини втрати духовних орієнтирів – найвищих життєвих цінностей, смислів та ідеалів.³⁶⁶

Я. Коменський у праці «Лабіринт світла і рай серця»³⁶⁷ вперше здійснив найважливіший перехід від людини в світі до світу в людині. Але сьогодні стара метафора «Лабіринт світла» як образ світу виявляє нові форми пізнання і розуміння, нові смисли та їх інтерпретації.

Вірно зазначив С. Рубінштейн, що людина не тільки перебуває у певному ставленні до світу і визначається ним, а й відноситься до світу і сама визначає це своє ставлення, в чому

³⁶⁶ Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.

³⁶⁷ Коменський Я. А. Лябіринт світу и Рай Серця. Переклад із праці Я.А. Коменського. The Gospel Press, Saskatoon, Canada. 1951. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22675/file.pdf> (дата звернення: 09.02.2023).

полягає свідоме самовизначення людини.³⁶⁸ Важливе акцентування уваги вченим, що людина – не поза світом і не просто вибудовує з ним відношення, а частина світу, всередині світу. Коли людина співвідносить себе зі світом, вона не відчуває чужості, тому в неї виникає бажання його змінити до найкращого. «Всесвіт з появою людини – це усвідомлений, осмислений Всесвіт, який змінюється діями в ньому людини».³⁶⁹ Ставлячи питання про буття людини, ми звертаємося до онтологічних ціннісно-смыслових параметрів як до безпосередньої контекстуальності людської присутності в світі та стійкої структури, яка в процесі історичного розвитку не перебувала в статичному стані, зазнавала трансформацій, докорінних змін, але залишалась незламною і сприяла збереженню людства і цивілізації.

Найвагоміша роль у процесі освоєння і перетворення світу до найкращого належить освіті і позитивній педагогіці як головному провідникові її цінностей і смислів. Але зауважимо, що система освіти не має підганяти особистість під єдиний образ, певний ідеал соціуму, яким би вірним він не виявлявся, не може «нав'язувати» їй певні цінності і смисли, але займатися її підтримкою, супроводом, спів-творчістю, співучастю у її становленні, «виращуванням» духовно-моральних цінностей, її духовним пробудженням є вкрай важливим³⁷⁰.

В класичній педагогіці виховання особистості здебільшого розуміється як вплив на людину з метою формування у неї певних якостей характеру, виправлення

³⁶⁸ Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Бытие и сознание*. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. М.: Изд-во АН СССР, 1957.

³⁶⁹ Там само.

³⁷⁰ Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.

недоліків, помилок у поведінці, але людина не розглядається як найвища цілісність, як «найвище втілення холізму»,³⁷¹ яка має бути *щасливою*. В самому підході до виховання людини присутня деяка фрагментарність, незавершеність, недосконалість. Тому важливо виховати цілісну щасливу людину з позитивним сприйняттям світу, позитивним мисленням, привернути увагу до її колосальних внутрішніх можливостей, закладених в неї природою.³⁷² Як вірно зауважує психолог Ілона Бонівелл, «ми мало знаємо про те, що робить життя гідним того, щоб його прожити, і як звичайні люди досягають успіху в звичайних, а не екстремальних умовах».³⁷³

Позитивна педагогіка як наука про щастя бере свій початок із надр античної давнини, оскільки тема щастя була однією з центральних тем античної філософії. Французький дослідник античності Андре-Жан Фестюж'єр стверджує, що «бути щасливим для грека – межа мрій: вище вже нічого немає».³⁷⁴ Вчений зазначає, що «...грек ніколи не ставив під сумнів універсальності цієї теми. Він ніколи не погодився б з тим, що людина може прагнути чогось іншого, крім щастя. Це було однією з тих незаперечних та обов'язкових для всіх істин,

³⁷¹ Шафер Д. П. Культурная личность: монография / Пер. с англ. яз. творческий коллектив НИИ духовного развития человека ВНУ им. В. Даля: М. В. Безуглая, Е. В. Бессмертная, А. Л. Кудинова и др.; под ред. Г. П. Шевченко. К.: Педагогічна думка, 2017. С. 20.

³⁷² Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.

³⁷³ Бонивелл И. Ключи к благополучию: что может позитивная психология. М.: Время, 2009. С. 15, 16.

³⁷⁴ Фестюж'єр А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 269. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/festjuzher_a_zh_so_zercanie_i_sozercatelnaja_zhizn_po_platonu/7-1-0-2982 (дата звернення: 09.05.2023).

які на практиці приймають характер вихідної основи та посилки силогізму». ³⁷⁵

Поняття «щастя» в грецькій мові представлене цілим рядом близьких за значенням термінів. По-перше, це термін εὐτυχία, який переводиться як «добра частка», «сприятлива доля», або «щасливий випадок»; термін μακαριότης – блаженство чи задоволення в його найвищому ступені і, нарешті, термін εὐδαιμονία (εὖ – добро, благо; δαίμων – бог, божество) означає долю людини, що знаходиться під заступництвом богів. ³⁷⁶ Відповідно до А.-Ж.Фестюжєра, буквальне значення терміна δαίμων – це «той, хто розподіляє частку» або «дає частку щастя». «Отже, δαίμονες – це боги остільки, оскільки вони призначають те, що нам належить», але разом із тим δαίμων – це і частка долі. ³⁷⁷ Як бачимо, етимологія грецьких термінів, що позначають «щастя», вказує насамперед на його залежність від волі богів чи дій долі. Але у дофілософському розумінні щастя можна виділити два суттєві аспекти: з одного боку, щастя перебуває у стійкій залежності від «надлюдських» сил, будь то доля, випадок чи боги. А з іншого – у античних авторів ми відслідковуємо думку, що щастя можна заслужити і набути ціною власних зусиль. Наприклад, у поемі Гесіода «Праці та дні» автор наставляє свого «безрозсудного» брата на шлях доброго життя, даючи безліч порад від найзагальніших, на кшталт «слухайся голосу правди» до докладних практичних рекомендацій, що стосуються обробки землі або вибору собі дружини. Завершується поема словами: «Той між людьми і блаженний

³⁷⁵ Фестюжєр А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 269. URL: https://platonu.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/festjuzher_a_zh_so_zercanie_i_sozercatelnaja_zhizn_po_platonu/7-1-0-2982 (дата звернення: 09.05.2023). С. 277.

³⁷⁶ Там само.

³⁷⁷ Там само. С. 272.

(εὐδαίμων) і багатий (ὄλβιος), хто, все це засвоївши, робить справу, провини за собою перед богами не знаючи, птахів запитує і всяких діянь біжить безбожних».³⁷⁸ За Гесіодом, мірилом щастя є працьовитість, обережність та передбачливість. Щастя здобувається у праці, і все, що потрібно для його досягнення, – це працювати і не гнівити безсмертних. Також уявлення про щастя ми знаходимо у Геродота. У першій книзі «Історії» міститься відома розповідь про зустріч афінського законодавця Солона з багатим лідійським царем Крезом. На питання Креза «Чи зустрів ти вже найщасливішу (ὀλβιώτατον) людину на світі?» Солон відповідає, що найщасливіша людина – це афінянин Телл, і тому є декілька причин: «Телл жив у квітучий час рідного міста, у нього були прекрасні та благородні сини, і йому довелося побачити, як у всіх них також народилися і залишилися живими діти. Це була заможна людина. Під час війни афінян із сусідами він виступив у похід і при Елевсіні звернув ворогів у втечу, але й сам пав доблесною смертю. Афіняни ж влаштували йому поховання на державний рахунок, зробивши цим високу честь».³⁷⁹ Тобто Геродот показав, що життя Телла було щасливим: йому благоволили боги (доля) і, що не менш важливо, ця людина була не чужа чесноти, як військової, так і цивільної.

Поняття щастя у філософії класичного періоду античності відрізняється від дофілософського розуміння; його зміст, як і уявлення про його досягнення істотно трансформуються. Геракліт говорить: «δαίμων людини – це її

³⁷⁸ Hesiodus. Opera et dies, 826-828. Пер. с др.-греч. В. Вересаева. Гесіод. Полное собрание текстов. М.: Лабиринт, 2001. С. 76.

³⁷⁹ Herodotus. Historiae, I, 30, 14. Пер. с др.-греч. Г. А. Стратановского. Геродот. История в девяти книгах. 2008, Библиотека «Вехи» URL: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/01.html> (дата звернення: 17.05.2023).

характер».³⁸⁰Тобто щастя в руках самої людини, і вирішальне значення мають її характер, воля та дії.

Демокріта вважають першим грецьким філософом, який поняття щасливого життя помістив у центр своїх філософських роздумів. *Щастя* в розумінні Демокріта – це внутрішній стан людини, не обумовлений зовнішніми обставинами. І Демокріт, і Платон однаково вважають, що щастя – у душі. Демокріт називає щастя і добрим станом духу, і врівноваженістю, і гармонією, і розміреністю, і безтурботністю. Щастя виникає в результаті розмежування та відбору радостей, а це найпрекрасніше і найкорисніше для людей.³⁸¹ «Щастя не живе ні в отарі худоби, ні в золоті. *Душа* є місцем проживання (доброго і злого) генія» – говорить Демокріт.³⁸² Ніякого *δαίμων*, крім нашого розуму, нашої власної душі, не існує.³⁸³ Душа, оскільки сама обирає свою долю насправді і є нашим *δαίμων*. Саме із-за неї ми буваємо щасливими чи не щасливими. Причому цей *δαίμων* не зходить з неба, від Бога, оскільки він – наша душа.³⁸⁴

На думку Демокріта, метою життя є добрий стан духу. Він не тотожний насолоді. Це такий стан, при якому душа перебуває в спокої і рівновазі, не хвилюється ніякими страхами, забобонами або іншими переживаннями.³⁸⁵ Демокріт вводить у смисл щастя нові терміни: душевна радість, внутрішня стійкість і самозадоволення.³⁸⁶ Щасливе життя, за

³⁸⁰ Цит.за: Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 272.

³⁸¹ Лурье С.Я. Демокрит. Тексты. Переводы. Исследования. Ленинград: Наука, 1970. Фрагм. 742.

³⁸² Там само. Фрагм. 780.

³⁸³ Там само. Фрагм. 734.

³⁸⁴ Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 274.

³⁸⁵ Лурье С.Я. Демокрит. Тексты. Переводы. Исследования. Ленинград: Наука, 1970. Фрагм. 735.

³⁸⁶ Там само. Фрагм. 734.

Демокритом, перебуває в урівноваженості та спокої душі, що досягається завдяки «помірності» у насолодах та розміреному житті».³⁸⁷ Цю думку можна відслідкувати в таких твердженнях філософа:

➤ «Треба навчитися бути щасливим, задовільняючись малим»;³⁸⁸

➤ «Той, хто прагне до доброго стану духу, не повинен надмірно займатися ні приватними, ні суспільними справами, а у своїй діяльності не брати на себе нічого понад своїх сил і природних здібностей... навіть якщо доля пошле йому щастя... він повинен ухилитися і не братися за те, що вище за його сили»;³⁸⁹

➤ Щасливий той, хто радіє, маючи помірний достаток; нещасливий той, хто сумує, маючи великий. Прекрасна у всьому середина: мені не подобаються ні достаток, ні недолік;³⁹⁰

➤ Радощі приносять найбільше задоволення, якщо вони рідкісні;³⁹¹

➤ Нерозумні насолоди породжують прикрощі.³⁹² Не в рабах і не в грошах щастя людей, а в правильному мисленні.³⁹³

Сократ розумів під благом те, що є добром для людини. Для Сократа *щастя* – це життя в роздумах. Всупереч своїм друзям, поборникам задоволення, він підносить розумне

³⁸⁷ Лурье С.Я. Демокрит. Тексты. Переводы. Исследования. Ленинград: Наука, 1970. Фрагм. 657.

³⁸⁸ Там само. Фрагм. 657.

³⁸⁹ Там само. Фрагм. 737.

³⁹⁰ Там само. Фрагм. 739.

³⁹¹ Там само. Фрагм. 757.

³⁹² Там само. Фрагм. 755.

³⁹³ Там само. Фрагм. 781.

життя.³⁹⁴ Благом для Сократа було тільки одне – знання, злом – нещасття. Сократ стверджував, що оскільки людина постійно знаходиться в ситуації вибору між різними задоволеннями і стражданнями, то їй необхідні певні критерії для цього. Таким критерієм є розум. «Раз у нас виходить, – запитує Сократ співрозмовника, – що благополуччя нашого життя залежить від правильного вибору між задоволенням і стражданням, між надмірним і незначним, більшим і меншим, далеким і близьким, то чи не виступає тут на перше місце вимір, оскільки він розглядає, що більше, що менше, а що поміж собою рівно?»³⁹⁵ З часів Сократа вирішувалося важливе питання: як потрібно думати правильно, щоб досягти повної гармонії із самим собою та світом. Багатство і знатність, за думкою філософа, не приносять ніякої гідності – навпаки, приносять лише погане.³⁹⁶ «Чи не соромно тобі піклуватися про гроші, щоб їх у тебе було якомога більше, про славу і почесі, а про розум, про істину і про душу свою не піклуватися і не думати; щоб вона була краще?»³⁹⁷ Молодим людям він радив частіше дивитися в дзеркало: красивим – щоб не соромитись своєї краси, а некрасивим – щоб вихованням скрасити своє неподобство.³⁹⁸

³⁹⁴Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 282.

³⁹⁵Платон. «Апология Сократа», «Критий», «Протагор». Соч. в 3 т. Т. 1. М., 1970. С. 246-247; Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць / Вип. 3 (90). С. 173-187.

³⁹⁶Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. с древнегреческого М. Л. Гаспарова. 1986. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_ucheniyakh_i_izrecheniyakh_filosofov_1986_text.pdf (дата звернення: 09.05.2023).

³⁹⁷Платон. «Апология Сократа», «Критий», «Протагор». Соч. в 3 т. Т. 1. М., 1970. С. 99.

³⁹⁸Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Пер. с древнегреческого М. Л. Гаспарова. 1986. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_ucheniyakh_i_izrecheniyakh

У Платона питання щастя пов'язується зі світом ідей, а також з Єдиним Благом, Богом. Благо визначається як досконале (τέλειον) і навіть найдосконаліше,³⁹⁹ як те, чого з необхідністю прагне будь-яка розумна істота як своєї мети, і володіння благом є справжнє щастя і блаженство (εὐδαιμονία).⁴⁰⁰ Платон ніколи не надавав значення зовнішнім благам. Здоров'я, стан, шляхетне походження, краса душі і тіла – всі ці переваги здавались йому чимось повсякденним. «Щастя, щасливого життя, – каже Федір в «Пірі», – немає ні в спорідненості, ні в почестях, ні в багатстві. Воно – у коханні». У «Державі» Платон пише: «Щастя, яке ми розглядаємо, не є щастям обраного класу, але щастям міста в цілому. Щаслива тільки людина гідна, людина справедлива.»⁴⁰¹

Еріксимах висловлює впевненість, що саме любов веде до щастя, тому що, надихаючи нас на прекрасні вчинки, які супроводжує розсудливість і справедливість, вона є гарантом дружби між людьми та богами.⁴⁰²

У розумінні Арістофана єдиним нашим цілителем є Ерос, і саме він допомагає людині здобути щастя. Любов лікує нас від нас самих. Щастя полягає в тому, щоб повністю бути

_filosofov_1986_text.pdf; Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць / Вип. 3 (90). С. 173-187.

³⁹⁹ Plato. Philebus. Translated with Notes and Commentary by J. C. B. GOSLING FELLOW OF ST. EDMUND HALL OXFORD, 20 d., CLARENDON PRESS·OXFORD, 1975, p. 11. Retrieved from <https://eltalondeaquiles.pucp.edu.pe/wp-content/uploads/2016/02/Clarendon-Plato-Series-Plato-Philebus-Translated-with-Notes-and-Commentary-by-J-C-B--Gosling-Clarendon-Press-1975.pdf> (date of appeal: 22.03.2023).

⁴⁰⁰ Plato. Symposium, 205 a. Retrieved from <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0174%3Atext%3DSym.%3Apage%3D205> (date of appeal: 09.03.2023).

⁴⁰¹ Цит. за: Фестюжєр А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 284.

⁴⁰² Фестюжєр А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 288.

самим собою. А цілісними ми стаємо лише завдяки коханню.⁴⁰³

Відомо, що над філософською школою – Садам Епікура було написано: «Гість, тобі тут буде добре. Тут задоволення – вище благо».⁴⁰⁴ У творі Епікура «Головні думки» йдеться про те, що розуміння є найбільшим з благ: воно дорожче навіть самої філософії, і від нього пішли всі інші чесноти. Це воно вчить, що не можна жити солодко, не живучи розумно, добре і праведно, і [не можна жити розумно, добре і праведно], не живучи солодко.⁴⁰⁵ Але в той час він висловлює і таку думку, що розум не може спростувати почуттів, тому що «він сам цілком спирається на почуття».⁴⁰⁶

Кіренаїки проголошували вищою цінністю насолоду. Вони вважали, що насолоди слід прагнути заради неї самої, а щастя – не заради нього самого, але заради насолод.⁴⁰⁷ Насолода в їх розумінні є благом, навіть якщо воно породжується потворними речами або якщо вчинок буде негідним. Діоген називав Аристиппа «царським псом» за те, що той вилучав насолоду з того, що було в цю мить і не працював над її пошуками. Представники гедоністичного напрямку ототожнювали щастя і задоволення. Арістотель такі ідеї щастя вважав вульгарними, підкреслюючи, що не всі

⁴⁰³ Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. С. 288.

⁴⁰⁴ Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. с древнегреческого М. Л. Гаспарова. 1986. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_ucheniyakh_i_izrecheniyakh_filosofov_1986_text.pdf

⁴⁰⁵ Там само, а також: Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: зб. наукових праць / Вип. 3 (90). С. 173-187.

⁴⁰⁶ Там само.

⁴⁰⁷ Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. с древнегреческого М. Л. Гаспарова. 1986. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_ucheniyakh_i_izrecheniyakh_filosofov_1986_text.pdf (дата звернення: 09.02.2023).

бажання варто здійснювати; серед них є такі, здійснення яких приносить задоволення, але самі вони благополуччя не приносять.⁴⁰⁸ За думкою філософа, безумовно, до щастя має бути домішане задоволення, але воно не є метою. Арістотель поставив задоволення в пряму залежність від чеснот людини, етичної доброчесності. «Етична доброчесність (*арете*) – це здатність чинити найкращим чином у всьому, що стосується задоволень і страждань, а зісутість – це її протилежність».⁴⁰⁹ Арістотель акцентує увагу на трьох речах, які ми обираємо, і на трьох, яких уникаємо: перші три – це прекрасне, корисне і те, що доставляє задоволення, а інші – протилежні цьому – ганебне, шкідливе, те, що доставляє страждання; «у всьому цьому чеснотливий чинить правильно, а поганий помиляється, причому головним чином у зв'язку із задоволенням». Задоволення, вважає мисливець, є загальним для живих істот і супроводжує нас у всьому тому, що підлягає обранню: «адже і прекрасне, і корисне також здаються такими, що приносять задоволення».⁴¹⁰

Теорія щастя Арістотеля була викладена в його книзі «*Нікомахова етика*».⁴¹¹ Вважається, що книга була названа на честь його сина Нікомахаса і мала намір стати йому путівником на все життя. Арістотель ввів поняття *евдемонії* (грец. *eudaimonia* від *daimon* – істинний дух). Філософ стверджує, що «*щасливе життя – це життя по доброчесності, а таке життя пов'язане з наполегливими зусиллями, а не полягає в розвагах*».⁴¹² Він вважає, що «наполегливі зусилля краще, ніж потіхи з розвагами, і що

⁴⁰⁸ Там само; Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 173-187.

⁴⁰⁹ Арістотель *Нікомахова етика*. Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. С. 65.

⁴¹⁰ Там само. С. 65.

⁴¹¹ Там само.

⁴¹² Там само. С. 443.

діяльність кращої частини душі або кращої людини завжди більш наполеглива. А наполегливі зусилля найкращого – краще і тим самим більш здатні приносити щастя».⁴¹³

Оскільки життя, за думкою Арістотеля, – це діяльність, то і щастя він вбачає в *діяльності* по доброчесності, по доброчесності найвищій, а «такою, очевидно, є доброчесність найвищої частини душі».⁴¹⁴ «Чи то розум, чи то щось ще, що від природи, як вважається, начальствує і веде і має поняття прекрасні і божественні предмети, будучи чи то саме божественним, чи то найбожественнішою частиною в нас, – в усякому разі, діяльність цього по внутрішньо властивій йому доброчесності й буде довершеним щастям».⁴¹⁵ Доброчесність в розумінні Арістотеля – це етичні устої.⁴¹⁶ «Доброчесність людини – це, мабуть, такий склад душі, при якому відбувається становлення доброї людини і при якому вона добре виконує свою справу».⁴¹⁷ Арістотель ділить доброчесності на два види: одні доброчесності він називає мислительними, а інші – етичними; мудрість, розумність і розсудливість – мислительні доброчесності, а щедрість і розсудливість – етичні. За наявності двох видів доброчесності, стверджує філософ, мислительна виникає і зростає головним чином завдяки навчанню, і саме тому потребує досвіду та часу, а етична народжується звичкою, звідки й отримала назву: від «зтос». «Звідси ясно, що жодна з етичних доброчесностей не народжується в нас за природою, бо все природне не може привчатися до чого б то не було... не від природи і не всупереч природі існують у нас доброчесності, але придбати їх для нас природно, завдяки ж привчанню ми в них удосконалюємося».⁴¹⁸

⁴¹³ Арістотель Нікомахова етика. Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. С. 443.

⁴¹⁴ Там само. С. 445.

⁴¹⁵ Там само. С. 445.

⁴¹⁶ Там само. С. 71.

⁴¹⁷ Там само.

⁴¹⁸ Там само. С. 57.

В аспекті нашого дослідження важлива думка мислителя про правильне виховання дітей. Виховання він називав прикрасою щастя. Вчителів, яким діти зобов'язані вихованням, Арістотель вважав поважнішими за батьків, тому що, за його думкою, діти зобов'язані батькам лише народженням: «одні дарують нам тільки життя, а інші – добре життя».⁴¹⁹ Посилаючись на Платона, він акцентує увагу на тому, що з самого дитинства треба спонукати дітей до того, щоб радіти і страждати належному.⁴²⁰ Почуттям задоволення пронизане все життя людини, говорить філософ, і важко позбутися цієї пристрасті, тому воно має виховуватися з дитинства і зростати разом з нами.⁴²¹ Мірилом у вчинках мають служити задоволення і страждання. Тому виховання має бути присвячено цьому: «адже для вчинків дуже важливо, добре чи погано, насолоджуються чи страждають».⁴²² Чеснотлива людина, вважає Арістотель, має бути вірно вихованою і навченою, і якщо в такому випадку вона має провести життя в добрих заняттях і самохітно, ні не самохітно не здійснювати поганих вчинків, то це буває в тих, хто за способом життя так чи інакше підкоряється розуму і правильному порядку.⁴²³

Також Арістотель звертає увагу на те, що і дітям, і дорослим, добрим і не дуже добрим цінними здаються різні речі. Разом із тим, цінним є і приносить задоволення те, що «таким є для добродесного, бо для кожного найбільш *гідна вибору діяльність*, узгоджена з його власним складом, і для добродесного тим самим такою є діяльність, узгоджена з

⁴¹⁹Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. с древнегреческого М. Л. Гаспарова. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_ucheniyakh_i_izrecheniyakh_filosofov_1986_text.pdf (дата звернення: 09.02.2023).

⁴²⁰Арістотель Нікомахова етика. Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аkvілон-Плюс», 2002. С. 63.

⁴²¹ Там само. С. 65.

⁴²² Там само. С. 65.

⁴²³ Там само. С. 461.

доброчесністю».⁴²⁴ Тобто вчений робить наголос на різній природі людини, залишає право вибору гідної діяльності за нею, при цьому діяльності, узгодженої з доброчесністю. «Добра людина, яка співвідносить своє життя з етичною красою, буде коритися розсуду, а погана у прагненні до задоволення приборкується стражданням, немов худоба ярмом».⁴²⁵ Відповідальність за виховання характеру доброчесної людини та навичок міркування розсудливої людини Арістотель покладав на батьків і дорослих, а також підкреслював важливість політики як джерела чесноти. Але, зауважує філософ, «розпорядження батька не є ні застосуванням сили, ні примусом, а значить, і взагалі не є таким наказ однієї людини, якщо це не цар чи хтось у цьому роді».⁴²⁶ Пропонуючи доброчесне життя як еталон поведінки, Арістотель пов'язував етику з характером. Розвиток характеру доброчесної людини, на нашу думку, можна розглядати як пролонгацію позитивного розвитку особистості з припущенням, за Аристотелем, що найкращий спосіб розвинути доброчесне життя – це практикувати діяти доброчесно.

У прагненні до чесноти Арістотель, як і Демокрит, вимагає помірності. Вчений зазначає, що «доброчесності за своєю природою такі, що нестача і надлишок їх гублять, так само як ми це бачимо на прикладі тілесної сили та здоров'я».⁴²⁷ Далі наводить приклад: «для тілесної сили згубні і надмірні заняття гімнастикою, і недостатні, подібно до того, як питво і їжа при надлишку і нестачі гублять здоров'я, тоді як все це в міру і створює його, і збільшує, і зберігає. Так само і з розсудливістю, і з мужністю, і з іншими доброчесностями... Так само і вкушаючи від усякого задоволення і від жодного не

⁴²⁴ Арістотель Нікомахова етика. Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. С. 443.

⁴²⁵ Там само. С. 461.

⁴²⁶ Там само. С. 461.

⁴²⁷ Там само. С. 78.

утримуючись, стають розбещеними, а сторонячись, як неотесані, усякого задоволення, – якимись нечутливими. Надлишок і недостача згубні для розсудливості і мужності, а середина – благодворна.⁴²⁸ Отже, доброчесність, у розумінні Арістотеля, є деяке дотримування середини, визначеної таким судженням, яким визначить її розсудлива людина.⁴²⁹ До речі, Арістотель дуже цінував чесноту розуму – *розсудливість*, що тягне за собою ретельне обмірковування, осмислення наслідків своїх дій як для себе, так і для інших з метою прийняття виважених рішень, перш ніж діяти. Арістотель у *«Нікомаховій етиці»* також торкнувся теми мотивації щодо доброчесності. Він говорить, що доброчесність, так само як і зіпсутість, залежить від нас; від нас залежить здійснювати вчинок, коли він прекрасний, і від нас же – не здійснювати його, коли він ганебний. Тому в нашій владі, бути добрими чи поганими. «Ми не можемо зводити наші вчинки до інших джерел, крім тих, що в нас самих, тоді, маючи джерело в нас, вони самі залежать від нас і є самохітними».⁴³⁰

Отже, *справжнє щастя* в розумінні Арістотеля в тому, щоб *вести доброчесне життя і робити те, що гідно бути зробленим, тобто діяти таким чином, щоб сприяти щастю, – це жити хорошим життям*. Але те, як людина робить ці речі, також має значення, тому жити добрим життям означає жити відповідно до чеснот. Таким чином, Арістотель пов'язав щасливе життя з етичним життям. Щастя – це своєрідна діяльність душі, узгоджена з доброчесністю.⁴³¹ Щастя – це найвище, найпрекрасніше і найприємніше.⁴³² Проте, філософ уточнює, що однієї доброчесності мало для щастя – потрібні

⁴²⁸ Арістотель Нікомахова етика. Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. С. 61, 63.

⁴²⁹ Там само. С. 75.

⁴³⁰ Там само. С. 109-111.

⁴³¹ Там само. С. 39.

⁴³² Там само. С. 35.

також блага і тілесні, і зовнішні, бо і «мудрець буде нещасний в бідності». Щастя Арістотель вбачав у спільній повноті трьох благ: душевних; тілесних (здоров'я, сила, краса та інше подібне); зовнішніх (багатство, знатність, слава і їм подібне).⁴³³

З приходом християнства тема щастя була спряжена з вірою, любов'ю, співчуттям та терпінням. На думку Марка Аврелія Августина, внутрішнє перетворення, любов до Бога і оточуючих людей приносять щастя. Він говорить, що людина ніде не усамітнюється тихіше і спокійніше, ніж у себе в душі, особливо якщо всередині в неї досконалий благоустрій, під чим порозумівається не що інше, як благоупорядкованість. Тому філософ пропонує давати собі таку самоту і оновлювати себе.⁴³⁴ Аврелій говорить про самонастрій своїх думок, про необхідність просочувати свою душу такими уявленнями, що «де живеш, там можна щасливо жити». «А ти поглянь-но, щасливець, задається питанням філософ, хіба сміливе і добре – у тому, щоб зберігати і зберігатися?» Відповідь є такою: справжній людині треба відмовитися і не тремтіти за життя, але ввірившись у цій справі богам і повіривши старим, що від долі нікуди не втечеш, думати більше про те, якби належний термін прожити якнайгідніше.⁴³⁵ Важлива і актуальна думка філософа: *благо розумної істоти в спільності*.⁴³⁶

Досягнення щастя французький філософ і педагог М. Монтень вважав природною метою людського життя; він цінував чесноту, моральний борг настільки, наскільки вони не суперечили цій меті, не визнавав будь-якого насильства над

⁴³³Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. с древнегреческого М. Л. Гаспарова. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_uchenyakh_i_izrecheniyakh_filosofov_1986_text.pdf (дата звернення: 09.02.2023).

⁴³⁴ Аврелій Марк Наодинці з собою. Переклав з грецької Ростислав Паранько. Львів: Видавництво «Апріорі», 2018. Кн. 4, С. 41.

⁴³⁵ Там само. Кн. 7. С. 71-72.

⁴³⁶ Там само. Кн. 5. С. 54.

природою людини в ім'я якоїсь абстрактної ідеї, боргу. Щоб робити успішно свою справу, стверджував М. Монтень, необхідно пізнати самого себе: вивчити свій характер, нахили, свої сили і здібності. Людина, за думкою педагога, має виховувати себе для щастя, для цього їй потрібно виробити стан духу, завдяки якому нещастя буде відчуватися слабше, а щастя – сильніше.⁴³⁷

Як приклад бачення щастя український культуролог, музикант О.В. Пустовіт наводить цитати французьких письменників XVII- XVIII ст. Шарля де Сент-Евремона: *«щаслива людина – це віртуоз, який не просто проживає своє життя, але створює його, як художник створює витвір мистецтва»*, і Станіслава де Буффлера: *«Насолода – щастя божевільних, щастя – насолода мудрих»*.⁴³⁸ Вчений робить висновок, що таким чином, нещасна людина – це та, якій бракує віртуозності; вона не є власником свого життя, а живе, як доведеться.⁴³⁹

Філософія щастя в розумінні Г.С. Сковороди нероздільно пов'язана з філософією серця. *«Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же – в законі вічного»*. Кожна людина, говорить мисливець, бажає щастя, бо воно найпотрібніше й наймиліше за всіх, але за щастям не потрібно їхати ні в Америку, ні на Канарські острова чи в Єрусалим, проживати в царських палацах чи в пустелі, бути в чині чи в науках, чи в здоров'ї, бо воно в людині, в її серці. Його тільки треба відшукати й пізнати. Ця думка філософа простежується

⁴³⁷Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 173-187.

⁴³⁸Пустовіт А. В. *Етика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: Учеб. пособие*. К.: МАУП, 2006. С. 11-12.

⁴³⁹ Там само.

у філософському творі «Вхідні двері до християнської доброчинності».⁴⁴⁰

Про високу мораль йдеться у творі Г. Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті». Один із героїв твору Григорій розмірковує: «Сенс премудрості в тому, щоб осмислити, в чому полягає щастя, – ось праве крило, а добродієність прагне до пошуку. Через се вона в греків та римлян мужністю і силою зветься – ось і ліве крило. Без сих крил годі вибратись і полетіти до гаразд»⁴⁴¹.

У творі «Кільце. Дружня розмова про душевний світ» автор говорить, що щастя – у спорідненій праці в житті людини. «Щастя є світ душевний, воно ні золото, ні сrebro, ні дерево, ні вогонь, ні вода, ні зірки, ні планети. Інше – сад розводити, тин робити, фарби терти, розуміти малюнок, виліпити тіло, вдихнути в душу веселощі серця. Мир і щастя в самій середній точці душі нашої живе і є здоров'я її, і наше блаженство».⁴⁴²

Сковорода занепокоєний тим, що ніхто не хоче шукати дорогу до щастя, «кожен своїм шляхом бреде і іншого веде, в цьому й труднощі». Мисливець розумів щастя як постійний пошук істини. Він говорить про вміння збирати свої думки і звертати їх всередину себе. «Щастя твоє всередині тебе є, тут центр його заритий: дізнавшись про себе, все пізнаєш, не

⁴⁴⁰ Сковорода Г. Вступні двері до християнської добронравності. Написано у 1766 році для молодого шляхетства Харківської губернії і оновлено у 1780 році. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=3676> (дата звернення: 09.03.2023).

⁴⁴¹ Сковорода Г.С. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті URL: <https://textbook.com.ua/literatura/1542799815/s-1> (дата звернення: 09.03.2023).

⁴⁴² Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К., 1973. Т. 1. С. 357-410. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov115.htm> (дата звернення: 09.03.2023).

пізнавши себе, у темряві ходити будеш...» Дізнатися про себе повно – це і є справжнє щастя і досконала мудрість.⁴⁴³

Духовний лідер послідовників буддизму, Лауреат Нобелівської премії миру Далай-лама XIV та американський письменник і психіатр Говард Катлер досліджували проблему щасливого життя в сучасному світі, повному занепокоєння і напруженості, в книзі «Мистецтво бути щасливим». Вчені стверджують, що *служіння оточуючим – одна з головних відмінностей щасливих людей по всьому світу*. «Коли ми допомагаємо іншим, нашому розуму відкривається ширший обрій, на якому ми можемо розглянути наші дрібні проблеми в реальному світлі».⁴⁴⁴ У «Мистецтві бути щасливим» міститься основний принцип, здатний збагатити науку про людське щастя: *існує нерозривний зв'язок між щастям для самого себе і добротою, співчуттям і турботою для інших*. Мисливці констатують, що наукові дослідження виявили не тільки те, що більш щасливі люди частіше готові допомогти іншим, але й те, що послідовне вирошування доброти і співчуття в собі призводить до більшого щастя.⁴⁴⁵ Коли людина відчуває зв'язок з усіма, стверджують Далай-лама XIV та доктор Говард Катлер, вона може відкрити своє серце, «внутрішні двері» і простягти руку допомоги іншим. Вчиняючи саме таким чином, людина знаходить глибоке почуття духовної безпеки, а також осягає істинний смисл життя.⁴⁴⁶ Вчені доводять, що щасливі люди отримують більше задоволення від сімейного життя, вони більш привабливі для потенційного партнера, здоровіші фізично (у них міцніший імунітет), менше

⁴⁴³ Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К., 1973. Т. 1. С. 357-410. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov115.htm> (дата звернення: 09.03.2023).

⁴⁴⁴ Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998, 300 с. ISBN 978-5-699-98670-5 С. 6.

⁴⁴⁵ Там само. С. 14.

⁴⁴⁶ Там само. С. 6.

схильні до захворювань, їм притаманна емоційна стійкість, що допомагає впоратися з негараздами та психічними травмами, а також є свідчення того, що щасливі люди можуть прожити на десять років більше, ніж їхні нещасливі однолітки.⁴⁴⁷

За допомогою інноваційних технологій доктор Річард Девідсон та його колеги із Вісконсінського університету в Мадісоні визначили особливу область у лівій частині префронтальної кори мозку, яка відповідає за почуття щастя.⁴⁴⁸ Вони виміряли середній рівень активності цієї «щасливої» ділянки мозку спочатку у великої групи звичайних американців, а потім у буддійських ченців з Тибету. Вчені виявили, що у ченців рівень активності досліджуваної ділянки мозку найвищий із усіх, кого вони спостерігали. Це результативне дослідження свідчить про потенціал буддійських практик щодо пошуку ефективних методів досягнення особистого щастя. Також був проведений ще один експеримент, присвячений феномену співчуття, до якого доктор Девідсон залучив тибетського ченця французького походження. Доктор почав експеримент з моніторингу активності мозку ченця у стані спокою, потім попросив ченця поринути у інтенсивну буддійську медитацію співчуття. З'ясувалося, що під час медитації в мозку ченця відбулося значне зрушення префронтальної функції вліво, що висвітлило «щасливу» ділянку мозку.⁴⁴⁹ Цей результат став переконливим доказом зв'язку між співчуттям та особистим щастям.

Професор Каліфорнійського університету в Ріверсайді Соня Любомирськи попросила групу учнів один раз на тиждень робити «будь-які добрі вчинки». Через деякий час

⁴⁴⁷ Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998, 300 с. ISBN 978-5-699-98670-5 С. 12.

⁴⁴⁸ Там само. С. 14.

⁴⁴⁹ Там само. С. 14.

учасники експерименту зізналися, що почувають себе набагато щасливішими і отримують більше задоволення від життя.⁴⁵⁰

Заслугове на увагу позитивна філософія Джеймса Аллена, яка базується на концепціях закону правосуддя і праведності. Він підкреслює, що саме ці концепції здійснюють духовне керівництво світом. Варта уваги також думка вченого, що відношення людини до світу визначає відношення світу до неї. Дж. Аллен наголошує на тому, що все, що оточує людину, повинно бути спрямовано на формування її духовного світогляду. Своєрідним кредо Джеймса Аллена є думка про те, що «як мислить людина в серці своєму, такою вона і є».⁴⁵¹

Поворотним моментом у вивченні щастя став розвиток позитивної психології (офіційною датою народження цієї галузі вважається 1998 рік). Започаткували новий напрямок М. Селігман, Е. Дінер, М. Чиксентміхайї, І. Бонівелл та ін. Щастя вперше стало повноправною галуззю наукового дослідження. Мартін Селігман – американський психолог, основоположник позитивної психології визначив позитивну психологію як «наукове дослідження оптимального функціонування людини, яке орієнтоване на виявлення та посилення тих факторів, які дозволяють окремим людям і співтовариствам благоденствувати».⁴⁵²

Мартін Селігман позначив три стовпи, які окреслюють сферу дослідження цієї науки:⁴⁵³

1) перший – вивчення позитивних почуттів;

⁴⁵⁰ Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998, 300 с. ISBN 978-5-699-98670-5. С. 14-15.

⁴⁵¹ Аллен Дж. Как человек мыслит. Пер. А. Яшурина. М., 2017.

⁴⁵² Цит.за: Бонивелл И. Ключи к благополучию: что может позитивная психология. М.: Время, 2009. С.12.

⁴⁵³ Селигман М. Э. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. Пер. с англ. М.: София, 2006. С. 12.

2) другий – виявлення позитивних рис характеру і таких особливостей, як Інтелект і фізичний розвиток;

3) третій – дослідження позитивних явищ в суспільстві (таких, як демократія і сім'я), які сприяють розвитку кращих людських властивостей.

Стереотипне уявлення, що найбільш ймовірним джерелом щастя є об'єктивні обставини, умови, матеріальні речі є безпідставним. Зрозуміло, що без задоволення фізіологічних потреб в їжі, теплі, безпеці, без матеріального достатку важко знайти відповідь на питання, що робить людей щасливими. Але існує безліч доказових життєвих фактів, наукових досліджень, які засвідчують неспіввідносність наявних об'єктивних матеріальних речей і суб'єктивною щасливістю людей. Якщо людина внутрішньо нещасна або пригнічена, то зовнішній комфорт чи наврод її оцасливить. Марк Селігман доводить, що щастя мало пов'язане із життєвими обставинами, в гонитві за якими ми витрачаємо роки. Він вивів таку формулу щастя:⁴⁵⁴

$$\text{Щ} = \text{У} + \text{О} + \text{З},$$

де У – успадкований рівень «щасливості», О – обставини життя, З – чинники, які *залежать* від нас.

Вчений стверджує, що 50 відсотків життєрадісності або песимізму ми успадковуємо від батьків; обставини відповідають лише за 10 відсотків щасливості, а на інші – 40 відсотків щастя людина впливає сама.⁴⁵⁵ Ілона Бонівелл, використовуючи поняття «суб'єктивне благополуччя» (subjective well-being – SWB) як синонім «щастя», виводить таку формулу (Бонівелл, 2009, с. 51):⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Селигман М. Э. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. Пер. с англ. М.: София, 2006. С. 69.

⁴⁵⁵ Там само.

⁴⁵⁶ Бонивелл И. Ключи к благополучию: что может позитивная психология. М.: Время, 2009. 192 с. С. 51; Сафонова І. О. Виховання особистості у

SWB = задоволеність життям + афект.

Перша, когнітивна частина суб'єктивного благополуччя відбиває задоволеність життям (satisfaction with life – SWL), тобто оцінку людиною свого власного життя. Людина задоволена, якщо немає суттєвого розриву між існуючим станом і тим, що уявляється їй в ідеалі. Незадоволеність, в свою чергу, є результатом розриву між даністю і ідеалом.⁴⁵⁷ Ідея Арістотеля про евдемонічне благополуччя в контексті щасливого життя набуває актуальності. Так, М. Селігман висловлює думку, що люди, які в довгостроковій перспективі ведуть більш евдемоністичний спосіб життя (працюють над пошуком смислу життя, розвитком своїх здібностей і умінь), більше задоволені своїм життям, аніж ті, хто вдається до гедоністичних занять (розваг, відпочинку або веселощів).⁴⁵⁸ Відома методика перспективних ліній А. С. Макаренка, яка означена вмінням педагога робити цільові проекти «завтрашньої радості». Особливість цієї методики в тому, що вона захоплює людину ідеєю прийдешнього задоволення. Чим більше людина зацікавлена такою перспективою, тим більше зусиль вона додає на подолання труднощів. Педагог звертає увагу на необхідності прагнення до таких задовольень, які вимагають напруженої праці.⁴⁵⁹ «Життя колективу повинно бути наповнено радістю, саме в цьому сенсі, не радістю простих розваг і задоволення зараз, миттєво, а радістю трудових напружень і успіхів завтрашнього дня».⁴⁶⁰ Методика

контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 173-187.

⁴⁵⁷ Там само.

⁴⁵⁸ Селігман М. Э. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. Пер. с англ. М. : София, 2006. 368 с.

⁴⁵⁹ Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса. Пед. соч. в 8-ми т. Т. 1. М.: Педагогика, 1983.

⁴⁶⁰ Там само.

Макаренка припускала три перспективних лінії: близька перспектива, середня і далека в залежності від часу виконання.

Існують різноманітні підходи до виховання позитивної особистості, різні моделі впровадження позитивної освіти. Фундатор позитивної психології Мартін Селігман стверджує, що добробут та благополуччя походять від переживання позитивних емоцій (приємне життя), залучення до задовільної діяльності (зайняте життя), стосунків, почуття зв'язку з більшим цілим (змістовне життя), досягнень. У 2011 році вченим була розроблена модель «PERMA» – теорія благополуччя, яка включає ці п'ять основних елементів.⁴⁶¹

➤ *Позитивні емоції*: гедонічний шлях до благополуччя – посилення позитивних емоцій. Будь-яка позитивна емоція дає нам почуття задоволення, умиротворення, подяки, натхнення, любові, надії. Ми можемо збільшити позитивні емоції щодо минулого (наприклад, розвиваючи вдячність і прощення), позитивні емоції щодо сьогодення (наприклад, насолоджуючись фізичними насолодами та уважністю) і позитивні емоції щодо майбутнього (наприклад, будуючи надію і оптимізм). Цей шлях обмежений тим, наскільки людина може відчувати позитивні емоції.

➤ *Залученість*: це досвід, коли людина повністю використовує свої навички, сильні сторони та увагу для виконання складного завдання. М. Чиксентміхайї назвав такий стан «потік», який настільки приємний, що люди готові робити це заради нього самого, а не заради того, що вони отримують від цього. У такій діяльності час ніби зупиняється, ми втрачаємо відчуття власного «я» і повністю

⁴⁶¹PERMA™ THEORY OF WELL-BEING AND PERMA™ WORKSHOPS Retrieved from <https://ppc.sas.upenn.edu/LEARN-MORE/PERMA-THEORY-WELL-BEING-AND-PERMA-WORKSHOPS> (date of appeal: 09.06.2023).

концентруємося на моменті. Чим частіше ми відчуваємо таку залученість, тим більша ймовірність почуватися добре.

➤ *Відносини*: стосунки є основою благополуччя. Люди є соціальними істотами, прагнення спілкуватися з іншими та служити їм сприяє нашому виживанню. Зв'язки з іншими надають життю смислу. Дослідження показують, що доброзичливі вчинки для інших сприяють збільшенню добробуту: любові, співчуття, доброти, емпатії, самопожертви тощо.

➤ *Значення*: відчуття смислу та мети можна отримати від приналежності до чогось більшого, ніж ми самі, і служіння йому.

➤ *Досягнення*: люди прагнуть досягнень, компетентності, успіху та майстерності заради них самих у різноманітних сферах, включаючи роботу, спорт, ігри, хобі тощо.

Вчені Слемп Г. Р., Чін Т. Ч., Керн М. Л., Сіокоу К., Лотон Д., Оадес Л. Г., Вотерс Л. пропонують такі підходи до позитивної освіти:⁴⁶²

- 1) соціальне та емоційне навчання (SEL);
- 2) виховання характеру;
- 3) мислення зростання;
- 4) стійкість і психічна витривалість;
- 5) коучинг та наставництво;
- 6) уважність та інші споглядальні практики;
- 7) оздоровчі практики;
- 8) відновне правосуддя;

⁴⁶²Cited after: Green Suzy, Leach Clive and Falecki Daniela Approaches to Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). P. 27. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_2 (date of appeal: 15.02.2023).

9) загальношкільна підтримка позитивної поведінки (SWPBS) та позитивна поведінка для навчання (PBL);

10) позитивна освіта, інформована про травму (TIPE).

Коротко звернемо увагу на п'яти основних підходах, які були найбільш поширеними в учбових закладах.

➤ *Соціальне та емоційне навчання (SEL)*

Соціальне та емоційне навчання (SEL) розглядається як «процес, за допомогою якого діти та дорослі розуміють емоції та керують ними, ставлять та досягають позитивних цілей, відчувають та виявляють співчуття до інших, встановлюють та підтримують позитивні стосунки та приймають відповідальні рішення». ⁴⁶³ П'ять ключових компетенцій, які є частиною інтегрованої структури SEL: ⁴⁶⁴ самосвідомість, соціальна обізнаність, відповідальне прийняття рішень, самоменеджмент, навички відносин.

➤ *Виховання характеру*

«Характер є невід'ємною частиною того, ким ми є, ким ми хочемо стати, і цінності, які ми можемо принести світу» (Ниймиєц Р. М., Мцґратх Р. Е.). ⁴⁶⁵ Підходи, які найчастіше використовують в позитивній освіті, ґрунтуються на наборі чеснот та сильних сторін, визначених Крісом Петерсоном та Мартіном Селігманом. Вченими визначені якості, які повсюдно вважаються хорошими щодо того, щоб бути людиною. Петерсон і Селігман запропонували 6 чеснот і 24 специфічні сильні сторони характеру: ⁴⁶⁶ (*мудрість* (творчість, допитливість, судження, любов до навчання, перспектива), *мужність* (хорообрість, чесність, наполегливість), *людяність* (доброта, любов, соціальний інтелект), *справедливість* (громадянськість, справедливість, лідерство),

⁴⁶³ Ibid. P. 27-28.

⁴⁶⁴ Ibid.

⁴⁶⁵ Cited after: Ibid.C. 29.

⁴⁶⁶ Peterson, C., & Seligman, M. E. P. Character strengths and virtues: A handbook and classification. Oxford: Oxford University Press. 2004.

стриманість (прощення, смирення, розсудливість, саморегуляція) і *трансцендентність* (оцінка краси і досконалості, вдячність, надія, гумор, духовність), які поділялися більшістю культур у всьому світі протягом кількох тисячоліть, а також методику «Цінності в дії» (VIA)⁴⁶⁷ для вимірювання та розвитку цінностей в тому числі і у секторі вищої освіти. Як стверджують вчені К. Гарзер, Т.Мубашар, Квінлан Д. Дюброй, Д.А. Велла-Бродерік, Е.Грей, Н.Свейн, Л.Вотерз, Дж.Сан, позитивні результати виникають у дітей, молоді, вчителів та батьків, коли вони вчаться визнавати та використовувати свої сильні сторони характеру. У них відслідковується підвищення добробуту, академічних досягнень та продуктивності, самоефективність, стійкість, залученість, а також відбувається зниження тривожності, стресу та депресивних симптомів. VIA зараз є частиною більшості позитивних освітніх моделей, що творчо застосовуються з перших років і до сектору вищої освіти.⁴⁶⁸ Тобто береться до уваги філософська традиція Аристотеля, яка надавала пріоритет набуттю різних етичних чеснот як шляху до людського щастя.

➤ *Мислення зростання*

Мислення зростання – це «віра в те, що людські можливості не фіксовані, але можуть бути розвинені з часом» (К.С Двек, Д.С. Ягер).⁴⁶⁹ Відомо, що мислення людини впливає на її поведінку. Теорії вивченої безпорадності (М.Селігман) та теорія атрибуції (Б. Вайнер, Е.Кукла) припускають, що те, як

⁴⁶⁷ Bring Your Strengths to Life & Live More Fully Retrieved from <https://www.viacharacter.org> (date of appeal: 09.03.2023).

⁴⁶⁸ Cited after: Suzy Green, Clive Leach, and Daniela Falecki Approaches to Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education*. 2021. P. 30. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_2 (date of appeal: 09.03.2023).

⁴⁶⁹ Cited after: Ibid. P. 31.

люди пояснюють невдачу, може передбачити їх реакцію: або як стан безпорадності або, навпаки, прагнення до творчості.⁴⁷⁰

➤ *Стійкість і психічна стійкість*

Багато учбових закладів, стверджують вчені Ф.Е.Гюперт, Т.Т.Соу, зосереджені на вихованні стійкості як засобі вирішення негараздів, а не на самому загальному підвищенні добробуту, хоча стійкість певною мірою лежить в основі добробуту та процвітання.⁴⁷¹

Вченими П.Дж.Клауф, К. Ірл, Д.Стрихарчик розроблена модель 4С психічної стійкості:⁴⁷²

1) *контроль*: ступінь, за якого людина вважає, що вона може контролювати речі всередині та навколо, такі як емоції та локус контролю;

2) *зобов'язання*: ступінь, за якого людина може встановлювати та досягати цілей та керувати відволікаючими факторами на цьому шляху;

3) *впевненість*: ступінь, за якого людина вірить у свої можливості і здатна взаємодіяти з оточуючими, включаючи можливість звернутися за допомогою, коли це необхідно;

4) *завдання*: ступінь, за якого людина може шукати новий досвід навчання та реагувати на невдачі.

➤ *Коучинг*

Протягом останніх років в освіті все більше використовують коучингові технології. Однак основна увага, вважає Р.М. Лофтгауз, була зосереджена на коучингу для викладання та навчання, а не для добробуту.⁴⁷³ Коучинг, вважають вчені М. Дівайн, Р. Мейерз, К. Гаузманд, є менш

⁴⁷⁰ Cited after: Suzy Green, Clive Leach, and Daniela Falecki Approaches to Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education*. 2021. P. 30. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_2 (date of appeal: 09.03.2023). P. 31.

⁴⁷¹ Cited after: Ibid. P. 33.

⁴⁷² Cited after: Ibid. P. 33.

⁴⁷³ Cited after: Ibid. P. 34.

директивним, ніж, наприклад, наставництво, та вирізняється більш сократівським підходом, прийнятим через постановку запитань, а не надання експертних знань.⁴⁷⁴ Ентоні Грант посилається на появу третього покоління коучингу, стверджуючи, що коучинг розвивається в напрямку більш цілісного та розвиваючого підходу, де основна увага приділяється підтримці організацій для процвітання, оптимізації добробуту та продуктивності людей та системи.⁴⁷⁵

Ми вважаємо, що доцільно використовувати фасилітаційні моделі виховання: педагогічний супровід чи педагогічну підтримку у визначенні інтересів, нахилів, ціннісних орієнтацій студентів. Педагогічний супровід має бути безперервним, комплексним, супроводжуватися довірливістю та щирістю у взаєминах, оптимізмом, позитивною оцінкою досягнень вихованця, діалогічністю, створенням ситуацій успіху, піднесенням гідності студентів, підвищенням їх статусу. Без віри у свої сили, оптимізму моральне і духовне виховання взагалі втрачає сенс. В аспекті окресленої проблеми доречно звернути увагу на такі явища, як *оптимізм* і *песимізм*, які виявляють себе у позитивному чи негативному сприйнятті світу.

У книзі «Нова позитивна психологія: науковий погляд на щастя та смисл життя» М. Селігман наводить автобіографії двох монахинь, які вели однаково розміреним і здоровим спосіб життя. Одна з них – Сесілія в автобіографії вживала вирази «безцінна благодать», «з радісним нетерпінням», що свідчило про її душевний підйом. Проте в автобіографії сестри Маргарет не було і натяку на позитивні почуття. Перша з них прожила довге життя, друга – в п'ятдесят дев'ять перенесла

⁴⁷⁴ Cited after: Suzy Green, Clive Leach, and Daniela Falecki Approaches to Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education*. 2021. P. 30. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_2 (date of appeal: 09.03.2023). P. 35.

⁴⁷⁵ Cited after: Ibid. P. 35.

інсульт, і незабаром після цього життя її обірвалося. На думку вчених, саме така риса характеру людини, як оптимізм, визначає її довге життя. Оптимісти вважають, що труднощі – це короточасне явище, що виникає зазвичай через певний збіг обставин, і яке можна подолати. Песимісти створюють перешкоди самі для себе і часто без причини впадають у відчай. Вони впевнені, що все найгірше відбувається тільки з ними, у всьому звинувачують тільки себе.⁴⁷⁶ М. Селігман доводить, що позитивний настрій задає абсолютно особливий позитивний спосіб мислення.⁴⁷⁷ Людина, яка здатна позитивно мислити, орієнтується на дію і шукає альтернативні стратегії вирішення проблеми. Песимісти – занурені у свій стан, вони не будуть активно діяти. Оптимізм є важливим показником позитивного мислення, тому важливо виховувати його у учнів та студентської молоді. Відомо, що А. С. Макаренко застосовував прийом «позитивного розкладу»: пропонував вихованцям розділити лист паперу на 2 частини. У першій вказати свої гідності, а в другій – свої недоліки. Половину з недоліками рекомендував відірвати, викинути й забути, а перед очима тримати половину із позитивними якостями.⁴⁷⁸ Такий прийом «забуття минулого» дозволяв Макаренку сформувати у вихованця оптимістичний погляд, що завтра він буде кращим, ніж учора.

Найбільша проблема, з якою ми стикаємося, – це вибір правильної внутрішньої установки, позитивного умонастрою.

⁴⁷⁶ Селигман М. Э. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. М.: София, 2006. С. 60; Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць / Вип. 3 (90). С. 173-187. С.181.

⁴⁷⁷Селигман М. Э. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. М.: София, 2006. С. 60.

⁴⁷⁸Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 173-187. С. 181.

Відомий філософ римський імператор Марк Аврелій висловив цю думку дев'ятьма словами: «Наше життя є те, що ми думаємо про нього». Тобто, важливі не самі по собі події, речі, факти, явища життя, а їх сприйняття, ставлення до них, інтерпретація.⁴⁷⁹

В. Калошин справедливо наголосив на тому, що для того, щоб стати позитивним, необхідно позитивно мислити.⁴⁸⁰ Учений наголошує на тому, що сила позитивного мислення у саморегуляції: у вмінні усвідомлено творити образи бажаної реальності.⁴⁸¹ Він пропонує уявити картину бажаної мети – якщо ми малюємо картини з можливим негативним фіналом, то виникають і відповідні емоції: жах, турбота, відчай; і навпаки, якщо генеруємо позитивні емоції – то виробляється звичка до позитивного настрою, позитивного мислення. Таким чином, вважає вчений, позитивне мислення, як спосіб психічної саморегуляції, надає можливість людині свідомо контролювати свої думки і не дозволяти укорінюватися негативним думкам, емоціям. Людина обов'язково має вірити у кінцевий успіх і залишатися оптимістом при будь-яких обставинах.⁴⁸² Учений акцентує увагу на тому, що умонастрій можливо налаштувати на позитивний, використовуючи закон підстановки, згідно якому необхідно перестати говорити й думати про саму проблему, краще говорити й думати про те, як її вирішити; зосереджуватися не на тім, що трапилось в

⁴⁷⁹Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 181-182.

⁴⁸⁰Калошин В. Ф. Позитивне мислення як чинник професійного самовизначення молоді в умовах ПТНЗ: методичний посібник. К., 2012. С. 14. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3527/1/KVF_14_KP.pdf (дата звернення: 09.02.2023); Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 173-187. С. 181.

⁴⁸¹ Там само. С. 16.

⁴⁸² Там само. С. 17.

минулому, а на тому, які кроки потрібно робити в майбутньому.⁴⁸³ Тобто змінюючи модуси свого мислення, ми можемо змінити життя: наше життя є те, що ми про нього думаємо.

В аспекті нашої проблематики доречно звернути увагу на певні смислові рамки, що визначають сприйняття і характер інтерпретацій тих чи інших життєвих подій – наративи. Сутність наративів у тім, що щоб щось зрозуміти, необхідно розповісти історію. Особистість, проживаючи життя, постійно розповідає про себе, створює історії, при цьому, як вірно зауважує Н. Чепелева, важлива не сама природа «Я», а те як «Я» говорить, як воно представлене в дискурсі.⁴⁸⁴ Відомо, що одну й ту саму подію всі люди сприймають і інтерпретують по-своєму, по-своєму вибудовують Я-концепцію. В кожному наративі завжди можна визначити загальний тон розповіді – оптимістичний чи песимістичний.

З дитинства людина живе в світі казок, міфів, сімейних традицій, подій – і вже від тієї пори вона починає переказувати, розуміти, інтерпретувати. Часто ми буваємо свідками таких історій, коли діти, розмовляючи поміж собою, розмірковують: «В цьому світі виживають злі та хитрі», на що інші відповідають: «Всі люди добрі». Таке різне первісне сприйняття Світу здебільшого залишається з дитиною і входить до її внутрішнього світу у вигляді уявлень про світ, наративів. Як зауважує С. Рубінштейн, специфічною рисою дитячого мислення є те, що це мислення підпорядковане

⁴⁸³ Калашин В. Ф. Позитивне мислення як чинник професійного самовизначення молоді в умовах ПТНЗ: методичний посібник. К., 2012. С. 14. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3527/1/KVF_14_KP.pdf (дата звернення: 09.02.2023); Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 26.

⁴⁸⁴ Там само. С. 129; Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.

«логіці» сприйняття, в яке воно було включене.⁴⁸⁵ І вже в подальшому, у процесі оволодіння особистістю знаннями «думка розчленовує сприйняття і виділяється з нього».⁴⁸⁶ Дитина таким чином опановує новий життєвий досвід на новому шаблі мислення.

Практичний досвід роботи в групах, у яких навчаються студенти з неблагополучних сімей, свідчить про те, що, на жаль, перше сприйняття світу у цих дітей не було радісним. Більша частина з них була позбавлена найпрекрасніших почуттів – материнської та батьківської любові, ніжності, доброти. Така негативна концептуалізація власного досвіду і життя в цілому сприяла, на жаль, подальшому приписуванню негативного фону навіть об'єктивно нейтральним і позитивним подіям. Здебільшого ці діти живуть у «своєму», відчуженому від життя, світі.

Зустрічається й така концептуалізація набутого досвіду, коли людина сприймає світ, як говорять, в рожевих окулярах. Її позиція така – «у мене все окей», хоча така «голівудська» посмішка асоціюється з неприродністю, відсутністю глибини, щирості. Нові смисли для такої особистості, на думку академіка Н. Чепелевої, якщо і виникають, то практично не зводяться зі смислами більш ранніми і звичними.⁴⁸⁷

Видатний український філософ А. Баумейстер також звертає увагу на важливості розстановки акцентів, на ролі інтерпретації у виявленні смислів. Якщо порівнювати життя з музичним твором чи віршованою поемою, а спосіб ведення життя – з виконанням цих творів, говорить вчений, то якість чи майстерність виконання будуть пов'язані з правильною

⁴⁸⁵ Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002. С. 422.

⁴⁸⁶ Там само. С. 442.

⁴⁸⁷ Проблемы психологической герменевтики. Под ред. Н. В. Чепелевой. К.: Изд-во Национального педагогического университета им. Н. П. Драгоманова, 2009. С. 106.

розстановкою акцентів.⁴⁸⁸ Тому, за його думкою, головна роль у цьому процесі належить мисленню, важливою здатністю якого є усвідомлення, «яким чином і якими шляхами смисли породжуються нами та впливають на наше буття».⁴⁸⁹ «Наше мислення та сприйняття можна уподібнити брилі мармуру, з якої ще належить створити чудовий скульптурний образ. Скрипаль чи піаніст довго тренують свої пальці, своє вміння відтворювати та інтерпретувати звуки. Їхня робота над звуком практично не знає кордонів. Письменник чи поет завзято працюють над засобами висловлювання власних думок та емоцій. Вони працюють із художнім словом... Але що поєднує музиканта, письменника та художника? ... Зусилля сприймати, переживати та передавати певний смисл».⁴⁹⁰ А. Баумейстер робить важливий висновок, що і пам'ять, і сприйняття, і мислення функціонують належним чином лише за умови роботи зі смислами, за умов їхньої осмисленості.⁴⁹¹ Людина, в розумінні філософа, – це істота, буття якої пов'язане з самотлумаченням та саморозумінням, для якої існувати й орієнтуватися у світі означає інтерпретувати себе і світ. «Всі наші думки, рішення та вчинки є частиною тих картин світу, які ми створюємо... Ми завжди розуміємо себе в контексті певної історії, певної культури, певних рольових відносин у межах певних спільнот. Ці контексти визначають нашу ідентичність, наше місце у світі».⁴⁹²

Особистість віднаходить свої смисли, визначає свою ідентичність, відбудовує свій наратив в діалозі з іншими

⁴⁸⁸Баумейстер А.О. На пути к мышлению или интеллектуальные путешествия в страну Философию URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1236689&pg=5> (дата звернення: 09.09.2023).

⁴⁸⁹ Там само.

⁴⁹⁰ Там само.

⁴⁹¹ Там само.

⁴⁹²Баумейстер А.О. На пути к мышлению или интеллектуальные путешествия в страну Философию URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1236689&pg=6> (дата звернення: 09.09.2023).

людьми, в процесі внутрішнього діалогу. Діалог є тим самим ключем, що відкриває людині свій власний світ, світ іншої людини, світ іншої культури, Всесвіт, занурюючи її в простір загальнозначущості і всезагальності. Діалогічність лежить в основі цілісного позитивного мислення, яке орієнтоване на смисли і цінності. Вкрай важливо «розбудити» в особистості глибокі справжні відчуття краси, щирої любові, викликати радісні емоції, що неминуче «потягне» за собою «благоговійне» мислення, бажання проектувати наслідок своїх дій не тільки на самого себе, а й на інших людей, рослинний і тваринний світ і, в кінцевому рахунку, на весь світ.⁴⁹³ Саме «благоговійне» мислення, за думкою П. Шафера, примушує людину «заглибитися в сердечні справи, вивчити свою душу, щоб виробити тактику поведінки, що завдає найменшої шкоди навколишньому світу.⁴⁹⁴

Нашу увагу привернула раціонально-емоційно-поведінкова терапія Альберта Елліса, яка останнім часом набуває актуальності і яку здебільшого пов'язують із формуванням позитивного мислення людини. Відповідно до РЕПТ: є активуючі події («А»), у людей є безліч поглядів (когніцій, думок чи ідей) на ці події («В») і ці «В» неодмінно впливають на когнітивні, емоційні та поведінкові наслідки («С»)⁴⁹⁵. Елліс вважає, що головним медіатором такого сприйняття світу є «В», оскільки самі люди привносять у «А» багато зі своїх поглядів, оцінок, вірувань, а також у світлі їхніх емоційних наслідків. Вчений розглядає ірраціональне

⁴⁹³ Шафер Д. П. Культурная личность: монография. Пер. с англ. яз. Творческий коллектив НИИ духовного развития человека ВНУ им. В. Даля: М. В. Безуглая, Е. В. Бессмертная, А. Л. Кудинова и др.; под ред. Г. П. Шевченко. К.: Педагогична думка, 2017. С. 58.

⁴⁹⁴ Там само. С. 58; Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.

⁴⁹⁵ Елліс Альберт Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии. 2 – изд-е. СПб. Изд-во: «Речь», 2002, 352с.

мислення як вроджену біологічну особливість людини. Другою біологічною особливістю людини він вважає здатність осмислювати власне мислення (тобто рефлексію) і на цій основі змінювати власні ірраціональні уявлення на більш конструктивні, раціональні, тобто РЕПТ має на меті замінити негативні уявлення на позитивні.⁴⁹⁶ Проте мова не йде про відношення до реальності, про ціннісно-онтологічний аспект. В цьому сенсі нам більше близька позиція стоїків, для яких, як ми вже зазначали, зміцнення особистості включає онтологію та аксіологію, а також реальне відношення особистості до буття. Особистість у стоїків персоніфікує об'єктивні смисли, робить їх частиною свого внутрішнього логосу, стає суб'єктом.⁴⁹⁷

До того ж, якщо згадати, наприклад, біологізаторські теорії З. Фрейда (причини поведінки людини криються у природних, біологічних імпульсах; ірраціональність, агресивність є невід'ємною характеристикою людської природи) або явище «колективного підсвідомого» Юнга (є віддзеркаленням досвіду минулих поколінь та відображено в структурах мозку; складається з архетипів та є підґрунтям духовного життя особистості), то навряд чи варто абсолютизувати раціональне мислення, оскільки ірраціональне мислення як біологічна особливість людини також несе певний позитивний зміст. Акцентуація уваги на вихованні раціонального мислення, що активно популяризує Елліс, сприяє витісненню афектів, як наслідок, робить сам процес мислення дезадаптованим.⁴⁹⁸ Ми дотримуємося позицій Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Д. Гоулмана, І. Бонівелл, М. Селігмана, Б. Фредріксон та ін.

⁴⁹⁶ Елліс Альберт Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии. 2 – изд-е. СПб. Изд-во: «Речь», 2002.

⁴⁹⁷Сафонова І. О. Ідея «внутрішньої людини» у вихованні позитивної особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. Вип. 1 (103). 2022. С. 199-213. С. 209.

⁴⁹⁸ Там само.

про єдність афекту та інтелекту. Слід зауважити, що емоції містять у собі оцінки, цінності. Вони зв'язують людину із світом. Емоції вписані в цілісний контекст людської свідомості, особистісної картини світу. Беручи до уваги той факт, що у процесі онтогенезу афект та інтелект змінюються місцями, вчені говорять про важливу роль афекту для інтелектуального розвитку особистості дитини; взагалі багато в чому інтелектуальні процеси визначаються емоційним базовим досвідом. Маємо припустити, що уявлення про рухливість відносин між афектом і інтелектом можуть бути різними в різних ситуаціях і у різних людей. Ми вважаємо, що позитивне мислення є відбиттям цілісної картини світу особистості. Це глибинна конструкція, осередком якої є ціннісно-смилова сфера особистості⁴⁹⁹.

С. Рубінштейн зауважував, що сприймаючи, людина не лише дивиться й бачить, а іноді й розглядає чи вдивляється; не лише слухає, але й чує, а іноді не тільки слухає, а й прислухається, – тобто вона обирає установку, яка забезпечує адекватне сприйняття предмета. Вчений доводить, що «сприйняття людини являє собою єдність чуттєвого і логічного, чуттєвого і смислового, відчуття і мислення».⁵⁰⁰ Сприйняття завжди є осмисленим, в ньому відбиваються інтереси, цінності, спрямованість особистості, минулий досвід. Важливо звернути увагу на той факт, що «мислить не «чиста» думка, а жива людина, тому в акт думки в тій чи іншій мірі включається і почуття».⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Сафонова І. О. Ідея «внутрішньої людини» у вихованні позитивної особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. Вип. 1 (103). 2022. С. 209-210.

⁵⁰⁰ Рубінштейн С. Л. *Основы общей психологии*. СПб.: Питер, 2002. С. 290; Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць / Вип. 3 (90). С. 173-187. С. 182.

⁵⁰¹ Там само. С. 391.

Барбара Фредріксон – автор «теорії позитивних емоцій» доводить, що позитивні афективні переживання сприяють нашому особистісному зростанню і розвитку⁵⁰²:

а) позитивні емоції розширюють набір доступних нам розумових дій. Коли людина відчуває позитивні емоції, то вона буде діяти творчо, бачити більше можливостей, проявляти гнучкість і неупередженість; вона буде більш відкритою до відносин з іншими;

б) позитивні емоції скасовують негативні емоції. Не можна відчувати одночасно позитивні і негативні емоції. Радість і задоволеність можуть усунути стрес, пережитий на фізіологічному рівні;

в) позитивні емоції підвищують стійкість і здатність справлятися з труднощами, в той час як негативні емоції, навпаки, знижують їх;

г) позитивні емоції творять нові психологічні ресурси. Вони сприяють виробленню важливих фізичних, інтелектуальних, соціальних і психологічних якостей, які зберігаються надовго, хоча самі емоції минули;

д) позитивні емоції можуть запустити механізми особистісного зростання, що веде до більшого емоційного благополуччя і робить людину «покращеною версією» самої себе. Позитивні емоції – шлях до кращого життя.

Термін емоційний інтелект (EQ) став відомим завдяки бестселеру «Емоційний інтелект» (1995) Деніела Гоулмана. Автор книги стверджує, що саме емоційний інтелект, а не когнітивний гарантує успіх у бізнесі. І. Бонівелл представила модель Майера-Саловея-Карузо, згідно з якою EQ має чотири

⁵⁰² Цит. за Бонівелл І. Ключи к благополучию: что может позитивная психология. М.: Время, 2009. С. 20-21; Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць. Вип. 3 (90). С. 173-187. С. 182.

складові: розпізнавання емоцій, використання емоцій для покращення мислення, розуміння емоцій, управління емоціями. Вчені, які досліджують емоційний інтелект, стверджують що він *є не вродженою рисою, а такою, що можна опанувати*. Розвиток емоційного інтелекту сприятиме успішній самореалізації людини, якнайбільшому відчуттю гармонії і щастя у житті.

Український вчений Ю. В. Пелех вводить до наукового кола новий термін «*ціннісний інтелект*» і визначає його як «здатність мислити у системі ціннісних координат (з огляду на загальнолюдські й, коли це необхідно, професійні цінності), адекватно реагувати на виклики (зокрема ціннісного порядку) соціального та природного середовища, своєчасно ухвалювати ефективні рішення і брати на себе відповідальність».⁵⁰³ Актуальність його введення зумовлена не лише необхідністю вирішення «життєвих ціннісних колізій, пошуку шляхів до позитивної взаємодії з іншими людьми «завдяки вірному трактуванню ціннісних аспектів (ціннісної основи) їхньої життєвої позиції і поведінки», але й розумінням, що цінності є головним мотивуючим джерелом поведінки людини і визначальними чинниками її щастя й благополуччя.⁵⁰⁴ Сформований ціннісний інтелект розглядається вченим як важлива умова залучення до культури миру, що є основою загальної безпеки людства.

Аналіз досліджень, присвячених проблемі позитивного мислення особистості, дозволив нам зробити висновок про те, що *позитивне мислення є відбиттям сформованості цілісної картини світу людини*. Картина світу людини є цілісним інтегральним утворенням, що визначає особистісний дискурс

⁵⁰³ Пелех Ю. В. Ціннісний інтелект: філософсько-методологічні перспективи у педагогічній практиці. European potential for the development of pedagogical and psychological science: Collective monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. P. 331–366.

⁵⁰⁴ Там само.

сприйняття світу людиною. Ми розглядаємо образ світу як складну, багаторівневу модель життєвого світу, що включає в себе значущі для особистості об'єкти і явища. Ми вважаємо, що визначальним підґрунтям образу світу особистості є інваріантні смислові утворення – стійкі системи особистісних смислів, опосередковані особливостями особистісного та соціокультурного досвіду, смисловими структурами самосвідомості («Я-реальності») особистості. Саме ціннісно-смислова домінанта і визначає характер відношень особистості до подій, обставин, речей, інших людей: позитивний, негативний або конфліктний.⁵⁰⁵

Нашу увагу привернула точка зору С. Тейлора як провідного дослідника проблеми духовного пробудження особистості, що еволюція має не лише фізичний вимір, але і внутрішній, із яким вчений пов'язує процес *ускладнення свідомості людини та розширення усвідомлення* щодо себе, так і до навколишнього світу.⁵⁰⁶ Оскільки позитивна особистість є духовно пробудженою, то наш інтерес привернув розгляд вченим *пробудження як посилення усвідомлення* у трьох областях: *загострення перцепційного усвідомлення* (безпосереднє чуттєве сприйняття феноменального світу), *розширення концептуального усвідомлення* (розширення кругозору, вихід за межі групової ідентифікації та переключення на всесвітні моральні орієнтири), а також *інтенсифікація суб'єктивного усвідомлення* (іншими словами, відчуття, що наше внутрішнє життя стало багатшим і повнішим).⁵⁰⁷ Отже, свідомість духовно пробудженої

⁵⁰⁵ Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.

⁵⁰⁶Тейлор С. Скачок: Психологія духовного пробудження / *The Leap. The psychology of Spiritual awakening*. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. С. 211-212.

⁵⁰⁷ Там само.

позитивної особистості вирізняється більш інтенсивним усвідомленням дійсності: навколишній світ стає більш живим і реальним; кругозір – більш широким та універсальним.

Ми розглядаємо *позитивне мислення як мислення гуманітарне, цілісне*. Лише сформованість цілісної картини світу, де є місце як позитивним, так і негативним явищам, фактам, вчинкам, подіям, надає можливість інтерпретувати їх через призму сходження до найкращого, – цінностей, смислів, ідеалів найвищого порядку. Як вірно зауважує П. Шафер, наше мислення повинно служити вікном, з якого видно весь Всесвіт, а також самого себе. Для того, щоб досягти цього необхідно *розширювати свою свідомість* у всіляких напрямках: минуле, сьогодні і майбутнє; дивитися в зовнішній світ і всередину себе, усвідомлювати простір і час.⁵⁰⁸ Позитивне мислення – це не виривання із контексту життя лише позитивного, а розуміння того, що сьогоднішні негативні проблеми на фоні позитивного є тимчасовими.

Позитивна особистість – це пробуджена особистість, яка не перестає *дивуватися*, здатна вийти з полону сірої буденності та повсякденності. *Коли людина дивується?* Відповісти на це питання нам допомагає А. Баумейстер у книзі «На шляху до мислення або інтелектуальні подорожі в країну Філософію»:⁵⁰⁹ це відбувається в той момент, коли звичний перебіг речей на мить зупиняється і раптом ніби спалахує світло, яке все освітлює. Звичайне стає дивовижним, хвилюючим, захоплюючим. Таке здивування схоже на спалах блискавки. Воно змінює наше життя.⁵¹⁰ Таке загострене

⁵⁰⁸ Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020. С. 142.

⁵⁰⁹ Баумейстер А.О. На пути к мышлению или интеллектуальные путешествия в страну Философию URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1236689&pg> (дата звернення: 09.09.2023).

⁵¹⁰ Там само. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1236689&pg=6> (дата звернення: 09.09.2023).

сприйняття та інтенсивне усвідомлення світу ми згадуємо із власного дитинства – наскільки яскравим здавався навколишній світ, що навіть звичайні речі здавалися прекрасними і дивовижними. Філософ зазначає, що люди, коли стають дорослими, зникають до світу, перестають його пізнавати, ставити незвичайні питання, як у дитинстві, тим самим втрачаючи подив. Разом із втратою цього дару і сам світ втрачає для людини свою привабливість.⁵¹¹ Тому важливо внутрішньо розвиватися, відкриватися світу та іншим людям, пізнавати нове та зберігати дитячий погляд на світ – словом, заново пробуджуватися. *Дитинство – те місце, куди ми повертаємося знову після «пробудження» у зрілому віці, але тепер уже наш контакт із світом стає набагато глибшим і цілісним.* А. Баумейстер звертає увагу на два нюанси: перший – це необхідність бути уважним до деталей та нюансів реального світу. Філософ цитує Людвіга Вітгенштейна: «... людина, яка не звикла збирати в лісі квіти, ягоди, трави, не знаходить їх, тому що її око не наметане, і вона не знає, де перш за все їх слід шукати...»;⁵¹² другий, на чому наголошує так само і Вітгенштейн: «Людина – і, можливо, народи – повинна пробудитися на подив».⁵¹³ Йдеться про *мистецтво бачити світ*. Як приклад такого бачення Андрій Баумейстер цитує Марка Аврелія: «Сприймати речі в незвичайному світлі – це означає перетворювати свій погляд таким чином, щоб у вас було враження, ніби ви їх бачите вперше, звільняючись від звички та банальності».⁵¹⁴

⁵¹¹ Баумейстер А.О. На пути к мышлению или интеллектуальные путешествия в страну Философию URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1236689&pg> (дата звернення: 09.09.2023).

⁵¹² Цит за: Там само. Людвиг Витгенштейн Философские работы. Ч.1. М.: Гнозис. 1994. С. 438.

⁵¹³ Цит за: Там само. Людвиг Витгенштейн Философские работы. Ч.1. М.: Гнозис. 1994. С. 417.

⁵¹⁴ Цит за: Там само. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1236689&pg=6> (дата звернення: 09.09.2023).

Нашу увагу привернули роздуми О.Філоненко щодо дивування красою: «Дуже важко сказати, що таке краса. Однак коли у нас буває досвід краси, то ми знаємо, що це те, що невимогливо до нас, не нав'язує певної поведінки, не наказує норм, не накладає санкції, – але те, до чого ми прагнемо бути причетними. *Краса є те, що будить, пробуджує причетність*».⁵¹⁵ Вчений зазначає, що зазвичай кажуть, краса – суб'єктивна, це наша конструкція, це щось всередині нас. Але як тільки людина думає саме так, то краса перестає бути красою. «У красі є проста незмінна властивість: краса таємниче приходить до нас і йде від нас, коли ми не чекаємо. Дуже важливо, що краса є щось, що приходить і ніяк не підкоряється нашим умовам. Це дуже важко пояснити в епоху, коли конструктивізм став просто здоровим глуздом... Людина конструює, людина проектує, людина досягає – і раптом виявляється *краса як те, що поводить як хоче*».⁵¹⁶ «...Це означає, що в мозку є клас речей, які, ламаючи наше уявлення про себе, викликають радість. Десь у цьому класі речей є краса. Виявляється, що *щасливими нас роблять речі, які перекидають уявлення*».⁵¹⁷

Позитивна особистість як духовно пробуджена особистість бачить, чує, відчуває життя і щастя у всьому. «А щастя всюди...Я бачу, чую, щасливий. Все в мені» (І. Бунін). Для пробудженої людини, стверджує С.Тейлор, не існує такого явища, як неживий об'єкт. Навіть хмари, море, каміння, творіння рук людських «випромінюються сяючим життям духу». А біологічні об'єкти «бачаться ще живішими».⁵¹⁸ У позитивної духовно-пробудженої особистості

⁵¹⁵ Філоненко А. С. Теоестетика. 7 лекцій о красоте. Изд-во «Никея» (Богословие культуры), 2021. С. 16.

⁵¹⁶ Там само. С. 11.

⁵¹⁷ Там само. С. 12.

⁵¹⁸ Тейлор С. Скачок: Психология духовного пробуждения. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. С. 159.

з'являється відчуття, що «Всесвіт до нас прихильний, а гармонія і смисл – його фундаментальні якості», що життя не безсміслене і не безцільне. Смисл у житті є – і його не обов'язково можна пояснити, проте, його можна відчути. «Ми можемо подивитися в небо над головою і відчутти в ньому якусь прихильність, якусь атмосферу гармонії. Ми можемо вийти з кімнати і відчутти якийсь «смысл», що наповнює навколишній ландшафт, випромінюється з дерев та полів. Ми можемо відчутти струм, що пробігає між усіма нами, – сяючий зв'язок, почуття теплоти і любові. Ми можемо відчутти все це всередині – променисту блаженну природу нашої таємної суті. Пробудження відкриває нам, що базова природа реальності – це гармонія, сенс і любов».⁵¹⁹ Отже, пробудженість є частиною нашої духовної сутності, яка в свою чергу є сутністю всього, що є в цьому світі.

Найважливішою характеристикою позитивної особистості є *відповідальність*. Сьогодні поняття «відповідальність» осмислюється вченими не лише як базове поняття нормативної етики, а здебільшого як вагома категорія буття, існування (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Левінас); як умова виживання людства (Е. Ласло, Ганс Йонас, А. Єрмоленко), як життєва стратегія людини (С. Рубінштейн, К. Альбуханова-Славська, К. Муздибаєв).

Кафарський В.І. висловлює думку про те, що особистістю може стати лише людина, яка «володіє *відповідальною поведінкою*, свідомим і цілісним «я». Саме про таких говорять – це людина з характером».⁵²⁰

Відповідальність як риса позитивної особистості – це розуміння і відчуття своєї співпричетності до цілісного світу,

⁵¹⁹ Тейлор С. Скачок: Психологія духовного пробудження. Пер. с англ. М.: ООО Книжное издательство «София», 2017.

⁵²⁰ Кафарський В.І. Соціальний вимір духовності в педагогічній науці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип.3 (78) 2017. С.119-138. С.133.

«присутності в ньому», співучасті з іншим, що надихає на те, щоб щось змінити, створити творчо і безкорисливо в цьому світі, комусь допомогти словом, ділом, підтримати морально чи матеріально тощо.

Отже, на основі аналізу робіт вищеназваних вчених, ми дійшли висновку, що *духовне пробудження є ключем до виховання позитивної особистості*. Ми розглядаємо позитивну особистість як цілісну благородну особистість із цілісно сформованою картиною світу, яка володіє власне людськими якостями, здатністю осмислено «проживати» життя і ефективно функціонувати у світі буття, керувати своїм життям, розвивати і реалізовувати високі ідеали і духовний потенціал; в якій органічно поєднуються інтелектуальні, моральні, естетичні, духовні цінності, яка готова безкорисливо служити людям, проявляти найвищі морально-естетичні якості: любов, совість, співчуття, гуманізм – і бути відповідальною, співпричетною до збереження цілісного світу як загальнопланетарного дому буття, відчувати себе громадянином країни і водночас – громадянином Всесвіту. Дослідження науковців доводять, що щастя добре, тому що його приємно відчувати:⁵²¹ позитивні емоції і благополуччя призводять до більш успішної соціалізації, кращого здоров'я, успіху, саморегуляції і прагнення допомагати іншим.

ПОСИЛАННЯ

1. Аврелій Марк Наодинці з собою. Переклав з грецької Ростислав Паранько. Львів: Видавництво «Апріорі», 2018. 184 с.

⁵²¹ Бонивелл И. Ключи к благополучию: что может позитивная психология. М.: Время, 2009. С. 48; Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: зб. наукових праць. Вип. 3 (90). 2019. С. 173-187. С. 183.

2. Аллен Дж. Как человек мыслит. Пер. А. Яшурина. М., 2017. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=93815&p=1> (дата звернення: 13.09.2022).
3. Арістотель Нікомахова етика. Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
4. Баумейстер А.О. На пути к мышлению или интеллектуальные путешествия в страну Философию. К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2021. 210 с. URL: <https://readli.net/chitatonline/?b=1236689&pg=5> (дата звернення: 09.09.2023).
5. Бонивелл И. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология. Пер. с англ. Маши Бабичевой. М.: Время, 2009. 192 с.
6. Далай-лама XIV Искусство быть счастливым. «Эксмо», 1998, 300 с. ISBN 978-5-699-98670-5
7. Йегер В. Пайдейя. Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). Перевод с немецкого М. Н. Ботвинника. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1997. 336 с.
8. Калошин В. Ф. Позитивне мислення як чинник професійного самовизначення молоді в умовах ПТНЗ: методичний посібник. К., 2012. 114 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3527/1/KVF_14_KP.pdf (дата звернення: 09.02.2023)
9. Кафарський В.І. Соціальний вимір духовності в педагогічній науці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 3 (78). 2017. С. 119-138. С.133.
10. Коменський Я. А. Лябірінт світу и Рай Серця. Переклад із праці Я.А. Коменського. The Gospel Press, Saskatoon, Canada. 1951. 154 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22675/file.pdf> (дата звернення: 09.02.2023).
11. Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. 2-е изд. М.: Мысль, 1986. 571 с. URL: https://imwerden.de/pdf/diogen_laertsky_o_zhizni_uchenyakh_i_izrachenyakh_filosofov_1986_text.pdf (дата звернення: 09.01.2023).
12. Лурье С.Я. Демокрит. Тексты. Переводы. Исследования. Ленинград: Наука, 1970. Фрагм. 742.

13. Витгенштейн Людвиг Философские работы. Ч.1. М.: Гнозис. 1994. С. 438.
14. Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса. Пед. соч. в 8-ми т. Т. 1. М.: Педагогика, 1983. 368 с.
15. Пелех Ю. В. Ціннісний інтелект: філософсько-методологічні перспективи у педагогічній практиці. European potential for the development of pedagogical and psychological science: Collective monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 331–366.
16. Платон. «Апология Сократа», «Критий», «Протагор». Соч. в 3 т. Т. 1. М., 1970. С. 246-247.
17. Проблемы психологической герменевтики. Под ред. Н. В. Чепелевой. К.: Изд-во Национального педагогического университета им. Н. П. Драгоманова, 2009. 382 с.
18. Пустовит А. В. Этика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: Учеб. пособие. К.: МАУП, 2006. 680 с.
19. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Бытие и сознание*. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. М.: Изд-во АН СССР, 1957.
20. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002. 720 с.
21. Сафонова І. О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наукових праць / Вип. 3 (90). 2019. 272 с.
22. Сафонова І. О. Ідея «внутрішньої людини» у вихованні позитивної особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. Вип. 1 (103). 2022. С. 199-213.
23. Селигман М. Э. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. Пер. с англ. М.: София, 2006. 368 с.
24. Сковорода Г. Вступні двері до християнської добронравності. Написано у 1766 році для молодого шляхетства Харківської губернії і оновлено у 1780 році. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=3676> (дата звернення: 09.03.2023).
25. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К., 1973. Т. 1. С. 357-410. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov115.htm> (дата звернення: 09.03.2023).

26. Сковорода Г.С. Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті URL: <https://textbook.com.ua/literatura/1542799815/s-1> (дата звернення: 09.03.2023).
27. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/pozytyvnyj> (дата звернення: 09.02.2023).
28. Филоненко А. С. Теоэстетика. 7 лекций о красоте. Изд-во «Никея» (Богословие культуры), 2021. 200 с.
29. Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. СПб: Наука, 2009. 497 с. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/festjuzher_a_zh_sozercanie_i_sozercatel'naja_zhizn_po_platonu/7-1-0-2982
30. Шафер Д. П. Культурная личность: монография. Пер. с англ. яз. творческий коллектив НИИ духовного развития человека ВНУ им. В. Даля: М. В. Безуглая, Е. В. Бессмертная, А. Л. Кудинова и др.; под ред. Г. П. Шевченко. К.: Педагогічна думка, 2017. 76 с.
31. Эллис Альберт Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии. 2 – изд-е. Перевод с английского Т. Саушкиной. СПб. Изд-во: «Речь», 2002, 352с.
32. Bring Your Strengths to Life & Live More Fully Retrieved from <https://www.viacharacter.org> (date of appeal: 09.03.2023).
33. Green Suzy, Leach Clive and Falecki Daniela Approaches to Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). P. 21-48. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_2 (date of appeal: 15.02.2023).
34. Kern Margaret L. and Taylor Jessica A. Systems Informed Positive Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 109-135. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_5. (date of appeal: 09.03.2023).
35. Kern Margaret L. and Wehmeyer Michael L. Introduction and Overview. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 1-17. Retrieved

- from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_1(date of appeal: 09.03.2023).
36. Herodotus. *Historiae*, I, 30, 14. Пер. с др.-греч. Г. А. Стратановского. Геродот. История в девяти книгах. 2008, Библиотека «Вехи» URL: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/01.html> (дата звернення: 17.05.2023).
 37. Hesiodus. *Opera et dies*, 826-828. Пер. с др.-греч. В. Вересаева. Гесиод. Полное собрание текстов. М.: Лабиринт, 2001. С. 76.
 38. PERMA™ THEORY OF WELL-BEING AND PERMA™ WORKSHOPS Retrieved from <https://ppc.sas.upenn.edu/LEARN-MORE/PERMA-THEORY-WELL-BEING-AND-PERMA-WORKSHOPS> (date of appeal: 09.06.2023).
 39. Peterson, C., & Seligman, M. E. P. *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Oxford: Oxford University Press. 2004. 800 p. Retrieved from <https://perpus.univpancasila.ac.id/repository/EBUPT190076.pdf> (date of appeal: 03.02.2023).
 40. Plato. *Symposium*, 205 a. Retrieved from <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0174%3Atext%3DSym.%3Apage%3D205> (date of appeal: 09.03.2023).
 41. Plato. *Philebus*. Translated with Notes and Commentary by J. C. B. GOSLING FELLOW OF ST. EDMUND HALL OXFORD. CLARENDON PRESS·OXFORD, 1975. P. 11. Retrieved from <https://eltalondeaquiles.pucp.edu.pe/wp-content/uploads/2016/02/Clarendon-Plato-Series-Plato-Philebus-Translated-with-Notes-and-Commentary-by-J-C-B--Gosling-Clarendon-Press-1975.pdf>
 42. Romer Daniel and Hansen David Positive Youth Development in Education. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P. 75-108. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_4 (date of appeal: 10.03.2023).
 43. Shevchenko, H., Antonenko, T., Bezuhla, M., & Safonova, I. Students' Spiritual Security Education. *Journal of History Culture*

- and Art Research*, 2020. 9(4). P. 103.
doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i4.2799>
44. Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144, 2020.
 45. Waters Lea Positive Education Pedagogy: Shifting Teacher Mindsets, Practice, and Language to Make Wellbeing Visible in Classrooms. *The Palgrave Handbook of Positive Education* (Margaret L. Kern · Michael L. Wehmeyer Editors). 2021. P.137-164. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_6 (date of appeal: 15.04.2023).
 46. White Mathew A. Positive Professional Practice: A Strength-Based Reflective Practice Teaching Model /M. L. Kern and M. L. Wehmeyer (eds.), *The Palgrave Handbook of Positive Education*, 2021. 165-204. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_7 (date of appeal: 09.03.2023).

ПІСЛЯМОВА

Сьогодні, як ніколи раніше, всі ми потребуємо духовного пробудження. Ми впевнені, що саме духовне пробудження поверне людину до справжнього щасливого життя та забезпечить її духовну безпеку. Але щоб цього досягти нам вкрай важливо співчувати, прощати, проявляти доброту, милосердя та людяність по відношенню один до одного, адже лише такі важливі духовні якості людини сприяють вихованню в особистості високої духовної культури, становленню збалансованої ціннісно-сміслової сфери особистості і стають основою для творення молоддю нового світу – *мирного світу*, в якому належне місце займають Духовність, Культура та висока Мораль.

Надія на краще – ось та зірка, що осяює шлях людини духовно пробудженої, яка веде її через усі життєві негаразди і допомагає їй духотворчо будувати життя за законами Істини, Добра і Краси. Головне завдання, яке стоїть сьогодні перед освітою та вихованням – навчити молодь слухати і чути один одного, приходити на допомогу, а не проходити повз; виховати в них духовні, культурні, моральні та художньо-естетичні цінності та духовні якості, тобто духовно пробудити студентів і не дати зачерствіти їх серцям!

ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

1. СПЕЦІАЛЬНІ КУРСИ ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Нами розроблена цільова програма духовного пробудження особистості. Вона складається з програм спецкурсу *«Духовні виміри твого життя»*; освітнього курсу *«Духовна безпека студентської молоді»*, програми занять студії *«Духовна безпека – основа миру і стабільності»*, практичного курсу *«Позитивна педагогіка»*, а також ми пропонуємо декілька педагогічних технологій духовного пробудження особистості.

Програма спецкурсу **«ДУХОВНІ ВИМІРИ ТВОГО ЖИТТЯ»** (Шевченко Г.П., Безугла М.В.)

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, на основі багаторічного досвіду наукової роботи в контексті духовного розвитку особистості ми прийшли до висновку про необхідність введення в навчально-виховний процес спецкурсу *«Духовні виміри твого життя»*, який апробований нами. Він передбачає: озброєння студентів системою знань про сутність духовності і основних її компонентів: духовні цінності, життєвозначущі смисли, ідеали, культура, національно-культурна ідентичність, дієва духовність; усвідомлення студентами сутності духовного пробудження особистості; формування у студентської молоді на основі гуманізації і розвитку моральної свідомості духовних потреб, духовно-моральної, художньо-естетичної

культури, системи ціннісно-життєвих смислів особистості, що дозволить зберегти культуру людства.

Програма спецкурсу «Духовні виміри твого життя» передбачає розгляд наступних тем:

- «Проблема духовності в давньогрецькій філософії»;
 - «Гімн людині в мистецтві епохи Відродження»;
- «Моральна домінанта духовності» (мораль і моральність в історії філософської та педагогічної думки; духовно-моральні цінності; духовно-моральні ідеали; духовно-моральна діяльність; духовність і цінності життя);
- «Проблема феномена духовності людини XXI століття» (специфічні особливості природи людини; тілесно-духовно-душевна сутність; енергоінформаційна структура природи людини; духовність особистості з точки зору космопланетарного підходу);
 - «Виховання як духовний катарсис особистості» (характеристика категорії «духовний катарсис»;
 - «Духовність і духовна культура особистості» (духовна культура особистості, її сутність і структура; поняття культури; функції культури; духовна культура суспільства; змістовна сутність і структура духовної культури; домінанти духовної культури);
 - «Духовна безпека особистості» (бездуховність як фактор саморуйнування людини і суспільства; духовна безпека: культуровідповідність нації; духовна безпека – «духовно-моральна культура і духовні цінності сучасної людини; ціннісно-смилова сфера особистості – фундаментальна основа її духовної безпеки);
 - «Виховання одухотвореного образу людини культури 21 століття» (місце культури у вихованні образу сучасної людини; характеристика поняття «одухотворений образ людини»; виховання образу людини культури на основі духовно-моральних цінностей);

➤ «Духовно-моральне виховання особистості як процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості» (самоактуалізація, самопізнання, самотворення особистості; основні ознаки духотворчості; вплив культурного простору навчального закладу, системи ціннісних орієнтацій, морально-духовних, морально-естетичних і професійних ідеалів на процес духотворчості; вплив інформаційного середовища на процес духотворчості);

➤ «Форми і засоби виховання морально-естетичних ідеалів учнівської молоді» (краса побуту, декоративне мистецтво, духовна скарбниця, любов до рідного краю, пісні; досвід виховання морально-естетичних ідеалів учнівської молоді);

➤ «Мистецтво як засіб виховання духовно-культурних цінностей» (специфіка мистецтва і його основні функції; вплив мистецтва на цілісну структуру особистості; художні цінності як втілення загальнолюдських цінностей культури і духовності);

➤ «Феномен духовної порожнечі і духовне пробудження особистості».

Ефективності процесу духовного пробудження особистості сприяють:

– культуроцентрична концепція, яка передбачає «збирання» духовного світу особистості, її духовне сходження до ідеалу, як умова духовної безпеки суспільства, «культурного самостояння»;

– відповідність високого рівня духовності високому рівню моралі;

– національно-культурна ідентичність особистості студента;

– гуманітарна освіта як механізм трансляції та відтворення культурних цінностей, ідеалів і смислу життя, духовного, людинотворчого потенціалу культури;

- розробка механізмів моніторингу та діагностики рівня духовного пробудження особистості;
- розробка сукупності методик, педагогічних технологій духовного пробудження особистості;
- використання під час ведення аудиторних та позааудиторних занять *прийому внутрішнього діалогу* або *пізнання зсередини*, особливість яких полягає у тому, що заняття проводяться в переважній більшості на природі подалі від впливу медіапростору і студентам пропонується на час цих занять не користуватися медіапристроями (телефонами, планшетами тощо). Ця методика спрямована на пробудження у студентів емоційно-ціннісного та художньо-естетичного сприйняття світу, щоб вони, будучи відстороненими від медіапростору, змогли навчитися бачити красу і отримати власний «відчутий» життєвий досвід сприйняття краси оточуючого світу – блакить неба, запахи та звуки природи. Це дасть їм змогу задуматися над смыслом життя, цінувати оточуючий світ, пізнати своє «Я» і навчитися слухати себе та інших. Самопізнання, самоосмислення сприяють духовному пробудженню студентської молоді.⁵²²

У відповідності до змісту тем спецкурсу «Духовні виміри твого життя» пропонувалася відповідна сукупність методів. Заняття названого спецкурсу будувалися за типом художнього образу. Використання естетичних категорій сприяло розвитку у студентської молоді образного мислення, фантазії, уяви, критичного мислення і стимулювало формуванню у них цілісної ціннісної свідомості.

⁵²² Hochheimer J. Learning through Inner Listening: A Pedagogy of Spirituality. In: Spirituality: New Reflections on Theory, Praxis and Pedagogy. 2012. P. 19–30. Martin Fowler, Michael Weiss and John L. Hochheimer (Eds.). doi: 10.1163/9781848881396_004; *Хочгеймер Дж.* Обучение посредством «внутреннего слушания»: педагогика духовности // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 2013. Вип. 1(54), 59-69.

На заняттях спецкурсу «Духовні виміри твого життя» має використовуватися *прийом взаємодії мистецтв*,⁵²³ який передбачає використання в освітньо-виховному процесі університету одночасно добірки класичної музики, репродукцій картин художників і відеоряду, з метою «оживлення» процесу навчання. Це дозволяє виховати у студентів почуття прекрасного і стимулює виховання у них справжніх духовних, моральних, культурних та художньо-естетичних цінностей, стимулює розвиток у них здатності бачити «приховану» красу в буденному.⁵²⁴

У процесі проведення занять спецкурсу «Духовні виміри твого життя» довела свою ефективність у процесі духовного пробудження особистості педагогічна технологія «Якби я був». Студентам пропонується ідентифікувати себе з будь-яким явищем природи та охарактеризувати значимість його для життя людей. Для більш повного занурення в стан гармонії і єднання з природою, проведення зазначеної художньо-естетичної вправи передбачено на свіжому повітрі під акомпанемент надихаючої класичної музики Т. Альбініні «Адажіо Соль Мінор», Ф. Шопена «Вальс №7», В. А. Моцарта «Симфонія №40, соль мінор» і багатьох інших.

⁵²³ Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание/ в школе: учеб.-метод, пособие.— К.: Рад. шк., 1985; *Shevchenko G. P. Improving the Quality of Artistic Education through Interaction of Different Kinds of Art: the Experience of Ukraine.* In Larry O'Farrell, Shifra Schonmann, Ernst Wagner (Hrsg.) *International Yearbook for Research in Arts Education.* Münster, New York : Waxmann Verlag GmbH, 2014. Band 2. P. 216-218.

⁵²⁴ Безугла М. В. Художня освіченість в аспекті формування духовно-культурних цінностей освіти студентської молоді // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2019. Вип. 3(90). С. 6-19.

Репродукції картин Ігоря Левашова

*Репродукції картини
Ж. Когай*

*Репродукція картини
Ж.-Б. Робі*

Інтерес з боку студентів викликає виконання творчого завдання «Я представляю себе квіткою». Після прослуховування музичного твору П. І. Чайковського «Вальс квітів», студенти діляться своїми враженнями та емоціями і залучаються до пошуку і відбору картин художників, на яких зображені квіти (наприклад, картини Ігоря Левашова, Жана-

Батіста Робі, Жанни Когай і багатьох інших) і літературних творів, де образно передана краса, крихкість і ніжність рослин. Це дозволить студентам глибше зануритися у світ яскравих емоцій і образів, «намальованих» різними творами мистецтва, стимулюватиме їх духовне пробудження як позитивної, духовно-, культурно-, морально-, художньо-, естетично-орієнтованої творчої особистості, сприятиме формуванню у них творчого світосприйняття і світовідчуття.

З метою пробудження моральних почуттів, виховання культури моральної поведінки студентської молоді на заняттях зазначеного спецкурсу студентам пропонується ознайомитися з художніми та документальними фільмами на духовно-моральну тематику («За ім'я твоє», «Мати Тереза», «Три слова про прощення») і підібрати афоризми, притчі, картини художників, уривки з художніх творів (М. Гримич «Фріда», «Мак червоний в росі»; О. Забужко «Диригент останньої свічки», О. Купрін «Чудовий лікар»), які образно характеризують ті чи інші вчинки людей. Можливість поставити себе на місце літературних персонажів, проаналізувати їх дії допомагає студентам сформувати стійку систему цінностей і смислів, їх стійкий моральний стрижень як головний орієнтир їх майбутніх вчинків.

Отже, досягнення високого рівня духовного пробудження особистості стане фундаментом для високого рівня моральності, духовності і культурності суспільства, трансляції і відтворення духовних, моральних, культурних та художньо-естетичних цінностей, ідеалів і смислу життя, духовного, людинотворчого і духотворчого потенціалу культури.

У сучасних умовах життєво необхідно переакцентувати освіту на виховання позитивної особистості: високодуховної, висококультурної, високоморальної, художньо та естетично-орієнтованої, інноваційно-мислячої з високорозвиненим творчим потенціалом, яка має глибоке усвідомлення

значущості духовної безпеки для сталого розвитку суспільства і держави.

Важливим внеском у світову науку вважаємо розробку в рамках проведеного дослідження концептуальних теоретико-методологічних основ духовного пробудження особистості, які сприятимуть вихованню позитивної особистості та забезпечать її духовну безпеку.

Імплементація у практику освітньо-виховного процесу університету спецкурсу «Духовні виміри твого життя» і відповідних педагогічних технологій духовного пробудження особистості сприятиме формуванню імунітету від негативного впливу чинників бездуховності і пошуку шляхів їх подолання.

**Програма освітнього курсу
«ДУХОВНА БЕЗПЕКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ»
(Шевченко Г.П., Антоненко Т.Л., Безугла М.В.)**

Метою викладання освітнього курсу *«Духовна безпека студентської молоді»* є визначення чинників впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення; надання характеристики загроз духовної безпеки студентської молоді та визначення основних шляхів їх подолання; здійснення методологічного аналізу проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді; ознайомлення студентів з теоретичними засадами виховання духовної безпеки, розкриття сутності духовної безпеки студентської молоді; ознайомлення студентів та впровадження в практику освітнього процесу педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді та визначення можливих шляхів її виховання.

Форми та методи навчання: лекційні заняття, семінарські заняття, самостійна робота.

Програма курсу складається з двох змістових модулів. Курс передбачає вивчення наступних тем:

Змістовий модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ.

Тема 1. Чинники впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення.

Проблема духовної порожнечі та бездуховності як чинника впливу на духовну безпеку особистості студента (І. Д. Бех, Л. П. Буєва, Б. С. Кримський, Е. О. Помиткін та ін.). Характеристика негативного впливу масової культури та розповсюдження через ЗМІ моралі вседозволеності, антиестетичності. Сегментована свідомість сучасної людини як чинник впливу на духовну безпеку особистості.

Тема 2. Характеристика загроз духовної безпеки студентської молоді та шляхів їх подолання.

Загрози духовної безпеки студентської молоді. Їх характеристика, особливості та наслідки. Характеристика можливих шляхів подолання загроз духовної безпеки студентської молоді.

Тема 3. Сутнісна характеристика духовної безпеки особистості.

Характеристика понять «безпека», «духовність», «духовна безпека». Безпека – життєвоназначущий показник повноцінності життя людини. Взаємодія понять «духовність» і «духовна безпека».

Тема 4. Ціннісно-сміслова сфера особистості як фундамент духовної безпеки.

Аналіз концептів «цінність», «смісл», «ціннісно-сміслова сфера особистості» у філософському та психологічному дискурсах. Культура як метасистема становлення ціннісно-сміслової сфери особистості. Духовність – життєво-визначальний центр ціннісно-сміслової сфери особистості. Ідеал як смислоутворювальний чинник становлення ціннісно-сміслової сфери особистості.

Особливості становлення ціннісно-сміслової сфери особистості як фундаменту духовної безпеки в умовах сучасного мінливого світу (Т. Л. Антоненко).

Тема 5. Духовна культура та духовні цінності як фундамент духовної безпеки.

Характеристика понять «духовна культура», «духовні цінності» в контексті проблеми виховання духовної безпеки особистості. Роль духовної культури та духовних цінностей як фундаменту духовної безпеки.

Тема 6. Гуманітарна освіта, духовно-культурні цінності освіти і духовна безпека особистості.

Роль гуманітарної освіти у виховання духовної безпеки особистості. Духовно-культурні цінності освіти студентської молоді. Принцип креативності освіти як умова створення атмосфери співпраці і співтворчості.

Тема 7. Інтелектуальні почуття і їх вплив на процес виховання духовної безпеки студентської молоді.

Сутнісна характеристика поняття «інтелектуальні почуття». Види інтелектуальних почуттів та їх змістова характеристика. Вплив інтелектуальних почуттів на процес виховання духовної безпеки особистості.

Змістовий модуль 2. ШЛЯХИ ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.

Тема 8. Процес виховання духовної безпеки особистості та умови, які підвищують її ефективність.

Визначення поняття «духовна безпека особистості». Змістова характеристика процесу виховання духовної безпеки особистості як процесу олюднення, окультурення людини (Г.Шевченко). Основні етапи, особливості. Умови, які підвищують ефективність процесу виховання духовної безпеки студентської молоді.

Тема 9. Характеристика сутності та змісту духовного пробудження особистості як ключа до духовної безпеки.

Сутнісна характеристика понять «пробудження» (С.Тейлор, Р. Уолш та ін.), «духовне пробудження особистості» як ключа до духовної безпеки особистості. Основні етапи духовного пробудження за П. Ассаджолі. Характеристика духовних практик для пробудження серця та розуму.

Тема 10. Природа, духовність та мистецтво як імпульси духовного пробудження особистості.

Вплив природного середовища на духовне пробудження особистості. Духовність – потужний імпульс духовного пробудження особистості. Роль мистецтва як імпульсу духовного пробудження особистості.

Тема 11. Характеристика та особливості культурних ідеалів комфорту різних країн світу.

Сутнісна характеристика поняття «культурний ідеал затишку» за М. Альварес. Характеристика та особливості культурних ідеалів затишку (хюге; фіка; фрілуфтслів; шінрин-йоку; лагом; сісу; вабі-сабі тощо).

Тема 12. Розвиток самосвідомості як імпульсу духовного пробудження особистості.

Поняття самосвідомості. Характеристика складових компонентів самосвідомості як імпульсу духовного пробудження особистості. Духовність як детермінанта процесу соціалізації особистості.

Тема 13. Педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.

Поняття «педагогічна технологія». Приклади педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді та їх змістовна характеристика.

Тема 14. Духовний образ життя як шлях до виховання духовної безпеки: сутнісна характеристика та особливості.

Сутнісна характеристика поняття «духовний образ життя» за П. Шафером. Особливості духовного образу життя.

З метою збагачення духовного, культурного, морального та емоційно-ціннісного досвіду («відчутого») досвіду студентської молоді нами розроблений **комплекс творчих завдань**:

1. Напишіть на окремих аркушах паперу, які цінності для Вас значимі зараз (Хто Я є зараз?), Що б Ви хотіли змінити і додати до них (Яким би Я хотів стати? – складіть план усвідомлених змін).

2. Опишіть Ваш емоційний стан в даний момент. На окремому аркуші паперу уявіть і опишіть Ваші емоції, які Ви б відчули, якби те, до чого Ви так довго прагнули стало реальним.

3. Ознайомтеся з притчею Царя Соломона. Як Ви думаєте, що потрібно для того, щоб жити повним життям і досягти стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості? (див. Хрестоматійний матеріал).

4. «Ключі» до духовності. Що можна до них віднести, на Ваш погляд? Дайте розгорнуту відповідь.

5. Ідеал Людини Культури для Вас. Охарактеризуйте основні якості культурної особистості. Аргументуйте свою точку зору прикладами з художніх творів, з життя тощо.

6. Що, на Ваш погляд, необхідно, для того щоб вести духовно-культурний спосіб життя?

7. Які умови досягнення духовної безпеки Ви можете назвати?

8. Які культурні ідеали країн світу Вам відомі? Дайте характеристику культурному ідеалу затишку, характерному для Вашого рідного міста / країни (напр., хюге, сісу та ін., див. монографію М. Альварес «Простота затишку. Хюгге, лагом та енергія повсякденних задоволень», 2019).

9. «Духовна безпека для мене – це ...» (продовжіть речення).

10. Прослухайте цикл музичних творів А. Вівальді «Пори року». Які емоції вони у Вас пробуджують? Який місяць (пора року) характеризує Ваш характер, чому?

11. Ознайомтеся з точкою зору філософа про природу вірності і совісті. Чи поділяєте Ви думку філософа про те, що вірність і совість не характерні для сучасних людей?

«Вірність – це свічка, яка не висвітлює нашу чорну світобудову і не проливає світло в серця невірних людей нашого тлінного часу; це – нарцис, який не розкривається на лузі сучасності; на цьому тлінному лузі розкриваються лише бутони заздрості. ... Це коштовна перлина, яка прикрашає вінець людяності, якої немає в цьому світі; це вогняний рубін, що прикрашає голову благородства, якого немає на цій землі. Вірність пов'язана з совістю, а совість – з вірністю. Благородство і мужність – батьки, а вірність і совість – їхні діти-близнюки; скільки величі і блиску у батьків, стільки пишноти і сяйва у дітей. У кожному серці, в якому є вірність, є і совість, там, де та живе, і ця буває. У кого немає вірності, той не має і совісті. У кого немає їх обох, у того немає віри, а у кого немає віри, у того немає і людяності. ... Досконалі люди – володарі совісті, неповноцінні люди – безсовісні. Вірність і совість з цього чорного світу пішли і оселилися в світі небуття. Вони ведуть дружбу тільки один з одним, а віроломні і безсовісні люди їх не згадують. Якщо я виявляв до кого-небудь вірність, то справа закінчувалося лише тим, що я отримував у відповідь сто віроломств. Якщо я був милосердним по відношенню до кого-небудь, то це закінчувалося тим, що я бачив від нього тисячу утисків» (Алішер Навої).

12. Проаналізуйте зміст віршів (Л. Квіт, Я. Кузовльової та ін.), в яких автори розкривають зміст совісті як однієї із найбільш значущих для людини духовних цінностей. Чому, на Вашу думку, так важливо розбути совість у кожної людини і

совість світу? Доведіть власну думку, навівши приклади рядків із віршованих творів (див. Хрестоматійний матеріал).

13. «Любити – означає не дивитися один на одного, любити – означає дивитися в одному напрямку (Антуан де Сент-Екзюпері). Проілюструйте думку відомого письменника прикладами з творів мистецтва (віршів, картин, притч тощо). Які емоції пробуджуються у Вас, коли Ви бачите перед собою картини, які присвячені темі різних проявів почуття любові («Мадонна з немовлям» Леонардо да Вінчі, «Сікстинська Мадонна» Рафаеля Санті, «Любов» Лариси Хіміч, «Над містом» Марка Шагала, «Любов і сон» Жозефіни Уолл тощо)? (див. Хрестоматійний матеріал).

14. Прокоментуйте слова Матері Терези про прощення. Чи згодні Ви з нею? Чому?

«У житті бувають моменти, коли Ви ніби йдете пустелею. Немає більше бажань, все стає чужим і безбарвним. Найважче — це більше не відчувати любові, прагнення, віри. Це набагато важче, ніж втратити гроші, захворіти, зазнати невдачі. Оскільки таке може статися з кожним, ви повинні знати, як протистояти цьому... Ви не повинні втрачати вашу віру та вашу любов. Продовжуйте йти із ще більшим прагненням і Вірою, що зросла. У цьому ваш єдиний порятунок. Не піддавайтеся тузі та зневірі. Зробіть все можливе, щоб продовжити шлях, і Ви обов'язково знайдете і їжу, і трохи води: адже навіть у пустелі зустрічаються оазиси. Йдіть до тих пір, поки не відкриєте в самому собі цей оазис, щоб знайти там воду. А це дозволить вам продовжити Ваш шлях. Вода всередині нас – це наше прощення, наше кохання».

Форми та методи навчання: лекційні заняття, семінарські заняття, самостійна робота.

Програма занять студії
«ДУХОВНА БЕЗПЕКА – ОСНОВА МИРУ І
СТАБІЛЬНОСТІ»
(Шевченко Г.П., Антоненко Т.Л., Безугла М.В.)

Метою роботи студії «Духовна безпека – основа миру та стабільності» стало формування у студентської молоді уявлення про сутність духовної безпеки особистості, чинники впливу на неї, основні загрози духовної безпеки та шляхи їх подолання, про духовне пробудження особистості як ключа до виховання позитивної особистості та забезпечення її духовної безпеки.

Напрями роботи студії:

- створення сприятливих умов для виховання духовної безпеки студентської молоді;
- вивчення взаємозв'язку між поняттями духовність, культура, моральність, духовно-культурні цінності, ціннісно-сміслова сфера, духовне пробудження та духовна безпека особистості;
- створення атмосфери взаємодії, співпраці та взаємодопомоги всіх учасників;
- розвиток художньо-естетичних почуттів;
- виховання духовно-культурних, моральних цінностей студентів з метою створення у них стійкої ціннісно-сміслової сфери особистості;
- розвиток креативних здібностей та духовно-творчого потенціалу студентів;
- розвиток критичного мислення;
- розвиток здібності до осмисленого вираження власних думок та почуттів;
- сприяння формуванню у студентів уявлення про себе як про цілісну, гуманну, альтруїстичну, творчу духовно пробуджену особистість.

Програма студійних занять складається з 14 занять. Форми роботи: лекції та практичні, самостійна та індивідуальна робота, виконання творчих завдань.

ПЛАНІ СТУДІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Студійне заняття 1. *Бесіда «Духовна порожнеча і бездуховність як показник стану сучасної особистості. Причини їх появи та можливі наслідки».*

1. Духовна порожнеча та бездуховність як явища сучасної дійсності.

2. Наслідки негативного впливу на особистість духовної порожнечі та бездуховності.

Творчі завдання:

1. Ознайомтесь із картиною відомого художника Костянтина Маковського «Відвідування бідних». Які людські пороки, на Вашу думку, намагався висміяти митець? Охарактеризуйте власне враження від картини. Які почуття викликає у Вас сюжет, відображений на картині? Наведіть декілька власних прикладів картин, які присвячені схожій темі (див. Хрестоматійний матеріал).

2. Проаналізуйте зміст притчі про оголену душу (див. Хрестоматійний матеріал). Якою є мораль названої притчі, на Ваш погляд? Чому сьогодні так складно бути щирим? Яким чином можна захистити душу від негативних наслідків бездуховності і байдужості суспільства?

Студійне заняття 2. *Дискусія «А що далі? Що необхідно сучасній людині щоб пройти шлях від людини розгубленої до людини духовно-пробудженої – цілісної, творчої, позитивної, гуманної?»*

1. Характеристика людини сьогодення – людини розгубленої із сегментованою свідомістю і технічною душею – в умовах домінування тенденції тотальної інформатизації та

технологізації (Х. Ліврага, М.Ролло, В. Розін, Т. Чернігівська та ін.).

2. Проблема емоційної недорозвиненості сучасної молоді.

Творче завдання. 1. Ознайомтеся з притчею «Про типи людей і кризу» (див. Хрестоматійний матеріал). Керуючись власним життєвим досвідом, наведіть приклади з життя, чи зустрічали Ви охарактеризовані в притчі типи людей. Дайте відповіді на наступні питання: Який тип людини, на Ваш погляд, має стати ідеалом людини 21 століття? Чому? Проаргументуйте Вашу думку.

Студійне заняття 3. Бесіда «*Духовна безпека особистості – це...?*»

1. Сутнісна характеристика понять «безпека» та «духовна безпека».

2. Проблема духовної гігієни та духовного здоров'я особистості у сучасному мінливому світі.

3. Феномен щастя як яскравий показник вихованості у людини духовної безпеки.

Творчі завдання:

1. Надайте відповідь на питання: Що необхідно Вам, щоб досягти стану духовної захищеності? Назвіть умови, при яких виховання духовної безпеки стане можливим?

2. Прокоментуйте мудрий вислів відомого французького поета Шарля Бодлера «*Безліч маленьких задовольень становлять щастя*». Чи згодні Ви з цим твердженням? Чи можна відчуття захищеності, затишку в простих речах? Чому? Дайте аргументовану відповідь.

3. Ознайомтеся із картинами художників, на яких відображені різні прояви щастя. Висловіть власне враження від них та охарактеризуйте емоції, які пробуджуються у Вас під час їх перегляду («Щастя» В. Березін, «На сьомому небі від щастя» М. Шагал, «Щастя» О. Симонова тощо) (див. Хрестоматійний матеріал).

Студійне заняття 4. Круглий стіл «Загрози духовної безпеки та можливі шляхи їх подолання».

1. Характеристика ключових загроз духовної безпеки: деформування системи духовного самовідтворення суспільства; згасання творчого потенціалу студентської молоді через скасування «живого діалогу» між викладачем і студентом; гіпертрофована орієнтація масової свідомості на матеріальні цінності, індивідуалізм, аморальність; руйнування ядра духовної культури через насильницьке впровадження еталонів поведінки та стилів життя західного суспільства через ЗМІ; прояви духовного, культурного і морального нігілізму; виключення духовно-культурної виховної складової освіти, яка відповідає за пробудження в людині людського).

2. Шляхи подолання загроз духовної безпеки.

Творчі завдання:

1. Підберіть декілька віршів, притч про вміння проявляти милосердя, прощати.

2. Ознайомтеся із змістом картин відомих художників М. Реріха «Співстраждання» та М. да Караваджо «Сім діянь милосердя». Який зміст вклали художники у свої картини? (див. Хрестоматійний матеріал).

3. Проаналізуйте зміст притч «Чудо для братика» Б. Ферреро та віршів Г. Британ, П. Хмари, І. Расшивалової та В. Павлова. Чому так важливо бути милосердним? (див. Хрестоматійний матеріал).

Студійне заняття 5. Бесіда «Ціннісно-смілова сфера як фундамент духовної безпеки особистості. Життєво значущі цінності та смисли сучасної молоді».

1. Сутнісна характеристика понять «цінності», «смисли».

2. Структура ціннісно-смілової сфери особистості.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся із змістом притч «Смисл життя» та «Совість негідника». Чи згодні Ви з тим, що смисл життя – нести світло і добро в життя оточуючих людей. У чому для

Вас полягає смисл життя? Що, на Вашу думку мається на увазі під висловом жити по совісті?

2. Праналізуйте картини Василя Максимова «Сімейний розділ» та Павла Яковлева «Право сильного» (див. Хрестоматійний матеріал), на яких митці досить вдало передали думку про те, що совість і справедливість у всіх своя. Висловіть власну думку стосовно того, що відображено на картинах. Які емоції вони у Вас пробуджують? Чи можете Ви привести приклади з життя щодо совісних або безсовісних вчинків тих чи інших людей, коли справедливість перемогла?

Студійне заняття 6. *Бесіда «Духовне пробудження як гарант духовної безпеки особистості. Сутність, етапи, механізми».*

1. Сутнісна характеристика духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості.

2. Основні етапи духовного пробудження особистості.

3. Духовні практики пробудження серця та розуму.

Творчі завдання:

1. Проаналізуйте та опишіть власні враження від картин «Пробудження» сучасних майстрів Ангелії Павлової та Володимира Миколайчука.

2. Надайте відповіді на питання тесту на пробудженість Тейлора та Кілрі. Обговорення результатів.

3. Зробіть змістовний аналіз віршу «Пробудження душі» К. Ажардо. Яким чином, на Вашу думку, можна досягти стану постійного духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості?

Студійне заняття 7. *Бесіда «Природа як джерело духовного пробудження особистості».*

1. Природа як імпульс духовного пробудження особистості.

2. Вплив природного середовища на духовне пробудження особистості.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся із картинами відомих художників-пейзажистів (Т. Стегереску, В. Юшкевича, С. Ковальчук, О. Желонкіна), на яких відтворена краса природи, які емоції та почуття вони передають (див. Хрестоматійний матеріал).

2. Проаналізуйте зміст притчі про красу світу та віршів «Довкола стільки є краси» К. Дишкант, «Оксамит трав» Н. Гончаренко (див. Хрестоматійний матеріал). Які рядки віршованих творів, на Ваш погляд, найкраще передають красу природи.

Студійне заняття 8. Бесіда «*Духовність – квінтесенція духовного пробудження особистості*».

1. Змістовна характеристика понять «духовність» в поглядах вітчизняних і зарубіжних дослідників.

2. Духовні основи твого життя – можливі шляхи досягнення духовно практичної висоти (на прикладі аналізу однойменної статті П. Шафера з монографії «Культурная личность», 2017).

Творчі завдання:

1. Проаналізуйте зміст притчі про красу. Дайте відповідь на питання: Що мається на увазі під красою душі? Проаргументуйте Вашу відповідь рядками з віршу про красу душі І. Самаріної (див. Хрестоматійний матеріал). Чи згодні Ви з думкою автора?

2. Проаналізуйте зміст віршу «Настав час роздуму» І. Коваленко (див. Хрестоматійний матеріал). Про що цей вірш? Чи поділяєте Ви думку автора щодо необхідності зазирнути у власну душу, зробити переоцінку власних цінностей і смислів і замість матеріальних цінностей саме духовні цінності визначити орієнтиром життя?

Студійне заняття 9. Бесіда «*Культура як засіб духовного пробудження особистості*».

1. Сутнісна характеристика понять «культура» і духовна культура.

2. Культурні ідеали затишку різних країн світу (за М.Альварес).

Творчі завдання:

1. Прокоментуйте вислів Метью Арнольда про сутність культури. *«Культура — це прагнення до милозвучності та світла, а головне — до того, щоб і милозвучність, і світло переважали».* Що для Вас являє собою культура?

2. Культурний ідеал затишку для мене – це... ?
Продовжіть речення.

Студійне заняття 10. Бесіда *«Мистецтво – потужний імпульс духовного пробудження особистості».*

1. Мистецтво як імпульс духовного пробудження особистості.

2. Мистецтво і мораль: взаємозв'язок понять.

3. Моральний горизонт.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся із картиною К. Брюллова «Останній день Помпеї» (див. Хрестоматійний матеріал). Як Ви вважаєте, чи існує мораль в мистецтві? Що намагався показати своєю картиною художник? Яким чином, за допомогою яких прийомів йому вдалося передати атмосферу загибелі цілого міста? У чому полягає мораль цієї картини?

2. Прокоментуйте вислів Й. Г. Гете про сутність мистецтва: *«Прекрасне в житті, прекрасне в мистецтві допомагає людині жити, допомагає виконувати складну справу життя, бо це прекрасне випрямляє її душу. Мистецтво – посередник того, що неможливо висловити».*

Студійне заняття 11. Колоквіум *«Які якості характеризують цілісну духовно пробуджену особистість?».*

1. Духовна віддача доброти, щирості. Аналіз поняття «добрий вчинок».

2. Проблема виховання у молоді вміння співчувати, співстраждати, проявляти милосердя, прощати як ключові

якості духовно пробудженої особистості (на прикладі притч, віршів наведених у Хрестоматійному матеріалі).

Творчі завдання:

1. Наведіть приклади добрих вчинків із власного життя та творів мистецтва. Зробіть аналіз віршів про доброту (В. Басова, Н. Давидова, В. Галар). Яким чином можна виховати добру людину? (див. Хрестоматійний матеріал).

2. Ознайомтеся із змістом віршів І. Самаріної та Є. Бочарової про щирість (див. Хрестоматійний матеріал). Чому сьогодні так часто зустрічаються «фальшиві» люди? Чому так важливо залишатися щирою людиною?

Студійне заняття 12. *Бесіда «Здатність до естетичного сприйняття оточуючої дійсності як засіб виховання духовної безпеки особистості».*

1. Змістова характеристика поняття «естетичне сприйняття».

2. Проблема емоційного виснаження особистості в аспекті виховання духовної безпеки студентської молоді.

3. Характеристика інтелектуальних почуттів.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся з картиною «Почуття – політ» К. Суханової (див. Хрестоматійний матеріал). Що виражає ця картина? Які почуття вона у Вас визиває?

2. Надайте розгорнуту відповідь на питання: Яким чином сучасній людині можливо вирішити проблему емоційного виснаження? Що може бути, на Вашу думку, джерелом «підпитки» позитивними емоціями? Чому?

Студійне заняття 13. *Диспут «Чому в епоху інформатизації та технологізації зникає людина людяна? Чому так важливо виховувати саме ці духовні цінності у молоді?»*

1. Характеристика причин та наслідків негативного впливу процесів інформатизації і цифровізації на особистість.

2. Проблема виховання людяності у сучасної людини як важлива умова виживання людства і досягнення миру на планеті.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся із притчею про людяність М. Кудьярова (див. Хрестоматійний матеріал). Дайте відповідь на питання: Яку людину можна назвати дійсно Людиною?

2. Зробіть аналіз розповіді «Морський кортик» С. Баруздіна (див. Хрестоматійний матеріал). Як Ви оцінюєте вчинок маленької дівчинки. Чи можна вважати його проявом людяності?

3. Для мене людиність – це ...? Продовжіть речення. Проаналізуйте зміст віршів про людяність Н. Красоткіної, Н. Задорожної, Н. Баух-Барсукової, М. Ефрона та ін. (див. Хрестоматійний матеріал). Висловіть власну думку щодо необхідності виховання людяності у людини.

Студійне заняття 14. *Бесіда «Духовно-культурний спосіб життя як шлях до виховання духовної безпеки особистості, його характерні особливості».*

1. Сутнісна характеристика поняття «духовно-культурний образ життя». Приклади духовних практик (напр.: 4 етапи досягнення гармонії із самим собою та зі світом: 1. «Я люблю тебе». 2. «Пробач мені». 3. «Мені дуже шкода». 4. «Дякую тобі»).

2. Миролубство як найважливіша якість духовно пробудженої особистості.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся з картиною «Поки жива надія» С. Пишненко, притчею про спокій, віру, любов, надію та віршем про надію Т. Григорьєвої (див. Хрестоматійний матеріал). Висловіть власну думку про те, чому так важливо в умовах сучасного мінливого світу не втрачати надію на краще майбутнє?

2. Проаналізуйте зміст картини А. Остроумової «Голуб миру» (див. Хрестоматійний матеріал). Які емоції вона у Вас

викликає? Наведіть декілька прикладів картин, які присвячені темі миру і жаги до його досягнення.

ПРАКТИЧНИЙ КУРС «ПОЗИТИВНА ПЕДАГОГІКА» (Сафонова І.О.)

Курс спрямований на ознайомлення здобувачів вищої освіти з основними положеннями *позитивної педагогіки*, провідними концепціями, ідеями, принципами, технологіями виховання позитивної особистості, яка відрізняється розвиненим позитивним мисленням, позитивним ставленням до світу, інших людей та досвідом позитивної поведінки, на засадах аксіологічного, культурологічного, синергетичного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного підходів в контексті ідей гуманізації, демократизації, гуманітаризації, плюралізму і варіативності виховних практик.

*Прийшов час створювати нову науку,
що вивчає позитивні почуття,
щоб допомогти людям розвинути позитивні
властивості характеру і досягти того,
що Аристотель називав «благим життям».*

М. Селігман

*Навчити людину бути щасливою –
не можна, але виховати її так,
щоб вона була щасливою, можна.*

А. Макаренко

Позитивна педагогіка має розставити акценти у сприйнятті дійсності і визначити новий зміст освіти. Вона спрямована на пошук позитивного в самій людині, іншій людині, відносинах, природі, світі, – і це не означає, що необхідно приймати бажане за дійсне, покладатися на самообман чи фантазії, не помічати негативних явищ, необміркованих учинків, уразливих рис характеру людей, –

навпаки метою цієї нової науки є позитивний розвиток людини, завдяки якому вона здатна до свободи вибору, самоактуалізації своїх потенційних можливостей, самовиховання, самоуправління в різних життєвих ситуаціях, наповнення свого життя позитивними цінностями і смислами.

В найширшому смислі *позитивну освіту* ми визначаємо як процес формування позитивної (щасливої) особистості як деякої цілісності вищого рівня, що володіє власне людськими якостями, здатністю жити і ефективно функціонувати у світі буття, керувати своїм життям, розвивати і реалізовувати свій ідеал і духовний потенціал.

Метою курсу є практичне закріплення теоретичних знань, набуття навичок впровадження технологій виховання позитивної особистості на засадах аксіологічного, антропологічного, культурологічного, синергетичного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного, цивілізаційного підходів в контексті ідей гуманізації, демократизації, гуманітаризації, плюралізму і варіативності виховних практик.

Тема 1. Позитивна педагогіка – новий науковий напрям в освітній галузі Актуальність проблеми виникнення позитивної педагогіки. Історичний ракурс проблеми. Наукове поле дослідження позитивної педагогіки.

Питання для обговорення

1. Обґрунтуйте появу нового напрямку в педагогічній науці «Позитивна педагогіка».

2. Визначте характерні риси соціокультурної реальності. Проаналізуйте цитати науковців, які, можливо, Вам допоможуть знайти відповідь на питання.

*Юваль Ной Харарі – професор історичного факультету
Єврейського університету в Єрусалимі
«21 урок для 21 століття»⁵²⁵*

⁵²⁵ Харарі Юваль Ной 21 урок для 21 века Издательство «Синдбад». 2018.

«Чому ж ми повинні вчити дітей? Багато фахівців в галузі педагогіки стверджують, що школи повинні перейти до навчання чотирьом навичкам: критичного мислення, комунікації, співпраці і творчості. У більш широкому сенсі школи повинні менше уваги приділяти технічним умінням і зосередитися на загальних життєвих навичках. Найважливішою буде здатність пристосовуватися до змін, вчитися новому і зберігати холоднокровність в незнайомих ситуаціях. Щоб йти в ногу зі світом зразка 2050 року буде потрібно не просто пропонувати нові ідеї і продукти – перш за все потрібно буде постійно оновлювати самих себе. З прискоренням темпу зміни зміниться не тільки економіка, а й розуміння того, що означає «бути людиною».

«Можливо, вам доводилося чути, що ми живемо в епоху злому комп'ютерів, але це лише половина правди. *Насправді ми живемо в епоху злому людини.* Алгоритми вже стежать за вами. Вони знають, куди ви йдете, що купуєте, з ким зустрічаєтеся. Незабаром вони будуть стежити за кожним вашим кроком, за кожним подихом, кожним серцебиттям».

«Технологія – не зло. Якщо ви знаєте, чого хочете від життя, технологія допоможе вам цього досягти. Але якщо у вас немає певних бажань, їй не важко ставити цілі за вас і управляти вашим життям. Коли технологія навчиться краще розуміти людини, ви раптом виявите, що ні вона служить вам, а ви їй. Напевно вам зустрічалися зомбі, що йдуть по вулиці, уткнувшись носом в смартфон. Як думаєте – це вони керують технологією або технологія ними?»

«Небезпека полягає в тому, що, якщо ми вкладемо занадто багато сил і коштів в розвиток штучного інтелекту і занадто мало – в розвиток людської свідомості, надзвичайно витончений штучний інтелект комп'ютерів буде лише поглиблювати природну дурість людей».

3. Розкрийте наукове поле дослідження позитивної педагогіки.

4. Доведіть, що проблема виховання позитивної (щасливої) особистості сягає корінням в давнину. Хто з великих мислителів порушував проблему щасливого життя людини?

5. Як Ви вважаєте, в чому полягає мета виховання?

Можливо, Вам допоможе цитата С.Л. Рубінштейна: *«Головна справа виховання як раз у тому й полягає, – писав С.Л. Рубінштейн, – щоб тисячами ниток зв'язати людину з життям – так, щоб з усіх боків перед нею вставали завдання, для неї значущі, для неї привабливі, які вона вважає своїми, до вирішення яких вона включається. Це важливіше за все тому, що головне джерело всіх моральних неполадок, всіх вивихів в поведінці – це та душевна порожнеча, яка утворюється у людей, коли вони стають байдужими до навколишнього їх життя, відходять в сторону, відчувають себе в ній сторонніми спостерігачами, готовими на все махнути рукою, – тоді їм все стає байдуже»⁵²⁶.*

6. Прокоментуйте уроки стоїків в проекції на сучасність.⁵²⁷

7. Дайте визначення поняттю «позитивна педагогіка».

8. Розкрийте сутність «теорії позитивних емоцій» Барбари Фредріксон. Доведіть, що позитивні афективні переживання сприяють нашому особистісному зростанню і розвитку.

⁵²⁶ Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. М., 1959. С. 140-141.

⁵²⁷ Сафонова І.О. Виховання позитивної особистості: уроки стоїцизму в проекції на сучасність // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції The 2nd International scientific and practical conference «Innovative development of science and education» (April 26-28, 2020) ISGT Publishing House, Athens, Greece. 2020. 620 p.

Поради та підказки (за І. Бонівелл)⁵²⁸

Як ми можемо підсилити позитивні емоції?

1. Емоція задоволеності життям може бути посилена за допомогою вправ на релаксацію, наприклад послідовного розслаблення м'язів, йоги або вправ на уяву.

2. Знайти позитивний сенс.

Ми не можемо просто змусити себе відчувати певну емоцію, та й ніхто інший не може вселити її нам. Навіть приємні заняття не гарантують позитивних емоцій, тому що емоції залежать від наших інтерпретацій. Але ми цілком можемо постаратися знайти позитивний сенс в наших повсякденних заняттях, перевизначаючи їх в позитивних термінах або виявляючи те, що в них є цінного.

3. Самоконтроль в області усвідомлення емоцій

Ведіть щоденник свого настрою, щоб простежити, що викликає його зміну. Зверніть увагу на наступне:

- заняття, які сприяли зміні вашого настрою;
- думки, які сприяли зміні вашого настрою;
- зміна настрою за десятибальною шкалою.

Ці відомості допоможуть вам зрозуміти свої емоції і почати їх контролювати.

4. Управління емоціями: що добре допомагає

- Витрачання енергії (наприклад, фізичні вправи).
- Когнітивні зусилля (наприклад, сказати самому собі щось підбадьорливе).
- Активне управління настроєм (релаксація, музика).
- Соціальна взаємодія.
- Приємні розваги (наприклад, хобі, шопінг, поїздки).

5. Управління емоціями: що менш ефективно

- Пряме зняття стресу і зниження напруги (наприклад, наркотики і алкоголь).

⁵²⁸ Бонивелл І. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология. Пер. с англ. Маши Бабичевой. М.: Время, 2009. 192 с.

- Ухилення від контактів з людиною або предметом, що викликав поганий настрій.

- Пасивне управління настроєм (наприклад, телевізор, кава, їжа і сон).

- Перебування на самоті.

Тема 2. Концептуальні ідеї позитивної онтології людського буття. Позитивна онтологія людського буття: концепція «Людина в світі і світ в людині». Обґрунтування необхідності парадигмальних змін ціннісно-онтологічних координат освіти і виховання. Сутність виховання в контексті позитивної педагогіки. Культура як педагогічна категорія позитивної педагогіки.

Питання для обговорення

1. Обґрунтуйте необхідність парадигмальних змін ціннісно-онтологічних координат освіти і виховання.

2. Розкрийте сутність виховання в контексті позитивної педагогіки.

Поради та підказки

На думку Я.А. Коменського, виховання повинно бути спрямоване на досягнення трьох цілей: пізнання себе і навколишнього світу (розумове виховання), управління собою (моральне виховання) і прагнення до Бога (релігійне виховання).

Англійський філософ і педагог Д ж. Л о к до вважав, що головна мета виховання – сформувати джентльмена – людини, яка «вміє вести свої справи мудро і передбачливо». Цей джентльмен повинен бути, окрім того, людиною діяльною і ініціативною, володіти гострим розумом і практичними знаннями.

Ж. Ж. Руссо твердо стояв на позиціях підпорядкування мети виховання формуванню загальнолюдських цінностей. Виховання необхідно людині тому, зауважує він, що людина з'являється на світ безпорадною і слабкою. Завдання виховання - створити людину. «Жити - ось ремесло, якому я

хочу вчити його (вихованця). Виходячи з моїх рук, він буде ні суддею, ні солдатом, ні священиком: він буде насамперед людиною; всім, чим повинна бути людина, він зуміє бути, в разі необхідності, так само гарним, як і будь-який інший, і, як би доля не носила його з місця на місце, він завжди буде на своєму місці».

3. Як Ви розумієте концепцію «Людина в світі і світ в людині»?

4. Розкрийте сутність поняття «культура» як педагогічної категорії. Які етапи виховання можна виділити в цьому аспекті.

5. Як виховувати? Поділіться досвідом роботи з формування позитивної особистості.

6. Прочитайте книгу В. А. Сухомлинського «Серце віддаю дітям». Проаналізуйте уривок із твору:

«Підемо, діти, в школу, – сказав я малюкам і попрямував в сад. Діти з подивом дивилися на мене. – Так, хлопці, ми йдемо в школу. Наша школа буде під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі. Знімемо ось тут черевички і підемо босоніж, як ви звикли ходити раньше. – Діти радісно защебетали; їм незвично, навіть незручно ходити в жарку погоду в черевичках. – А завтра приходьте босоніж, в нашій школі ще буде найкраще. Ми пішли в виноградну алею. У тихому, прихованому деревами куточку розрослися виноградні лози... Тут панувала тиша, звідси, з зеленого сутінку, весь світ здавався зеленим. Ми розсілися на траві. – Ось тут і починається наша школа. Будемо дивитися звідси на блакитне небо, сад, село, сонце. Діти притихли, зачаровані красою природи. Між листям висіли буриштинові грона дозрілого винограду. Дітям хотілося спробувати смачних ягід. Буде і це, хлопці, але спочатку треба помилуватися красою. Діти дивляться навколо. Здається, що сад оповитий зеленим туманом, як в казковому підводному царстві. Поверхня землі

– поля, луки, дороги – якби тремтять в малахітовому тумані, а на освітлені дерева сипляться сонячні іскорки. – Сонечко розсипає іскорки, тихо сказала Катя.

Тема 3. Розвиток позитивного мислення. Актуальність проблеми розвитку позитивного мислення. Сутність позитивного мислення.

Питання для обговорення

1. Доведіть актуальність розвитку позитивного мислення.
2. Визначте сутність позитивного мислення.
3. Проаналізуйте думки видатних людей, мислителів, вчених. Чи поділяєте Ви їх?

Будда: *Ми представляємо собою результат того, про що думаємо.*

Соломон: *Які думки в людини, така і вона.*

Чарльз Дарвін: *«Вища стадія духовної культури настає тоді, коли ми розуміємо, що повинні контролювати свої думки».*

М.Аврелій: *«Які в тебе думки – таке і життя»*

Ф.Бейлс: *«Ключ до щастя людини – в її думках. Якщо їй вистачить мужності визнати, що всі нещастя в нашому житті викликані негативними думками, то тим самим буде закладена підвалина для їх усунення шляхом їх змін. Схильність до негативного настрою є результат неодноразово повторених негативних думок, які проникли в підсвідомість та стали звичними. Але ми також можемо досягнути й гарного настрою, якщо будемо свідомо вибирати позитивні думки. Він залежить винятково від того, як ви думаєте».*

А. Менегетті: *«Щастя – це звичка та результат позитивного мислення».*

Л. Толстой : *«Вся справа в думках. Думка початок всього. І думками можна управляти. Тому головним в самовдосконаленні – працювати над своїми думками».*

У. Джеймс: *«Самим великим відкриттям мого покоління є те, що люди змінюючи аспекти свого мислення, можуть змінити життя».*

В. Калошин: *«З усіх енергій, що існують у Космосі, наймогутнішою енергією, що володіє як творчою, так і руйнівною силою, є думка. Людина як мисляча істота користується протягом усього життя цією великою силою, не розуміючи ні значення, ні наслідків свого мислення як для неї особисто, так і для всієї Світобудови. Її могутність полягає в тому, що вона пускає в хід і рух стихійні сили природи, що самі по собі нерухомі й інертні й вимагають для приведення в дію поштовху, що дається їм думкою людини. Тому наша доля значною мірою визначається нашими думками. Згадаймо давно відоме. Посієш думку – пожнеш вчинок. Посієш вчинок – пожнеш звичку. Посієш звичку – пожнеш долю. Що посієш, те й пожнеш».*

Міхай Чіксентміхайї: *«Людина може зробити себе щасливою або нещасною незалежно від того, що в дійсності відбувається «зовні», просто змінюючи зміст своєї свідомості».*

Поради та підказки

Прочитайте уривок із книги В. Калошина «Позитивне мислення як чинник професійного самовизначення молоді в умовах ПТНЗ» (2012. 114 с.).

В. Калошин – кандидат технічних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, старший науковий працівник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Як Ви вважаєте, чи можна управляти своїми думками? Чи є людина власником свого життя?

«За своєю суттю **позитивне мислення – це віра в успіх**. Зрозуміло, від вас не вимагається бути життєрадісним постійно, до того ж це неможливо. Потрібно просто зробити так, щоб впевненість в собі стала звичкою. **Позитивізм** – не

чародійна паличка, яка позбавляє нас від усіх проблем. Отже, від вас вимагається терпіння, наполегливість і вміле володіння методами самоуправління. Не чекайте швидких успіхів, інакше будь-яка тимчасова невдача приведе вас до стресу і загальмує весь оздоровчий процес. Але вірте в кінцевий успіх: *позитивне мислення – прямий шлях у нове, щасливе і здорове життя.*

Негативне мислення породжує негативні життєві обставини, які в свою чергу пригнічують мислення. Результат – безрадісне життя, аж до депресії. На емоційному рівні гіркі почуття теж вносять вклад у пригніченні духу та створюють постійний фронт поганої погоди у вашій душі. Це паралізує активність і позбавляє радості життя.

Звичайно ж, таке існування вам не подобається!?. І тому краще звернутися до позитивного мислення, при якому не ігнорується неприємна частина життя, а усвідомлюється, що все існуюче добре, бо все покликано лише служити вам і допомагати, особливо, неприємні обставини (тільки потрібно правильно скористатися ними).

Мислити позитивно – перший крок, щоб стати позитивним. Слово «позитивний» означає: стверджувальний, вигідний, надійний, суттєвий, активний, цілком впевнений в собі – це дійсно позитивне мислення. *Усвідомлювати силу думки і використовувати цю силу, щоб впевнено досягати своєї мети – це і є позитивне мислення»...*

Позитивне мислення дає змогу вам зібрати свої сили, подолати слабкість і обмеження. Воно допомагає зрозуміти, що ви народжені для великих справ, бо **ПОЗИТИВНА СИЛА** всередині вас може втілити в реальність будь-яку мрію. Вона допомагає вам зосередитися на доброму і дозволяє спрямувати основну увагу на згоду з собою, світом і людьми.

Сподіваючись на краще, ви генеруєте силу, яка притягує позитивне у ваше життя. Але потрібно зрозуміти одну річ. Позитивне мислення марне, якщо воно не призводить до

позитивних дій. *Думка, (психічна енергія), повинна бути перетворена в дію або в кінетичну енергію наших дій.*

Позитивне мислення, як один із способів психічної саморегуляції, характерне тим, що людина свідомо контролює свої думки і не дозволяє укорінюватися негативним думкам, емоціям. При цьому вірить у себе, вірить у кінцевий успіх, залишається при будь-яких обставинах оптимістом. Воно характерне, як правило, позитивній Я-концепції особистості і повинно стати звичкою.

В основі позитивного мислення лежить ряд положень:

- *думка матеріальна та впливає на всі аспекти життя людини;*
- *думками можна управляти, а отже можна управляти своєю долею;*
- *людина – господар власного життя, а не жертва тощо».*

Поради засновника Європейського співтовариства позитивної психології І. Бонівелл⁵²⁹

Чому краще бути оптимістом?

Дослідження позитивних психологів виявили безліч переваг оптимістичного погляду на життя.

Стикаючись з труднощами, оптимісти страждають менше, ніж песимісти. Наприклад, вони набагато менше тривожаться і впадають в депресію.

– Оптимісти краще адаптуються до негативних ситуацій (зокрема, до операції аортокоронарного шунтування, пересадці кісткового мозку і СНІДу).

– Оптимізм сприяє цілеспрямованому вирішенню проблем, почуттю гумору, планам на майбутнє, позитивній

⁵²⁹ Бонивелл І. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология. Пер. с англ. Маши Бабичевой. М.: Время, 2009. 192 с.

переінтерпретації (уявлення ситуації в найбільш вигідному світлі) і прийняття ситуації, якщо та не піддається контролю. Таким чином, коли мова йде про подолання труднощів, у оптимістів є переваги.

– Оптимісти не схильні заперечувати існування проблеми, в той час як песимісти часто намагаються дистанціюватися від неї. Оптимісти зовсім не ті люди, які ховають голову в пісок і ігнорують загрози їх благополуччю. Наприклад, вони стежать за своїм здоров'ям і зазвичай виявляють потенційно серйозні проблеми досить рано.

– Оптимісти докладають більше систематичних зусиль і не схильні здаватися, можливо, вважаючи, що з ситуацією можна тим або іншим способом успішно впоратися. Песимісти, в свою чергу, скоріше будуть очікувати провалу і, як наслідок, швидше за все опустять руки.

– Оптимісти ведуть більш здоровий спосіб життя (наприклад, їдять здорову їжу і регулярно проходять диспансеризацію) і знаходяться в кращій фізичній формі, ніж песимісти.

– Оптимісти демонструють високу продуктивність праці.

Поради та підказки

Чи можна навчитися оптимізму?⁵³⁰ (за І. Бонівелл)

Відповідь проста: так. Хоча цілком можливо, що в оптимізмі є генетична складова, а ранні дитячі переживання напевно впливають на формування нашого способу мислення, ми можемо використовувати кілька стратегій протидії песимізму.

⁵³⁰ Бонивелл І. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология. Пер. с англ. Маши Бабичевой. М.: Время, 2009. 192 с.

Перша з них – стратегія спору, запропонована Мартіном Селігманом в його бестселері «Як навчитися оптимізму». Зазвичай ми використовуємо вміння вести внутрішній діалог, коли нас хтось у чомусь несправедливо звинувачує. Наприклад, ми думаємо про себе: «Це неправда. Це він ніколи не слухає, а не я. Я завжди слухаю, перш ніж зробити висновки». Однак, коли ми несправедливо звинувачуємо в чомусь самих себе (наприклад, в невмінні впоратися з важкою ситуацією), ми не намагаємося оскаржити це звинувачення. *Ключ до успіху - в ретельному відстежуванні і розпізнаванні наших думок.* Як тільки негативна думка виявлена, ми можемо свідомо оскаржити її і постаратися знайти можливі альтернативні трактування ситуації.

Зміна та відстеження своєї пояснювальної стратегії – ще один корисний метод. Пояснювальна стратегія – це те, як ми пояснюємо причини і витoki попередніх позитивних і негативних подій.

Песимістична пояснювальна стратегія означає, що ми використовуємо внутрішні, постійні і глобальні пояснення для поганих подій і зовнішні, непостійні і конкретні пояснення для хороших. Люди, які використовують цю стратегію, зазвичай розцінюють погані події як власну невдачу.

Для *оптимістичної пояснювальної стратегії* характерно висування зовнішніх (що не зачіпають самоповагу), непостійних і конкретних (залежних від обставин) пояснень для поганих подій і використання прямо протилежних пояснень для хороших подій.

Шкала цілей (І.Бонівелл)⁵³¹

Заповнення цієї анкети, можливо, допоможе вам дещо дізнатися про самих себе.

Інструкція. Уважно прочитайте кожне питання. Використовуючи наведену нижче шкалу, виберіть число, яке найкращим чином описує ВАС, і впишіть його в відведене для цього місце.

- 1 = Абсолютно невірно
- 2 = В основному невірно
- 3 = В основному вірно
- 4 = Абсолютно вірно

- 1. Я можу придумати безліч способів вибратися з пробки.
- 2. Я енергійно переслідую свої цілі.
- 3. Більшу частину часу я відчуваю втому.
- 4. Існує безліч способів вирішення моєї проблеми.
- 5. Мене легко перемогти в суперечці.
- 6. Я можу придумати безліч способів отримання тих речей в житті, які є для мене найважливішими.
- 7. Я турбуюся про своє здоров'я.
- 8. Навіть коли інші опускають руки, я знаю, що зможу знайти спосіб вирішення проблеми.
- 9. Мій минулий досвід добре підготував мене для майбутнього.
- 10. Моє життя дуже успішне.
- 11. Я регулярно через що-небудь переживаю.
- 12. Я досягаю цілей, які сам собі ставлю.

Тепер складіть бали, отримані за питання 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10 і 12, і перевертайте сторінку, щоб продовжити читання.

⁵³¹ Бонивелл І. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология. Пер. с англ. Маши Бабичевой. М.: Время, 2009. 192 с.

Ви тільки що заповнили анкету, присвячену надії. Ваш результат, який знаходиться в межах від 8 до 32, повинен показати, наскільки ви сповнені

надій. Не хвилюйтеся через питання 3, 5, 7 і 11 – вони грали роль відволікаючого елемента і не повинні враховуватися в підрахунках. Читайте далі, щоб дізнатися, як позитивна психологія дивиться на надію і що можна зробити, щоб її збільшити.

Чи є надія?⁵³² (за І.Бонівелл)

Надія – це складна конструкція, тісно пов'язана з оптимізмом, хоча і не тотожна йому. Ми відчуваємо надію, якщо: а) знаємо, чого хочемо, б) можемо придумати безліч способів отримати бажане і в) починаємо діяти і продовжуємо йти до наміченої мети.

Мислити варіативно, тобто продумувати кілька реальних шляхів до мети, дуже важливо, тому що єдиний шлях не завжди кращий. Навіть якщо основний шлях заблокований, той, хто сподівається, знайде інші доступні йому (їй) можливості. Питання 1, 4, 6 і 8 вимірювали варіативність вашого мислення. Однак недостатньо одного лише знання про те, як потрапити кудись, – потрібно рушити в дорогу! І на цьому етапі в гру вступають активуючі думки («Я зможу це зробити», «Мене не зупинити»). Мотивація потрібна не тільки для того, щоб почати рух, вона необхідна, щоб залишатися енергійним і діяльним. Питання 2, 9, 10 і 12 вимірювали вашу мотивацію і активність.

Неважно здогадатися, що надія дає масу переваг. Наприклад, ми знаємо, що надія є буфером, що захищає від настирливих самозневажливих думок і негативних емоцій, вона дуже важлива для психічного здоров'я. В області фізичного здоров'я нам відомо, що люди, які сподіваються на

⁵³² Бонивелл І. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология. Пер. с англ. Маши Бабичевой. М.: Время, 2009. 192 с

щось, більше уваги приділяють профілактиці хвороб (наприклад, за допомогою фізичних вправ). Спортсмени з високим рівнем надії демонструють вищі показники. Більш того, надія має пряме відношення і до академічної успішності.

Для того щоб у вас з'явилася надія, спочатку сформулюйте ваші цілі, подумайте про декілька способів, якими можна їх досягти, і виберіть найкращий, розбийте свої цілі на більш дрібні підзадачі, мотивуйте себе до того, щоб рухатися до мети, і сприймайте перешкоди, з якими ви стикаєтеся, як випробування, через які потрібно пройти.

Тема 4. Методологія позитивної педагогіки.

Гуманітарна парадигма – визначальна стратегія виховання позитивної особистості. Провідні концепції та ідеї виховання позитивної особистості. Принципи виховання позитивної особистості. Діалогічність – як мета-принцип позитивної педагогіки. Методологічні підходи до виховання позитивної особистості.

Питання для обговорення

1. Назвіть основні філософські та психолого-педагогічні положення, що визначають сутність гуманітарної парадигми.

2. Назвіть нові методологічні конструкти, в межах яких може відбуватися процес виховання позитивної особистості.

3. Чи можна назвати діалог-мета принципом позитивної педагогіки? Назвіть і обґрунтуйте його характеристики.

4. Назвіть визначальні принципи виховання позитивної особистості.

5. Про який принцип йдеться в уривку?

а) Великий педагог Я.А.Коменський вважав, що *«нічого не буває в свідомості, чого раніше не було у відчуттях, отже матеріал для всіх роздумів розум отримує тільки від відчуттів»*, що знайшло висвітлення у Золотому правилі дидактики Я. Коменського: *«Усе, що тільки можливо, представляти для сприйняття відчуттями: видиме для сприйняття зором, те, що можна чути – слухом, запахи –*

нюхом, те, що належить брати на язик – смаком, доступне огляду – шляхом огляду. Якщо певні предмети зразу можна сприймати декількома відчуттями, нехай вони зразу ж схоплюються декількома відчуттями» (Дидактичні погляди Я. А. Коменського. Педагогіка).

б) І.Г.Песталоцці: *«Подібно до того як моральне виховання головним чином виходить із внутрішнього споглядання самих себе, тобто з вражень, що зачіпають і живлять нашу внутрішню природу, розумова освіта виходить із чуттєвого сприйняття предметів, які зачіпають і живлять наші зовнішні почуття. Природа пов'язує всю сукупність наших чуттєвих вражень з життям. Всі наші зовнішні пізнання є наслідком чуттєвих вражень життя», «Перш, ніж говорити про будь-яку чесноту, я викликав в дітях живе почуття її ... Подібно до того, як при інтелектуальній елементарній освіті чуттєве сприйняття предмета повинно бути в наявності в свідомості дитини до того, як вона навчиться вимовляти слово, що позначає цей предмет, так само точно і почуття, що становлять ... основу ... моральних понять в душі дитини, повинні вже бути в ній наявності, перш, ніж слова, що позначають їх, будуть вкладені їй в уста» (Песталоцці, 1989)*

6. Розкрийте принцип суб'єктності. Проаналізуйте позицію екзистенціалістів «людина, за їхньою думкою, є «проект самої себе, який переживається суб'єктивно» (Сартр, 1989, с. 319-344).

7. Які методологічні підходи до виховання позитивної особистості Ви б використали у своїй педагогічній діяльності?

8. Проаналізуйте використання синергетичного підходу до виховання позитивної особистості.

9. Розкрийте сутність вчення Г. Сковороди про «внутрішню людину».

3. Прочитайте уривок з філософського трактату Г.С.Сковороди «Вдячний Еродій». Про який принцип навчання та виховання йдеться в уривку?

Вдячний Еродій

...Народженого до добра не важко навчити добру,— навчити, чи принатурити, чи призвичаїти. Навчений, принатурений, призвичаєний – се одне і те ж. Від природи, яко від матері, легесенько сама собою розвивається наука. Вона всерідна, справжня і єдина навчителька. Сокола досить швидко навчиш літати, але не черепаху. Орла за хвилину призвичаїш дивитись на сонце і мати з цього задоволення, але не сову. Оленя легко скеруєш на Кавказькі гори, легко привчиш пити з найчистіших джерел, але не верблюда і не вепра.

Коли все буде премудра природа, чи не єдина вона і вигоєє і навчає? Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лише природі і, коли можеш, знищуй перепони, очищаючи їй шлях; воістину все вона чисто і вдало зробить. Клубок сам собою покотиться з гори, забери лише камінь, що лежить на перетині. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, почисть гусінь, стеж, аби на корінь не потрапляла сеча і т. ін.

Вчитель і лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справжньої і лікувальниці, і вчительки. Буде так: хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися. Не від людини, а від природи – суть усього. А хто зважиться без природи навчати чи навчатися, хай зятямить приказку: «Вовка в плуг, а він у луг». Доки кільце висить у свинячій ніздрі, доти вона не рие. Вийми – споганить землю.

Се не виховання і не навчання, а угамування за допомогою людини, що правує всіх беззаконників. Виховання ж іде від природи, що вливає в серце сім'я доброї волі. Виріши без перепон, самостійно й охоче ми робимо все те, що

святе і бажане... Яка користь з янгольської мови, коли в ній немає доброї думки? Чи є плодом тонка наука, коли недобре серце? Хіба не знаряддя злості, меч скаженству, притчею кажучи – «крила та роги свинячі».

Гляньмо, пані моя, на весь рід людський! Тут науки, як на торжиськах купівля, киплять і бентежаться. Одначе вони хижіші за птиць, нестримніші за худобу, злостивіші за звірів, лукавіші за гадів, неспокійніші за риб, невірніші за моря, небезпечніші за африканські пустелі... Чому так? А тому, що злими народжуються. Природа блага – всьому початок, а без неї ніколи не бувало благості. Дякую ж невимовно природі в образі її святим - в батькові моїм, що від нього я народився. Друга ікона божа для нас - матір наша. Отже, головні обдарування – від батьків моїх, все інше: чин, багатство, науки і всі вітроносні їх блонди і пуклі з кучерями вкладаю у хвіст, без якого голова і живе, і шанується, і веселиться, але не хвіст без голови.

Тема 5. Мистецтво бути щасливим. Обґрунтування проблеми виховання позитивної (щасливої) особистості на ціннісно-сміслових засадах. Сутність цінностей і смислів. Позитивні ціннісно-сміслові детермінанти виховання позитивної особистості. Ключі до благополуччя.

Питання до обговорення

1. Обґрунтуйте проблему виховання позитивної (щасливої) особистості на ціннісно-сміслових засадах.

2. Назвіть позитивні ціннісно-сміслові детермінанти виховання позитивної особистості.

3. Прочитайте оповідання Сквороди Г.С. «Розмова п'яти мандрівників про істинне щастя в житті». В чому герої бачать щастя? В чому Ви бачите щастя?

«Люди в житті своїм працюють, метушаться, утаюються, а для чого, то багато і самі не знають. Якщо розсудити, то в усіх людських затій скільки їх там тисяч, вийде один кінець – радість серця....»

Поради та підказки

Ще 2300 років тому Аристотель прийшов до висновку, що більше всього на світі людина бажає щастя. Тільки на щастя ми прагнемо заради нього самого, а будь-які інші цілі – здоров'я, багатство, краса або влада - важливі для нас тільки в тій мірі, в якій ми чекаємо, що вони зроблять нас щасливими. Гармонійне поєднання щастя і чесноти – не можна бути щасливим, не будучи добродішним, – важлива риса етики Аристотеля. «Щасливе життя і щастя полягають у тому, щоб жити добре, а добре жити – значить жити добродішно» (Аристотель. Велика етика) [5, IV, 303].

Міхай Чіксентміхайі – американський психолог угорського походження, професор психології, колишній декан факультету Чиказького університету, відомий за своїми дослідженнями тем щастя, креативності, суб'єктивного благополуччя, однак найбільше відомий завдяки своїй ідеї «поток» – потокового стану, що вивчається ним протягом декількох десятиліть.

Потік: Психологія оптимального переживання

«Я «відкрив», що щастя – це зовсім не те, що з нами трапляється. Це не результат везіння або щасливий випадок. Його не можна купити за гроші або добитися силою. Воно залежить не від подій, що відбуваються навколо, а від нашої їх інтерпретації. Щастя – це стан, до якого кожен повинен готуватися, рости й зберігати всередині себе. Люди, які навчилися контролювати свої переживання, зможуть самі впливати на якість свого життя. Тільки так кожен з нас може наблизитися до того, щоб бути щасливим.

...Відчуття щастя залежить від внутрішньої гармонії, а не від здатності контролювати сили Всесвіту. Природно, ми повинні вчитися в якійсь мірі контролювати зовнішні обставини, оскільки від цього може залежати наше життя. ...Щоб подолати тривоги і неприємності, що підстерігають її в житті, людина повинна стати настільки незалежною від

соціального оточення, щоб не думати виключно в термінах соціальних винагород і покарань. Для досягнення такої автономії індивід повинен навчитися знаходити винагороди всередині себе, розвинути здатність відчувати радість незалежно від зовнішніх обставин. Це завдання одночасно і легше, і важче, ніж здається: легше, тому що людина має все необхідне для її вирішення, а важче, тому що вона вимагає завзятості і дисципліни – якостей, які не часто зустрінеш в наші дні. Але перш за все важливо пам'ятати, що отримати контроль над свідомістю можна тільки за умови кардинальної зміни уявлень про те, що важливо, а що – ні».

Андрій Баумейстер – доктор філософських наук, професор

В ХХІ веке войны начинают только аутсайдеры⁵³³

Що приносить щастя філософу?

Щастя пов'язане зі здатністю мислити. Можна не писати книги, головне мати досвід чистого мислення. Без цієї здатності ми не можемо бути щасливими тому, що ми не можемо навіть запитати, а що таке щастя? Головне не плутати щастя з ейфорією. Є стани, які можуть бути штучно викликані. Але щастя – це якраз абсолютна чистота і відчуженість від усіх штучних способів зміни свідомості. Щастя можна порівняти з внутрішньою тишею, з тим, що стародавні називали душевним світом.

Навіщо філософу Бог?

Для мене це вимога розуму. Світ має розумну структуру. Він пізнаваний. Світ впорядкований і прекрасний. Чому світ піддається раціональному осягненню? Чому математичні рівняння дозволяють нам описувати фізичну реальність? Відповіді на ці питання і породжують те, що ми називаємо ідеєю Бога або Вищого Розуму.

⁵³³Баумейстер А. В ХХІ веке войны начинают только аутсайдеры URL : <https://focus.ua/ukraine/346422> (дата звернення 12.09.2023).

А. Макаренко: «Навчити людину бути щасливою – не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою, можна».

М. Аврелій: Ми щасливі, коли ми незворушні, здатні подолати всі перешкоди, відкидати всі помилкові і деструктивні ідеї. Ми повинні створити внутрішню фортецю, всередині якої спокійний, врівноважений внутрішній світ. М. Аврелій радить просвітлитися простотою, скромністю, бути байдужим до того, що середнє між чеснотою і пороком, полюбити людську природу та йти за Богом (Аврелій, кн.7, п. 31). Важливо зрозуміти, що ми можемо змінити те, що залежить від нас, а не можемо змінити те, що йде від природи, від Бога, тому не варто хвилюватися.

Епіктет: «Не можна бути щасливим, коли бажаєш того, що неможливо; і навпаки, можна бути щасливим тільки в тому випадку, якщо бажаєш можливого» (Епіктет, кн. 2, І.).

Мартін Селігман – американський психолог, основоположник позитивної психології, директор Центру позитивної психології в Університеті Пенсільванії.

Мартін Селігман стверджує, що щастя дуже слабо пов'язане з багатьма обставинами життя, в гонимві за якими ми витрачаємо роки. Він вивів таку формулу щастя (Селігман, 2006, с. 69):

$Щ = У + О + З$, де У – успадкований рівень «щасливості», О – обставини життя, З – чинники, які залежать від нас. Вчений стверджує, що 50 відсотків життєрадісності або песимізму ми успадковуємо від батьків; обставини відповідають лише за 10 відсотків щасливості, а на інші – 40 відсотків щастя людина впливає сама.

Глона Бонівелл – доктор психології, керівник магістерської програми з прикладної позитивної психології в університеті Східного Лондона (Великобританія).

Глона Бонівелл, використовуючи поняття «суб'єктивне благополуччя» (subjective well-being – SWB) як синонім «щастя», виводить таку формулу (Бонівелл, 2009, с. 51):

SWB = задоволеність життям + афектПерша, когнітивна частина суб'єктивного благополуччя відбиває задоволеність життям (satisfaction with life – SWL), тобто оцінку людиною свого власного життя. Людина задоволена, якщо немає суттєвого розриву між існуючим станом і тим, що представляється їй в ідеалі. Незадоволеність, в свою чергу, є результатом розриву між даністю і ідеалом.

Поради та підказки (Міхай Чіксентміхайі) Потік: Психологія оптимального переживання⁵³⁴

*Чи траплялося Вам присісти хвилин на двадцять, щоб знайти децю в інтернеті, а потім виявити, що ви провели за комп'ютером три години? Або відкрити книгу відразу після сніданку, а незабаром помітити, що вже темніє? Згадайте який-небудь момент у вашому житті, коли ви так захопилися своїм заняттям, що решта світу немов зникла. Психологи називають ці моменти повної поглиненості «станом потоку» (flow); їх виявив і дав їм назву всесвітньо відомий психолог – **Міхай Чіксентміхайі**.*

Міхай Чіксентміхайі розробив теорію оптимального переживання. Ця теорія ґрунтується на понятті потоку – стану повної поглиненості діяльністю, коли все інше відступає на задній план, а задоволення від самого процесу настільки велике, що люди будуть готові платити тільки за те, щоб займатися цим. Переживання потоку сприяє інтеграції особистості, тому що на рівні тієї глибокої концентрації, що її супроводжує, свідомість стає надзвичайно впорядкованою. Думки, наміри, почуття – все сфокусовано на одній і тій же

⁵³⁴ Чіксентміхайі М. Поток. Психологія оптимального переживання (The Psychology of Optimal Experience). Изд-во Альпина Паблішер. Пер. Е. Перовой; под ред. Д. Леонтьева, 2018. С. 27.

меті. Настає повна гармонія. Коли людина повертається до свого звичайного стану, вона відчуває якесь єднання, причому не тільки внутрішнє. Вона відчуває свою спільність з усіма людьми і з світом в цілому.

«Якщо ми вибрали мету і сконцентрували на ній всю свою психічну енергію, все, що ми будемо робити, принесе нам радість. І зазнавши цієї радості одного разу, ми будемо прагнути відчути її знову з подвоєними зусиллями. Саме так відбувається особистісне зростання. Завдання першорядної важливості полягає не стільки в тому, щоб намагатися заробити мільйон доларів або навчитися завойовувати друзів і впливати на людей, а в тому, щоб зрозуміти, як зробити повсякденне життя більш гармонійним і радісним. Цей шлях безпосередньо веде до того, чого не вдається досягти, переслідуючи символічні цілі» *(Михай Чіксентміхайі)*

Чому бути щасливим добре? (Ілона Бонівел)

Здоровий глузд підказує нам, що щастя добре, тому що його приємно відчувати. Однак дослідження показують, що є й інші плюси: позитивні емоції і благополуччя призводять до більш успішної соціалізації, краще здоров'ю, успіху, саморегуляції і прагненню допомагати іншим. Цікаво, що благополуччя підсилює творчі здібності і дивергентне мислення, яке генерує безліч рішень для єдиного завдання.

Судячи з усього, щастя, як і позитивні емоції, підштовхує до того, щоб розглядати, не відкидаючи, нові ідеї. Недавні роботи показали також, що щасливі люди довше можуть залишатися зосередженими на справі, яка сама по собі не приносить особливого задоволення (розкажіть вашому начальнику, що на нудні зібрання повинні ходити тільки найщасливіші співробітники!), Краще справляються з багатозадачністю, а також більш послідовними і уважні.

Поради та підказки

Г. Сковорода пов'язував щастя зі спорідненою діяльністю («сродною працею»). Якщо людина займається

сродною працею, то вона проживає життя у гармонії собою. Вона усвідомлює свою значущість, живе у серці із Богом і виконує Божий намір щодо неї. Людина, за думкою Г. Сковороди, має відчувати свою єдність з іншими і зробити якомога більше добра для людей і світу загалом. Головною метою освіти має бути розвиток творчих духовних сил людини. Освіта має бути, вважав філософ, доступною для всіх людей, спрямована на самопізнання та моральне вдосконалення особистості.

Через людей, діяльність яких є «сродною», а отже, щасливих, суспільне життя очищується від усіх тих вад, про які писав філософ у багатьох своїх творах, зокрема у Пісні 10-й «Саду божественних пісень», що починається рядком «Всякому городу нрав и права...». Життя міста, про яке тут йдеться, постає як скупчення лихих дій, нечистих потягів і страждань, міста, в якому «всякому голову мучит свой дур». ⁵³⁵Вчення про щастя людини і людства загалом є одним з найбільш значущих і актуальних сьогодні серед усіх інших у творчості Г. Сковороди, адже наш світ демонструє такі масштаби лиха, аморалізму і нещастя, яких ще не було ніколи. *Щастя філософ пов'язує із внутрішнім самовідчуттям людини, якщо її душа (невидима натура) набуває гармонії, якщо в серці людини перебуває Бог. «...Не там щастіє, а для сердца твого едино есть на потребу, и тамо Бог и щастіє, не далече оно. Близ есть. В сердце и в душе твоей».* ⁵³⁶ Конкретизуючи принципи освіти, без яких неможливо досягти суспільної гармонії і щастя, Г.Сковорода обґрунтовує необхідність поєднання у навчанні і вихованні віри з розумом, науки з етикою, теорії і безпосереднього життєвого досвіду. Він вважає, що у навчанні необхідно спиратися на принцип

⁵³⁵ Сковорода Г. Сад божественных песней. Повн. збір. тв.: У 2 т. Т. 1. К., 1973. С. 67.

⁵³⁶ Сковорода Г. Начальная дверь ко христианскому добронравію. Повн. збір. тв.: У 2 т. Т. 1. К., 1973. С. 145.

природовідповідності, на індивідуальні особливості людини. Сковорода говорить про те, що природні обдарування найкраще розвиваються у творчості, коли людина самостійно здобуває знання. Філософ визначає зв'язок між знаннями і потребою в них: чим ґрунтовнішою є освіта, тим сильнішим є прагнення до глибшої і досконалішої освіченості і самовиховання. У навчанні і формуванні життєвих настанов, за Сковородою, велике значення належить Біблії, яку він в своїй онтології «трьох світів» тлумачить як «третій світ». Біблія для самого Сковороди стала джерелом визначення у житті і власним поводитирем. Саме через Біблію він більшою мірою здійснював самоосвіту і пізнавав Бога. Український філософ радив іншим людям також черпати мудрість з Біблії. За його думкою, лише заглиблення в її «невидиму натуру» приводить нас до Божого граду. Тому викладач має бути наставником, провідником до внутрішньої духовної сутності Біблії.

Поради та підказки

Соня Любомирські – американський професор кафедри психології Каліфорнійського університету, автор бестселерів «Філософія щастя»

«Позитивна психологія» дала поради, як бути щасливим.

Людині так мало треба для щастя, але так багато, щоб це зрозуміти.

Завжди здається, що ось-ось і заживемо щасливим життям. Потрібно тільки досягти цього, купити це і накопичити на це. Хто ж думав, що щастю потрібно вчитися? Що потрібно зрозуміти багато певних речей, щоб усвідомити, що щастя – поруч, в миттєвостях, у квітах, у ранковій каві, у теплому ліжку, поруч із коханою людиною, друзями.

«Звички щастя»

1. Висловлюйте вдячність

Коли ми цінуємо те, що маємо, ми підвищуємо значимість цих речей і наповнюємо їх своєю позитивною

енергією. Ці речі в такому стані посиляють нам відчуття. Іншими словами, подяку за те, що у вас вже є, трансформується в більш глибоке почуття – почуття щастя. Для цього вам навіть не потрібно нічого купувати. Це неймовірно, але це працює. *Ми навряд чи будемо щасливі, якщо ми не будемо вдячні за те, що у нас є.*

2. Розвивайте оптимізм

Всі люди здатні генерувати власний оптимізм. Незалежно від ситуації. Дуже важливо прийняти той факт, що невдача – всього лише можливість рости і отримати новий урок з життя. Чи не більше і не менше. Люди, які мислять оптимістично, дивляться на світ як на простір, наповнений нескінченними можливостями, особливо у важкі часи. Саме так – *особливо у важкі часи.*

3. Уникайте нескінченних роздумів, самокопань і порівнянь з кимось. Якщо ми «краще», ніж інший, це дає нам нездорове почуття переваги. Це наше Его. Якщо ми «гірше» когось, ми перекреслюємо все, що ми зробили, заперечуємо весь прогрес, на який працювали. Порівняння з кимось взагалі не здраво за природою. Порівнюйте себе із собою рік тому.

4. Творіть добро

Будь-яка добра справа викидає заряд серотоніну в мозок. Серотонін чародійний по впливу – як для здоров'я, так і для відчуття щастя. Безоплатно допомогти комусь – це найпотужніший засіб відчутти внутрішню теплоту і гармонію. І не тільки для вас, але і для спостерігачів цього вчинку. Чудеса, чи не так? До речі, виробленням серотоніну також займаються антидепресанти. Тільки менш здоровим і ефективним способом.

5. Виховуйте соціальні відносини

Найщасливіші люди на планеті цінують глибокі, повноцінні відносини. Чи знаєте ви, що дослідження показують, що рівень смертності людей подвоюється, коли вони відчувають себе самотніми? Ніщо не зрівняється з

теплими почуттями, які наповнюють нас від спілкування з близькими людьми, з якими ми можемо поділитися всім. Ми відчуваємо себе частиною чогось більш значущого, ніж наше самотнє існування.

6. Розробіть стратегію подолання стресу

Саме ваша реакція на стресові моменти формує ваш характер. Неприємності трапляються – це неминуче. У такі моменти важко придумати творчі рішення. Тому вам дуже допоможе попередній запас перевірених стратегій для таких випадків. Вже краще так-сяк по листочку, ніж безконтрольна паніка.

7. Навчіться прощати

Приховування або плекання почуття ненависті просто тяжко для внутрішнього благополуччя. Наш розум не знає різниці між минулим і сьогоденним почуттям. Коли ви ненавидите когось і постійно думаєте про це, ці негативні емоції роз'їдають вашу імунну систему. Це в прямому сенсі слова висмоктує всю вашу енергію.

8. Збільште стан потоку

Потік – це стан, в якому здається, що час зупинився. Це коли ви настільки зосереджені на тому, що робите, що стаєте з цим завданням одним цілим. Дії і відчуття зливаються. Вам не хочеться їсти або спати. Ви повністю залучені. Ніщо не відволікає вас і не бореться за вашу увагу.

9. Насолоджуйтеся смаком радощів в житті

Глибоке щастя не може існувати без уповільнення. Іноді, щоб насолодитися радістю, потрібно повністю зупинитися. У світі диких стимулів і всюдисущого руху легко забути про це. Нехтування світлим моментом дорівнює його крадіжці. Найпростіші речі в житті можуть бути самими вартими, якщо ми не забуваємо звернути на них увагу.

10. Присвятить себе вашим цілям

Щира віддача справі перетворюється в невимовну силу. Чарівні речі починають відбуватися, коли ми вирішуємо

зробити все можливе для виконання завдання. Коли ми живемо з метою, у нас немає іншого вибору, як втілити задумане в реальність. І навпаки, цей свідомий незворотний вибір робить людей щасливішими, тому що вони знають, заради чого живуть.

11. Розвивайте духовність

Коли ми практикуємо духовність, ми визнаємо, що життя – це щось більше, ніж ми самі. Ми відмовляємося від дурної ідеї, що людина – наймогутніша істота, і це дає нам можливість з'єднатися з джерелом світобудови і встановити зв'язок з усім існуючим. Деякі успішні люди вважають, що вони виконують роботу, яку вони «покликані» робити згори.

12. Подбайте про своє тіло

Турбота про своє тіло – вирішальний фактор для того, хто хоче стати щасливим. Слабка фізична енергія негативно відбивається і на розумовій, і на емоційній, і на духовній енергіях. Чи знаєте ви, що дослідження, проведені на людях з клінічною депресією показали, що фізичні вправи підвищують рівень щастя так само, як і антидепресанти? І це ще не все. Через півроку люди, які займалися фізичними навантаженнями, були менш схильні до рецидиву, тому що паралельно розвинули в собі більш високе почуття власної гідності і поваги.

Поради та підказки

Оптимізм – це стратегія. Вибір за вами. Цитати геніального вченого Ноама Хомського.

Ноама Хомського називають Ейнштейном в лінгвістиці. Він один з найбільш цитованих вчених у світі. Американці прозвали його «Наш Сократ». Геній своєї епохи, головний інтелектуал сучасності – Ноам Хомський в свої майже 90 років до сих пір викладає науку про мову в Массачусетському технологічному інституті, дає інтерв'ю і пише книги. Хомський – це не просто великий вчений-лінгвіст, це стиль мислення. Ми вибрали для вас його найяскравіші цитати.

1. Оптимізм – це стратегія. Якщо ви не вірите, що краще майбутнє можливо, ви ніколи не зробите крок, який призведе до того, щоб майбутнє було краще. Якщо ви вважаєте, що немає надії, її не буде. Вибір за вами.

2. Якщо сьогодні ви читаете ті ж лекції, що і п'ять років тому, значить, або ваша дисципліна померла, або ви.

3. Читання – незвичайне перевертання сторінок. Це роздуми над написаним, позначки на полях, уявні зіставлення з іншими книгами, пошуки нових ідей або образів. Не має сенсу читати, якщо ви просто «ковтаєте» книгу, а через десять хвилин забуваєте, про що вона. Читання книги – це вправа для вашого розуму, гімнастика для думки, розвиваюча уяву.

4. Доступ до Інтернету – велике благо. Однак інформація ця скороминуша і примарна. Якщо ви не знаєте точно, що шукаєте, якщо не зберігаєте знайденого, не підшукуєте вірного контексту – вважайте, що витратили час даремно. Ніякого сенсу немає в доступі до даних, якщо ви не здатні розібратися в них. А для цього потрібно думати, міркувати, вивчати. Вважаю, в сьогоднішньому світі здатності до цих дій поступово в'януть. Виміряти ступінь деградації не можна, але б'юся об заклад: саме деградація нині і відбувається.

5. Наша культура якнайшвидшого задоволення всіх потреб і бажань не дуже-то сприяє розвитку завзятості і твердості.

6. Смысл життя визначається тим, як ви користуєтеся ним, у що його перетворюєте. Ніякого іншого сенсу у житті – людському, собачому, бактеріальному – просто немає. Ви самі вирішуєте, в чому полягає сенс вашого життя, – а отже, частково властвуєте ним. Якщо вирішите: буду жити, щоб накопичити побільше добра - стало бути, в цьому і полягає сенс вашого життя. Якщо вирішите: буду жити в ім'я дружби, любові, взаємної допомоги, в ім'я людей, що прагнуть приносити і собі і оточуючим побільше радості і щастя – стало

бути, в цьому і полягає сенс вашого життя. Однак не існує зовнішньої сили, яка приймає рішення замість вас.

7. Потреба розмірковувати про сенс життя, ймовірно, народжується з небажання або невміння брати своє життя в свої ж руки. Якщо ви вважаєте себе створінням якихось зовнішніх сил, приреченим раз у раз отримувати ляпаси від ринку, уряду – від кого і чого завгодно, – то беретеся відшукувати щось зовнішнє, стороннє, здатнє вказати вам на істинний сенс вашого життя. А якщо у вас вже розвинена здорова повага і до себе і до інших, то ви самі візьметесь ліпити сенс власного життя.

8. Ми втрачаємо дитинство. Вчителів заковують в рамки інструкцій. Дітей заковують в рамки тестів і іспитів. Якщо все навчання зводиться до підготовки до іспиту і його здачі, ніхто нічому не навчиться. Все, що ти сказав на іспиті, забувається відразу після його закінчення.

9. Інтернет економить гроші, інтернет економить час. Але він вбиває відносини. Пам'ятаю, я якось жив в маленькому містечку, і там пошта була місцем спілкування. Додому нічого не доставляли, тому вранці люди приходили, забирали кореспонденцію, спілкувалися.

10. Людському роду, може бути, близько 100 тисяч років, і він в даний час переживає унікальний момент в своїй історії. Цей рід знаходиться зараз в положенні, в якому йому дуже скоро, протягом наступних поколінь, доведеться вирішувати, чи буде цей експеримент так званого розумного життя продовжуватися або ми вирішимо його знищити.

*Тест розроблений Сонею Любомирські,
професором психології Каліфорнійського університету*

Шкала щастя

Оцініть себе за семибальною шкалою:

1. В цілому, я вважаю себе :

1	2	3	4	5	6	7
<i>Не дуже</i>						<i>Дуже</i>
<i>щасливим</i>						<i>щасливим</i>

2. У порівнянні з більшістю однолітків я вважаю себе:

1	2	3	4	5	6	7
<i>Мені</i>						<i>Більш</i>
<i>щасливим</i>						<i>щасливим</i>

3. Деякі люди дуже щасливі за своєю природою. Вони радіють життю незалежно від того, що відбувається навколо. До якої міри це властиво вам?

1	2	3	4	5	6	7
<i>Зовсім</i>						<i>Типово для</i>
<i>не властиво</i>						<i>мене</i>

4. Деякі люди не дуже щасливі. Нехай і не впадаючи в депресію, піднесеним настроєм вони теж не відрізняються. До якої міри це властиво вам?

1	2	3	4	5	6	7
<i>Зовсім</i>						<i>Типово для</i>
<i>не властиво</i>						<i>мене</i>

Щоб підрахувати результат, складіть бали своїх відповідей на перші три питання, додайте вісім і відніміть бал

за четверте питання. Дві третини опитуваних набирають від 3,8 до 5,8 балів.

Емоційний тест Фордайса⁵³⁷

1. Наскільки щасливим або нещасним ви відчуваєте себе в цілому? Відзначте один варіант відповіді – той, який точніше відображає ваші відчуття:

- (10) надзвичайно щасливим;
- (9) дуже щасливим;
- (8) досить-таки щасливим;
- (7) серединка на половинку;
- (6) іноді щасливим;
- (5) нейтральним (ні щасливим, ні нещасним);
- (4) злегка нещасним (трохи нижче нейтрального рівня);
- (3) мабуть, нещасним (життя трохи тужлива);
- (2) досить-таки нещасним (відчуваю легку пригніченість);
- (1) глибоко нещасним (депресія, пригніченість);
- (0) надзвичайно нещасним (гостра депресія супроводжує мене постійно).

Яку частину часу (в середньому) ви проводите «на підйомі»? Як часто ви відчуваєте себе нещасним? Наскільки зазвичай для вас нейтральний стан? Дайте відповідь якомога точніше і так, щоб в сумі ваші результати склали 100%:

В середньому я відчуваю себе:

- 1) щасливим – протягом ...% всього свого часу;
- 2) нещасним – протягом ...% часу;
- 3) ні щасливим, ні нещасним – в ...%.

⁵³⁷ Бонивелл И. Ключи к благополучию: что может позитивная психология. М.: Время, 2009. 192 с.

Тест на задоволеність життям⁵³⁸

Нижче наведено п'ять тверджень. Оцініть, наскільки кожне з них вірно для вас за семибальною шкалою:

- 7 - абсолютно згоден,
- 6 - згоден,
- 5 - частково згоден,
- 4 - не можу сказати точно,
- 3 - не зовсім згоден,
- 2 - не згоден,
- 1 - абсолютно не згоден.

Моє життя близько до ідеального майже в усіх відношеннях.

Мої домашні умови чудові.

Я повністю задоволений життям.

До сих пір я отримував від життя все, що мені було необхідно.

Якби я почав життя заново, нічого не став би міняти.

Загальний результат:

30-35 балів – надзвичайно задоволений, результат набагато вищий за середній.

2. ДЕЯКІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДУХОВНОГО ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Особливу значущість в процесі духовного пробудження особистості відіграють наступні розвиваючі педагогічні технології, основу яких складає включення внутрішніх механізмів розвитку особистості:

➤ Творча візуалізація *«Моє центральне духовне «Я»*. В основі педагогічної технології лежить запропонована

⁵³⁸ Бонивелл И. Ключи к благополучию: что может позитивная психология. М.: Время, 2009. 192 с.

М. Альварес дихальна техніка, суть якої зводиться до усвідомлення власного Я, розуміння і прийняття себе і входження у стан постійного духовного пробудження – стан затишку, духовної безпеки, захищеності від загроз навколишньої дійсності. Суть технології полягає в наступному. Студентам пропонується зайняти зручне положення в просторі, яке принесе їм відчуття затишку. Протягом певного часу (зазвичай 15-20 хв.), коли звучить спокійна розслаблююча музика, студентам необхідно спробувати досягти стану спокою і затишку, роблячи кілька глибоких вдихів і видихів, уявити подумки як позитивна енергія вливається в них, а з кожним видихом – як негативна енергія покидає їх. Названа технологія орієнтована на досягнення студентами стану внутрішньої рівноваги і з'єднання із затишком, який вони створили навколо себе. На наступному етапі передбачається, що студенти зможуть представити, як виглядає їх духовне тіло всередині фізичного тіла, як усередині них рухаються спіральні рухи енергії, які під впливом сили любові ведуть їх по стежці, яка обертається, до їх центрального духовного «Я». Деякі студенти в кінці цієї стежки можуть побачити своє духовне «Я» в образі кімнати або чорного простору, наповненого зірками; променя світла, що обертається, наповненого різними прекрасними квітами, або людини, яка сяє білим світлом тощо. У кожної людини це місце індивідуальне. Останній етап творчої візуалізації полягає в наступному. Студенти подумки уявляють себе поруч зі своїм духовним «Я» в цьому затишному куточку. Студентам пропонується задати собі питання про те, в чому для нього / неї полягає смисл життя, що представляє найбільшу цінність на даний момент, що заважає відчутти себе в безпеці тощо. Кожен учасник творчої візуалізації сам відчуває, що настав час

повернутися назад по спіральній стежці до себе справжнього і з'єднатися з фізичним «Я», відкривши очі.⁵³⁹

➤ *«Я – духовна особистість»*. Названа педагогічна технологія сприяє розвитку вміння студентів чути свій внутрішній голос і розуміти себе, що допоможе їм досягти емоційного балансу, що є одним із найважливіших умов досягнення ними стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки. Студентам пропонується на час забути про наявність телефонів, інтернету та інших медіа технологій та провести вихідні на природі, гуляючи в парку, в лісі, біля річки тощо, слухаючи звуки природи і намагаючись відгородитися від впливу інформаційної цивілізації. Завдяки цьому студенти отримують можливість порівняти їх відчуття, коли вони в повсякденному житті перебувають в павутині інформаційних технологій, і на природі, коли вони мають можливість злитися з нею і насититися її цілющою енергією життя. Це дозволить їм поглянути на світ по-новому і осмислити що для них є смыслом життя. Таким чином, студенти отримують можливість ефективно поповнити свій «емоційний» життєвий досвід (духовний, культурний, моральний і емоційно-ціннісний). В основі даної педагогічної технології лежать творчі вправи, розроблені проф. Джоном Хочеймером для спецкурсу «Духовність в людських переживаннях» в нашій адаптації.⁵⁴⁰

➤ *«Вивільнення внутрішньої творчої дитини»*. Ми виходимо з того, що в кожній людині є творчий початок, якийсь «внутрішній колодязь», який необхідно підживлювати протягом усього життя. Дж. Кемерон порівнює внутрішній

⁵³⁹ *Альварес М.* Простота уюта. Хюгге, лагом и энергия повседневных удовольствий / The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures. Пер. с англ. Ирины Вышеславцевой. СПб.: Изд-во ИГ «Весь», 2019. С. 32. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=88450

⁵⁴⁰ *Хочеймер Дж.* Обучение посредством «внутреннего слушания»: педагогика духовности // Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 2013. Вип. 1(54), 59-69.

творчий колодязь зі ставком чистої прозорої води, в якій водиться форель. Щоб стати цілісною, духовною особистістю студентам необхідно навчитися наповнювати цей внутрішній колодязь. Цей процес передбачає активний пошук образів для творчої водойми. А це відбувається в процесі отримання студентами їх власного «відчутого» життєвого досвіду (духовного, культурного, морального, емоційно-ціннісного). Отримання «відчутого» досвіду – основа духовного пробудження студентської молоді. Суть педагогічної технології полягає в наступному. Для вивільнення внутрішньої творчої дитини ми пропонуємо студентам виконати ряд творчих завдань, використовуючи метод Джулії Кемерон⁵⁴¹ «творчі побачення», адаптований нами. Наприклад, студентам пропонується на вибір сходити в кінотеатр, театр, філармонію і потім на наступному занятті поділитися з однокласниками своїми враженнями і відчуттями від побаченого / почутого; назвати 10 занять, виконуючи які вони відчувають задоволення, затишок, щастя (позитив); виконати вправу «подорож у часі – лист подяки або самому собі (згадати найбільш яскраві радісні моменти життя), або людині, що надала неоціненну допомогу в життєвій ситуації. Виконання названих вправ допоможе підвищити самооцінку, відновити почуття безпеки, допоможе розвинути творчий потенціал студентської молоді як невід’ємний компонент духовного пробудження особистості) тощо.

➤ *«Дихання природи»*. Суть запропонованої педагогічної технології полягає в досягненні стану затишку, комфорту, духовної захищеності, стану духовного пробудження студентів через єднання з природою. В основі названої педагогічної технології лежить медитативна вправа, запропонована М. Альварес і адаптована нами: «Спробуйте

⁵⁴¹ *Кэмерон Дж.* Художник есть в каждом. Как воспитать творчество в детях / Пер. с англ. Т. Землеруб. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014.

інтуїтивно відчуті єднання з природою. Зробіть глибокий вдих. Уявіть, що наповнюються повітрям не тільки Ваші легені, але й усе тіло, уявіть, як повітря тече крізь Вас. Спробуйте зберегти цю енергію всередині себе, коли видихаєте, а потім додайте її ще з наступним вдихом. Уявіть, як Ваше тіло переповнюється енергією природного світу, і це відновлює баланс і позитив всередині Вас».⁵⁴² Названа вправа допомагає відновити емоційний стан і досягти відчуття емоційного комфорту.

➤ *«Щоденник духовного пробудження»*. В процесі виконання творчих занять зазначених вище спецкурсів студентам пропонується робити нотатки про найбільш значущі моменти життя, особливо, про ті, під час яких вони відчують стан захищеності, емоційного комфорту, задоволеності життям, а також скласти список потаємних бажань і візуалізувати їх у вигляді картинок, що дозволить відновити почуття безпеки, захищеності, впевненості в собі.

➤ *«Карта культурного ландшафту»*. Особливий інтерес у студентів викликала названа педагогічна технологія. Студентам було запропоновано створити власну карту найбільш значущих для них місць (пам'яток) в рідному місті або іншому населеному пункті, відвідуючи які вони відчують почуття захищеності, емоційного затишку, і які представляють для них духовну або культурну цінність. Студентам необхідно було також проаргументувати чому вони вважають їх такими і дати опис емоцій і відчуттів, які вони у них викликають. Розробляючи дану педагогічну технологію, ми виходили з того, що «культурний ландшафт – це експозиція всіх різних культурних особливостей навколишнього середовища – природних, історичних, чуттєвих, соціальних,

⁵⁴² Альварес М. Простота уюта. Хюгге, лагом и энергия повседневных удовольствий / The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures. Пер. с англ. Ирины Вышеславцевой. СПб.: Изд-во ИГ «Весь», 2019. С. 133. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=88450

економічних, політичних, естетичних і людських. Це довкілля, яке атакують всі людські здібності – цікавість дослідника ховається за неймовірною панорамою пам'яток, звуків, запахів, смаків, текстур, установ, дій і подій, що зустрічаються в повсякденному житті».⁵⁴³

⁵⁴³ *Schafer D. P.* The Age of Culture. A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014. P. 189-190.

ХРЕСТОМАТІЙНИЙ МАТЕРІАЛ

Притча царя Соломона

Коли Соломон спустився з гори, після зустрічі сходу сонця, люди які зібралися біля підніжжя сказали:

- Ти джерело натхнення для нас. Твої слова змінюють серця. А мудрість твоя просвітлює розум. Ми бажаємо слухати тебе.

- Скажи нам: *хто ми?*

Він посміхнувся і сказав:

- Ви – світло світу. Ви – зірки. Ви – храм істини. У кожному з вас Всесвіт. Занурте розум у серце, запитуйте своє серце, слухайте через свою любов. Блаженні знають мову Бога.

- *У чому смисл життя?*

- Життя – це шлях, мета і нагорода. Життя – це танок Любові. Ваше призначення – розквітнути. БУТИ – це великий дар світу. Ваше життя – історія Всесвіту. І тому життя прекрасніше всіх теорій. Ставтеся до життя, як до свята, бо життя цінне саме по собі. Життя складається з цього. А смисл сьогодення – бути в сьогоденні.

- *Чому нещастя переслідують нас?*

- Що сіяли, то і збираєте. Нещастя – це ваш вибір. Бідність – творіння людське. А гіркота – це плід невігластва. Звинувачуючи, втрачаєте силу, а жадаючи, розсіюєте щастя. Прокиньтесь, бо жебрак той, хто не усвідомлює себе. А ті, що не знайшли всередині Царство Боже – бездомні. Бідним стає той, хто даремно витрачає час. Не перетворюйте життя в животіння. Не дозволяйте натовпу погубити вашу душу. Та не буде багатство вашим прокляттям.

- *Як подолати нещастя?*

- Не засуджуйте себе. Бо ви божественні. Не порівнюйте і не розділяйте. За все дякуйте. Радійте, бо радість творить чудеса. Любіть себе, бо ті хто люблять себе, люблять все. Благословляйте небезпеку, бо сміливі знаходять блаженство. Моліться в радості – і нещастя обійде вас. Моліться, але не торгуйтеся з Богом. І

знайте, вихваляння найкраща молитва, а щастя – найкраща їжа для душі.

- *Який шлях до щастя?*

- Щасливі ті, ХТО ЛЮБИТЬ, щасливі ті, хто дарують благо. Щасливі ті, хто є умиротвореними. Щасливі ті, хто знайшли рай в собі. Щасливі ті, хто дарують в радості і щасливі ті, хто приймають дари з радістю. Щасливі ті, хто шукають. Щасливі ті, хто пробудилися. Щасливі ті, хто дослухається до голосу Бога. Щасливі ті, хто виконують своє призначення. Щасливі ті, хто пізнали Єдність. Щасливі ті, хто зазнали смаку богоспоглядання. Щасливі ті, хто перебувають в гармонії. Щасливі ті, хто прозріли красу світу. Щасливі ті, хто відкрилися Сонцю. Щасливі ті, хто є стрімкими, як річки. Щасливі ті, хто готові прийняти щастя. Щасливі ті, хто є мудрими. Щасливі ті, хто усвідомили себе. Щасливі ті, хто возлюбили себе. Щасливі ті, хто вихваляють життя. Щасливі ті, хто творять. Щасливі ті, хто є вільними. Щасливі ті, хто вміють прощати.

- *У чому секрет достатку?*

- Життя ваше – найбільша коштовність в скарбниці Бога. А Бог – коштовність серця людського. Багатство всередині вас невичерпне, а достаток навколо вас безмежний. Світ досить багатий, щоб кожен став багатим. Тому чим більше віддаєте, тим більше отримуєте. Щастя стоїть біля порога вашого будинку. Відкрийтеся достатку. І перетворіть все в золото життя. Блаженні знайшли скарби в собі.

- *Як жити в світі?*

- Пийте з кожної миті життя, бо непрожите життя породжує печалі. І знайте, що всередині, то і зовні. Питьма світу – від п'янки в серце. Людина – це насіння Сонця. Щастя – це схід Сонця. Богоспоглядання – це розчинення в світлі. Просвітлення – це сяйво тисячі сонць. Блаженними є ті, хто жадає світла.

- *Як знайти гармонію?*

- Живіть просто. Не приносьте нікому шкоди. Не задріть. Нехай сумніви очищають, а не приносять безсилля. Присвятіть життя прекрасному. Творіть заради творчості, а не заради визнання. Ставтеся до ближніх, як до одкровень. Змініть минуле, забувши його. Приносьте в світ нове. Наповніть тіло любов'ю.

Станьте енергією любові, бо любов все одухотворяє. Де любов – там Бог.

- Як досягти досконалості життя?

- Щасливий змінює багатьох. Нещасні залишаються рабами, бо щастя любить свободу. Воістину, радість там, де Свобода. Осягайте мистецтво щастя. Відкрийтеся світу і світ відкриється вам. Відмовившись від протистояння, ви стаєте володарем. І, подивившись на всіх з любов'ю, він додав: -Але багато ще вам відкриє Тиша ... Тільки будьте Собою!

Притча про типи людей та кризу

Приходить Учень до Вчителя і починає скаржитися на своє важке життя. Попросив у Вчителя ради, що робити, коли і те навалилося, і друге, і третє, і взагалі, просто руки опускаються!

Учитель мовчки піднявся і поставив перед собою чотири казанка з водою. В один він кинув дерев'яну цурку, в інший – морквину, в третій – яйце, в четвертий – роздавлені зерна кави.

Через деякий час він вийняв те, що кинув, з води.

«Що змінилося?» – запитав Учитель.

«Нічого ...» – відповів Учень.

Учитель мовчки кивнув і поставив ці чотири казанка з водою на вогонь. Коли вода закипіла, він знову кинув в один дерев'яну цурку, в інший – морквину, в третій – яйце, в четвертий – роздавлені зерна кави.

Через деякий час він вийняв деревинку, моркву, яйце і налив в чашку запашної кави. Учень, звісно, нічого не розумів.

«Що змінилося?» – знову запитав Учитель.

«Те, що й повинно було трапитися. Морквина і яйце зварились, деревинка не змінилася, а зерна кави розчинилися в окропі» – відповів Учень.

«Це лише поверхневий погляд на речі» – відповів Учитель.

«Подивися уважніше. Морквина розварилася у воді і з твердої стала м'якою, що легко руйнується.

Навіть зовні вона стала виглядати по-іншому. Деревинка нітрохи не змінилася. Яйце, не змінившись зовні, всередині стало

твердим і йому вже стали не страшні удари, від яких раніше воно ... впливало зі своєї шкаралупи. Кава офарбила воду, додала їй нового смаку і аромату».

«Вода – це наше життя. Вогонь – це зміни і несприятливі обставини. Морквина, дерево, яйце і кава – це типи людей. Вони всі в важкі моменти життя змінюються по-різному.

1. Людина-морквина. Таких – більшість. Ці люди тільки в звичайному житті здаються твердими. У моменти життєвих негараздів вони стають м'якими і слизькими. Вони опускають руки, звинувачують у всьому або інших, або «нездоланні зовнішні обставини».

Трохи «придавило» і ... вони вже в паніці, психологічно роздавлені. Такі «морквины» як правило, легко стають «жертвами моди», хочуть, щоб «все було у них, як у людей», саме на них роблять свої статки удачливі торговці, політики і ... провісники.

2. Людина-дерево. Таких мало. Ці люди не змінюються, залишаються самими собою в будь-яких життєвих ситуаціях. Вони, як правило, холоднокровні, внутрішньо спокійні і цілісні.

І саме такі люди показують всім, що і важкі життєві обставини ... всього лише життя і за чорною смугою завжди настає біла.

3. Людина-яйце. Це ті, кого життєві негаразди загартовують, роблять міцніше!

Таких людей дуже-дуже мало. Саме такі люди в звичайному житті ніхто, а у важкі часи раптом «тверднуть» і наполегливо долають «зовнішні обставини».

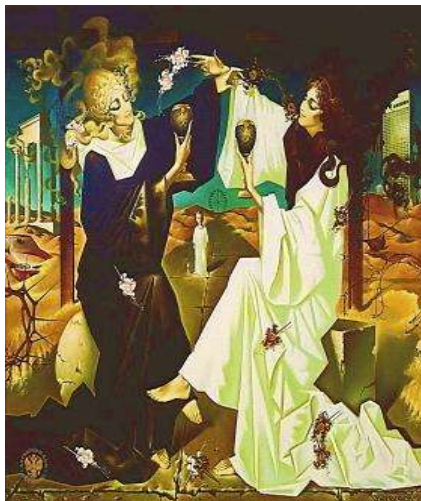
4. «А як же кава!» – вигукнув учень.

«О – це найцікавіше! Зерна кави під впливом несприятливих життєвих обставин повністю розчинилися в навколишньому середовищі, зробивши з позбавленої смаку води смачний, ароматний і підбадьорливий напій!» – відповів учитель, із задоволенням сьорбаючи ароматну каву з чашки.

«Є особливі люди. Їх одиниці.

Вони не стільки змінюються під впливом несприятливих обставин, оскільки змінюють самі життєві обставини, перетворюючи їх на щось прекрасне, отримуючи користь з кожної несприятливої ситуації, і змінюючи життя всіх людей навколо».

ДОБРО, ДОБРОТА

Репродукція картини
А. Вистропова «Добро та зло»

Репродукція картини В.Калініна
«Четвер. Після дощу»

Репродукція картини Д. Золана

Репродукція картини Е.Альтун
«Доброта»

Зроблене тобою до тебе ж і повернеться

На початку двадцятого століття один шотландський фермер повертався додому і проходив повз болотистої місцевості. Раптом він почув крики про допомогу. Фермер кинувся на допомогу і побачив хлопчика, якого засмоктувала в свої страшні безодні болотна жижа.

Хлопчик намагався вибратися зі страшної маси болотної трясовини, але кожен його рух прирікав його до швидкої загибелі. Хлопець кричав від відчаю і страху. Фермер швидко зрубав товстий сук, обережно наблизився і простягнув рятівну вітку потопаючому. Хлопчик вибрався на безпечне місце. Його пробивало тремтіння, він довго не міг вгамувати сльози, але головне – він був врятований!

— Ходім до мене в будинок, – запропонував йому фермер. – Тобі треба заспокоїтися, висушитися і зігрітися.

— Ні-ні, – хлопчик похитав головою, – мене тато чекає. Він дуже хвилюється, напевно.

Із вдячністю подивившись в очі своєму рятівникові, хлопчик втік...

Вранці, фермер побачив, що до його будинку під'їхала багата карета, запряжена розкішними породистими кіньми. З карети вийшов у багатому вбранні джентльмен і запитав:

— Це ви вчора врятували життя моєму синові?

— Так, я, – відповів фермер.

— Скільки я вам винен?

— Не ображайте мене, пане. Ви мені нічого не винні, тому що я вчинив так, як повинна була вчинити нормальна людина.

— Ні, я не можу залишити це просто так, тому що мій син мені дуже дорогий. Назвіть будь-яку суму, – наполягав відвідувач.

— Я більше не хочу говорити на цю тему. До побачення. – Фермер повернувся, щоб піти. І тут на ганок вискочив його син.

— Це ваш син? – запитав багатий гість.

— Так, – з гордістю відповів фермер, поглажуючи хлопчика по голівці.

— Давайте зробимо так. Я візьму вашого сина із собою в Лондон і оплачу його освіту. Якщо він так само шляхетний, як і його батько, то ні ви, ні я не будемо шкодувати про це рішення.

Минуло кілька років. Син фермера закінчив школу, потім – медичний університет, і незабаром його ім'я стало всесвітньо відомим, як ім'я людини, яка відкрила пеніцилін. Його звали Олександр Флеммінг.

Перед самою війною в одну з багатих Лондонських клінік надійшов з важкою формою запалення легенів син того самого джентельмена. Як ви думаєте, що врятувало його життя в цей раз? – Згідно з легендою, це був пеніцилін, відкритий Олександром Флеммінгом.

Ім'я багатого джентельмена, який дав освіту Флеммінгу, було Рендольф Черчілль. А його сина звали Вінстон Черчілль, який згодом став прем'єр-міністром Англії.

Уїнстон Черчілль якось сказав: «Зроблене тобою до тебе ж і повернеться».

***ЛЮБОВ

Репродукція картини Л. да Вінчі «Мадонна з немовлям»

Репродукція картини Л. Хіміч «Любов»

Репродукція картини Ж. Уолл «Любов і сон»

Любов і розлука

У краю поля стояли Любов і Розлука і милувалися молодою парою.

Розлука говорить Любові:

— Б'ємося об заклад, що я їх розлучу?!

Любов говорить:

— Стривай, дай я зроблю до них всього один підхід, а потім ти можеш підходити до них стільки, скільки захочеш – і тоді ми побачимо, чи зможеш ти їх розлучити.

Розлука погодилася. Любов підійшла до молодої пари, доторкнулася до них, заглянула в їхні очі і побачила, як між ними пробігла іскра ... Любов відійшла і каже:

— Тепер твоя черга.

Розлука відповіла:

— Ні, зараз я нічого не можу зробити – зараз їх серця наповнені любов'ю. Я прийду до них пізніше.

Минув час. Розлука заглянула в будинок і побачила молоду матір з немовлям, батька. Розлука сподівалася, що любов вже пройшла і тому з надією переступила поріг їхнього будинку. Але, заглянувши в їх очі, вона побачила Подяку.

Розлука повернулась і сказала:

— Я прийду до них пізніше.

Минув час, Розлука знову прийшла до них – в будинку шуміли діти, з роботи прийшов втомлений чоловік, мати

заспокоювала дітей. Розлука сподівалася, що вже тепер-то вона точно зможе їх розлучити – адже за цей час і Любов і Подяка вже давно повинні були вивітритися з їхніх сердець. Але, заглянувши в їх очі, вона побачила Повагу і Розуміння.

— Я загляну пізніше, – сказала Розлука.

Минув час. Знову прийшла в їхній будинок Розлука. Дивиться вона – діти вже дорослі, сивий батько пояснює щось своїм дітям, дружина щось готує на кухні. Глянула вона в їхні очі і розчаровано зітхнула: вона побачила в них Довіру.

— Я прийду пізніше, – сказала Розлука і вийшла.

Минув ще час. Заглядає знову Розлука в будинок, дивиться, а там бігають онуки, біля комину сидить, похнюпившись, старенька жінка. Розлука дивиться і думає про себе:

— Ну ось, схоже, мій час прийшов.

Хотіла, вона було зазирнути старенькій в очі, але та встала і вийшла з дому. Розлука пішла за нею. Незабаром прийшла бабуся на кладовище і сіла біля могили. Це була могила її чоловіка.

— Схоже, я запізнилася, – подумала Розлука, – час зробив за мене мою роботу.

І Розлука заглянула в заплакані очі бабусі. А в них вона побачила Пам'ять – Пам'ять про Любов, вдячність, повагу, розуміння і довіру

Притча «Про любов та кавун»

Одного разу заплакана дочка приїхала до мами на дачу.

— Що трапилося, чому ти плачеш? – запитала її мама і запропонувала дочці присісти за літній обідній столик.

— Розумієш, мама ... Я перестала вірити в любов, – почала витирати сльози дочка, – Я ніби й люблю його, але він іноді так поводиться. І буває ми сваримося.

— Заспокойся, – посміхнулася мама і запропонувала дочці часточку щойно зірваного кавуна. Дбайлива мати пам'ятала, що її дочка найбільше на світі любить свіжі кавуни.

— Давай з'їмо твій улюблений кавун, а потім поговоримо? – запропонувала вона, продовжуючи розрізати його на часточки.

Коли з кавуном було покінчено, мама запитала заспокоєну доньку:

— Ти ж досі любиш кавун, чи не так?

— Так, мама, – відповіла дочка, відкладаючи в сторону залишки кавуна.

— Але ж ти викидала шкірку і випльовувала насіння, тільки насолоджуючись солодкою м'якоттю?

Дочка з подивом подивилася на маму.

— Доню, так і в житті. Ти повинна вміти викидати зі своєї голови все зайве, випльовувати гіркі насіння, і одночасно любити, насолоджуючись цим почуттям. І тоді все у вас буде добре.

Мораль: Любов, як і все наше життя, ніколи не буває ідеальною.

Висновок: Щоб знайти щастя і любов, потрібно навчитися закривати очі на деякі речі в спільному житті. Але якщо «кавун» гнилий – краще його позбутися.

Легенда

На землю ангели дивились:
Крадіжки, зради, вбивства всюди,
Забули люди, як молитись,
Про небеса забули люди.
Не зводять очі в піднебесся,
Потупившись у сірій пил.
А голубінь така чудесна!
О, люди, не ламайте крил!
Як нагадати вам про вічне:
Любов і Бога, щастя, мрії?
Як засвітити в серці свічку,
Що і освятить, і зігріє?
У пекло долі йдуть без спину.
Для кого біль і кров розп'яття?
Не знавши Бога, люди гинуть...
Засумували янголята:
Як шкода Божий килим краять,

Його ж так довго вишивали...
Відрізали широкий клопоть
І на маленькі розірвали
Від неба пресвятого шовку,
Й розкидали по всій землі.
Земля мовчала тужно й довго,
А потім квіти розцвіли.
Ще тане сніг, але підсніжники,
Як лазуринки, під кущем,
Фіалки дивляться – і ніжно так
В душі зрина далекий шем.
І незабудки: «Не забудь!
Є Бог, і жити ще не пізно!»
Їх знов розтопчуть чи зірвуть,
А янголи заплачуть слізною.
Але погляне в небо хтось,
Байдужості розтане крига.
І скаже Богові: «Я ось,
Даруй мені любові крила».
Йшла полем дівчинка-дитя,
Синіють зорі у пшениці,
І сяють золотом жита,
А серцю хочеться молитися.
Палає маків красноцвіт.
«Вплету волошки – краплі неба»,
Поцілувавши синій квіт,
Мала зриває кілька стебел.
«Я небо в серці не згублю, –
Віночок на голівку вділа. –
О Господи, Тебе люблю!»
Безмежно янголи зраділи.
Мов сині квіти, мрії птах...
Життя – не в суєті, не в грошах.
Легенда, казка... А в степах
Цвінуть волошки.

Лебідь і голубка...

Закохався у голубку лебідь,
В душу ніжну, як весняний цвіт,
Радісно кружляла пара в небі
Обіймаючи любов'ю світ...

Поглядали лебеді – судили:
«Ой не пара, ой не пара ви,
На лебідок глянь, які красиві,
Із яскраво – білими крильми...

Що ота голубка сизокрила,
Непримітна надто і проста...»
Шматували почуттів вітрила
Плямували осудом життя...

Плакала голубка на світанні,
Мучилась тонка її душа,
Обійняла милого востаннє
І тихенько зранку утекла...

Довго він шукав її повсюди,
Крила збились, змучений упав,
Серце рвалося боляче у грудях,
Він кохав, її одну кохав...

Так хотів сказати їй єдиній,
Що у серці в нього лиш вона,
Він лежав, замучений, безсилий,
Вмить торкнувся хтось його крила...

– Мій коханий, я завжди з тобою,
І втекти назавжди не змогла...
Пломенить душа моя любов'ю...
Ти, коханий, ти – моє життя...

Хай услід лунають пересуди,
Я без тебе, наче не жива,

В кожному житті багато суддів,
Але доля в кожного своя...

Ніжно обійняв кохану лебідь,
Сильними пташиними крильми...
Як побачиш їх колись у небі
То прошу, не треба, не суди...!!! Г. Британ

СПІВЧУТТЯ

*Репродукція картини
Т. Б. Кенінгтона*

*Репродукція картини
В. Маковського «Побачення»*

*Репродукція картини
Дж. Брауна*

*Репродукція картини
Б. Рів'єра «Співчуття»*

Притча про співчуття

В одного чоловіка трапилася в сім'ї біда. У нього померла дружина, яка дуже довго і важко хворіла.

Чоловік дуже важко переживав цю втрату. Йому постійно здавалося, що його кохана дружина ось-ось повернеться, проведе м'якою долонею по його обличчю і скаже:

– Все добре, не сумуй.

Але минали дні, тижні, місяці, а біль не проходив. Він ставав тільки глибшим і тягучим.

Одного разу до чоловіка в гості зайшов сусід зі своїм маленьким сином. Хлопчик скромно тулився до свого батька.

– Не бійся, малюк. Це наш сусід, він тебе не образить, – з посмішкою дивлячись на свого спадкоємця, сказав батько.

А потім звернувся із проханням до господаря:

– Можна я залишу в тебе малюка години на три. Треба дещо зробити, а з ним посидіти нема кому. Не відмовиш?

Господар подивився на хлопчика і сумно кивнув головою:

– Звичайно, посиджу. Їдь у своїх справах.

Батько поцілував хлопчика і переклав долоньку сина зі своєї руки в руку сусіда.

– Скоро буду, не сумуй, – і відправився у справах.

Коли він повернувся за сином, його вразило наскільки змінився настрій у його сусіда. Він уже не виглядав таким убитим горем, навіть іноді посмішка з'являлася в його очах.

Батько забрав малюка, і вони пішли додому.

– Ну, і чим ви займалися весь цей час, – запитав він сина.

– Я допомагав дядькові плакати, – відповів малюк, – дядько сказав, що у нього море неவிплаканих сліз, тому він такий сумний.

– І ти допоміг йому це море виплакати?

– Так..., мені не шкода. А у дядька сліз майже не залишилося. Він сказав, що я своїм співчу..чу ..

– Співчуттям?

– Так..., він сказав, що я допоміг йому. А потім ми з ним садили дерево. Дядько сказав, що тепер всі його сльози будуть поїти це дерево. Тому що – це пам'ять про його дружину.

– Ти у мене розумник, – сказав батько і поплескав сина по волоссю, – щире співчуття – це велика сила. І не всі на нього здатні.

Басня інжир та в'яз

Л. да Вінчі

Інжир гордо хитав гілками, суцільно посипаними ще недозрілими плодами.

Піднявши очі, він з подивом виявив, що поруч виросло дерево з густою кроною, на гілках якого, крім листя, нічого не було.

– Хто дав тобі право закривати сонце і заважати моїм плодам набиратися сил? – грізно запитав інжир у незнайомця. – Ти хто такий? Відповідай!

– Я в'яз, – несміливо і чемно відповів сусід.

– Ах ти, в'яз, в листі по вуха загруз! – передражнив його незадоволений інжир. – А де ж твої плоди? Посоромився б рости без сенсу і заважати іншим. Ось постривай! Скоро мої плоди дозріють, потраплять на сиру землю і проростуть. Тоді ми тебе разом зі світу сживемо.

І дійсно, плоди інжиру вдалися на славу – всі як на підбір. Але одного разу повз проходили солдати. Побачивши інжир, вони з жадібністю накинулися на нього, позривали плоди і обламали гілки. Жалісливий в'яз зі співчуттям подивився на принищеного сусіда.

– Бідний інжир! Даремно ти пророкував мені смерть, не відаючи, що тебе самого чекає сумна доля. І мені тебе подвійно шкода, бо постраждав ти через власні плоди.

Інжир ще довго журився, заліковуючи рани, а добрий в'яз продовжував розростатися, нікому не заздрячи і не бажаючи худого.

СПІВСТРАЖДАННЯ, МИЛОСЕРДЯ

Репродукція картини М.Реріха «Співстраждання»

*Репродукція картини М. да Караваджо
«Сім діянь милосердя»*

Диво для братика

Б. Ферреро

Ось правдива історія однієї дівчинки, яка вірила і знала, що кохання здатне творити чудеса. Її братові загрозувала смерть від пухлини мозку. Батьки хлопчика зробили все, щоб його врятувати, проте заможними не були і, витративши всі свої заощадження, запобігти біді так і не змогли. Якось увечері батько, з важким серцем, сказав матері, яка плакала:

– Знаєш, люба, – нам, мабуть, не вдасться його врятувати. Тут може допомогти лише диво!

Донька, що грала у кутку, почула ці відчайдушні слова. Вона побігла до своєї кімнати, не вагаючись, розбила скарбничку і непомітно вислизнула з дому до найближчої аптеки. Там дочекалася своєї черги, підійшла до віконця і, підвівшись навшпиньки, виклала перед здивованим аптекарем усі свої грошики.

– Чого тобі, маленька? Що хочеш купити?

– Будь ласка, мій брат дуже хворий, і я прийшла купити диво.

– Диво? – тихо спитав аптекар.

– Мого брата звать Ендрю, у нього в голівці щось росте. Тато сказав мамі, ніщо вже не допоможе, тільки диво може його врятувати. Я дуже люблю мого братика, тому принесла всі свої гроші купити диво.

Аптекар сумно посміхнувся.

– Мила дитина, в нас диво не продається.

– Якщо не вистачить цих грошей, то я знайду ще. Скільки коштує диво?

Поруч стояла людина. Високий, елегантний, поважний чоловік. Здавалося, він зацікавився незвичайною розмовою. Аптекар безпорадно розвів руками. Дівчинка зі сльозами на очах почала згрібати свої монети. Незнайомий чоловік звернувся до неї.

– Чого ти плачеш, мала? Що трапилося?

– Пан аптекар не хоче продати мені диво, навіть не каже, скільки воно коштує. А диво потрібне моєму братові Ендрю, він тяжко хворий. Мама каже, необхідна операція, але тато каже, що операція коштує надто дорого, і тільки диво може його врятувати. Я принесла сюди все, що маю.

– А скільки є?

– Один долар і одинадцять центів... Але, може, мені б вдалося зібрати більше.

Чоловік посміхнувся:

– Ти знаєш, я не думаю, що знадобиться більше. Долар і одинадцять центів цього вистачить на диво для твого братика!

Однією рукою він зібрав монетки, а другою взяв дівчинку за ручку.

– Проведи мене до свого дому, дівчинко, я хочу побачити твого брата, познайомитися з твоїми батьками і подумати разом із ними, як нам зробити маленьке диво.

Високий, елегантний пан та маленька дівчинка вийшли з аптеки, тримаючись за руки.

Тим паном виявився професор Карлтон Армстронг, один із найвидатніших нейрохірургів планети. Він прооперував маленького Ендрю, і той за кілька тижнів повернувся додому цілком здоровим.

– Так, операція, – мало не пошепки сказала тоді щаслива мама, – це справжнє диво. Скільки вона коштувала?

Дівчинка мовчки посміхалася. Вона знала, скільки коштувало диво: один долар і одинадцять центів... Плюс віра і любов маленької дитини.

Уламок дзеркала

Б. Ферреро

Професор, закінчуючи лекцію, звернувся до студентів:

– Чи є якісь питання?

– Сер, скажіть, будь ласка, у чому смисл життя? – Запитав один студент.

Його товариші вже прямували до виходу, але, почувши запитання, із цікавістю зупинилися. Професор уважно подивився на студента, бажаючи зрозуміти, чи було питання задано серйозно чи жартома. Сказав:

– Я вам відповім.

Він дістав із кишені штанів портмоне, а з нього – маленьке кругле дзеркальце розміром з велику монету. Хвилину помовчавши, заговорив:

– Коли почалася війна, я був ще дитиною. Якось я знайшов на вулиці розбите дзеркало і взяв собі уламок. Ось він і є. Я почав їм грати і дуже тішився, що можу з його допомогою посилати сонячні зайчики в такі закутки, куди ніколи не проникало світло: у глибокі темні дірки, щілини та куточки. Я зберіг це маленьке дзеркало. А ставши дорослим, зрозумів, що воно для мене ще важливіше, ніж раніше. Завдяки йому я зрозумів, що моє життя також може передавати світло. Я також частина дзеркала, безпека якого залишається для мене невідомою. І сам собою, і своїми справами я можу передавати світло – світло правди, співчуття, розуму, добра, чуйності. Це світло має досягати найтемніших куточків людського серця, щоб хоч трохи змінити його. Можливо, це побачать інші та теж захочуть робити щось подібне.

Саме в цьому, на мою думку, і є смисл життя.

Тьотю, а купіть мені води...

За продуктами забігла в магазин,
Біля входу хлопчєня маленьке:
«Тьотю, а купіть мені води...»
«Добре, зараз вийду, я скоренько...»
Швидко до полицок, де вода,
Та ще кілька булочок схопила,
Ще чогось смачненького й гайда
До дверей, де хлопчик, поспішила...
Де ж хлоп'я? Нема його ніде...
Як же так, куди ж це він подівся?
Ні, вона нікуди не піде!
Він десь тут, у натовпі, згубився...

Бігала крізь натовп, що летів,
Вмить зустрілась поглядом з очима,
Так, це він! На лавочці сидів
Той малий чорнявенький хлопчина...
Підійшла: «Куди ж це ти побіг?
Ти ж води просив у магазині,
Я вже зовсім збилая із ніг...
Ось візьми це все тобі, дитино...»
Взяв і, наче сонце, засіяв,
Очі ніби в душу зазирали:
«Я так просто, як завжди, сказав
Думав ви, як всі, пішли й забули...»
Булочку поспішно смакував,
Сяяли веселі оченята...
Дощ небесний землю поливав
Мабуть плакав там Небесний Тато... **Г. Британ**

МОРАЛЬНІСТЬ

Репродукція картини К. Брюллов «Останній день Помпеї»

Не кидайте хлібину

Не дайте хлібу пліснявою вкритись,
Не кидайте святиню у смітник.
Якщо змогли ви вдосталь насититись,
Згадайте тих, хто в злиднях жити звик.
Не пожалійте бублика смачного
Тому, хто подаєння попросив.
Віддайте шмат насущного, святого,
Щоб вас колись теж голод не зморив.
Не з'їли нині – покладіть пташині,
Ви крихтами врятуєте життя.
Собака, може, бродить по стежині,
Почуйте псяче з голоду виття.
Не дайте хлібу пліснявою вкритись.
Не кидайте хлібину на сміття!
Бо може хтось і крихтою зцілитись,
Бо хліб святий є символом життя. **Г. Брич**

СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Репродукція картини В. Максимов «Сімейний розділ»

Репродукція картини В. Маковський «Відвідування бідних»

Притча про справедливість

Надумала кішка Мурка Шарика з буди вижити.

І навіщо б, здавалося, їй це: сама у великому будинку живе, а Шарик в крихітній будці.

Але вся справа була в тому, що будинок не її, а будка – Шарикова!

І стала вона господарям намурликувати, що мовляв, Шарик зовсім старий та ледачий став, а ще добрий не в міру, через що чужі люди їх двір прохідним зробили!

Скінчилося все це тим, що вигнали Шарика з будки. А на ланцюг замість нього Мурку посадили. Розумні були господарі. Зрозуміли, що така зла кішка краща за добру собаку будинок охороняти буде. А Шарика, так вже й бути, в сіни пустили – віку доживати!

ЛЮДЯНІСТЬ, ЛЮДИНОЛЮБСТВО

Репродукція картини Р. Санті «Сікстинська Мадонна»

Притча про людяність

М. Кудьярова

Був колись у сухому степу колодязь. Недалечко від нього – хатинка, у якій жили дідусь з онуком. З року в рік кожного дня сотні мандрівників зупинялися біля криниці, щоб втамувати спрагу. Поп'ють водички, подякують дідусеві та й далі підуть.

А одного дня мотузка чи то від старості, чи то випадково не витримала та й обірвалася. Відро опинилося на дні глибокого колодязя. День не п'ють води дідусь з онуком, другий не п'ють – мучаться від спраги. На третій день рано-вранці проїжджав біля дідової хатини подорожній. На підводі під соломою серед іншого добра дідусь побачив відро.

– Шановний, залиште, будь-ласка, нам відро, добру справу зробіть! – попросив дідусь.

– Не могу, я дорого заплатив за нього, – така була відповідь. Вдарив подорожній коней батогами і поїхав.

– Що то за людина? – спитав онук дідусь.

– Це не людина, – сумно відмовив дідусь.

Вдень повз домівку дідуся їхав інший чоловік. Зупинився біля колодязя, дістав з підводи відро, прив'язав до мотузки, набрав води і напився. Те, що залишилося, він вилив у сухий пісок, відро відв'язав і поїхав далі.

– Хто він? – поцікавився онук.

– Не знаю, але навряд чи його можна назвати людиною, – відповів дідусь.

Того ж дня увечері біля криниці зупинився подорожній з добрими, привітними очима. Дістав з підводи відро, прив'язав до мотузки, витягнув прохолодної водиці, напився і, подякувавши, знову рушив у путь. А відро залишилося біля колодязя.

– Хто це? – здивувався хлопчик.

– Це Людина! Бо лише той, хто думає не тільки про себе, а й про інших, може дійсно зватися Людиною, – з повагою сказав дідусь.

Розповідь. Морський кортик

С. Баруздин

Світлана давно мріяла залишитися вдома одна. Їй дуже хотілося самій погосподарювати, поводитися з Альошкою, щоб ніхто не заважав – ні тато, ні мама, ні бабуся.

Нарешті видався такий вечір.

Бабуся на декілька днів поїхала в село, а тато з мамою пішли в театр.

Світлана залишилася вдома головною господинею.

Вимила посуд, замела підлогу, полила квіти і стала з братиком грати.

– Вже швидше б ти, Альошка, підростав! – каже Світлана, повторюючи мамині слова. – Віддамо тебе в дитячий сад. Знаєш, як там добре!

– У-у-у! - відповідає Альошка, немов погоджуючись: «підросту, мовляв! Піду!»

Вони пограли, а о дев'ятій годині, як мама сказала, Світлана поклала братика в ліжко. Похитала вона ліжко, похитала – заснув Альошка.

Потім Світлана розібрала своє ліжко і стала читати.

Сьогодні хоч до ночі читати можна – ніхто не буде сваритися.

Час швидко минає. Світлана не помітила, як ніч настала: на годиннику пів на дванадцятку.

«Пора лягати. А то мама і тато зараз повинні повернутися».

Вона обійшла ще раз квартиру, подивилася, чи все прибрано, заглянула в кухню і тут згадала:

«А відро зі сміттям? Зовсім забула. Треба винести!»

Світлана підійшла до Альошки – спить.

«Я зараз! Швидко!»

Взяла відро і побігла у двір.

А у дворі сьогодні зовсім темно. Небо вкрите хмарами, не видно ні місяця, ні зірок. Тільки лампочки біля під'їздів будинку ледве-ледве світяться.

Світлана йде уздовж садка.

Зараз за ріг будинку завернути – і все: там під навісом стоять ящики для сміття.

Ось і ріг будинку. Але що це? Перед нею на тротуарі лежить людина. Від страху Світлана зупинилася, ноги у неї затремтіли, по спині пробіг неприємний холодок.

Світлана подивилася по сторонах, хотіла покликати когонебудь – нікого.

А людина лежить ниць і не рухається. На ньому морська форма. Кашкет відлетів у бік. А поруч валіза і темна шинель.

– Дядя! Дядя! Що з вами? – Світлана нахилилася над моряком. Подумала: «Може, п'яний?»

Моряк не відповів, тільки ледь чутно простогнав. Значить, жива людина.

«Допоможіть! Людина тут!» – спробувала крикнути Світлана, але від хвилювання у неї горло перехопило.

І раптом вона зрозуміла:

– Зачекайте, зачекайте, я зараз ... Тільки не вмирайте!

Людина нічого не відповіла, а Світлана, кинувши відро, помчала додому.

Забувши про все на світі, навіть про Альошку, вона влетіла в квартиру, схопила слухавку і набрала номер.

– «Швидка допомога», «швидка допомога»! – кричала вона, поки не почула довгоочікуваного: «Швидка допомога слухає ...»

Тільки після того як вона назвала адресу і спокійний голос їй сказав: «Машина виїжджає», Світлана згадала про Альошку. На щастя, він спав.

– Гляди ж, не прокидайся! – прошепотіла Світлана і знову побігла у двір.

Людина все так же лежала на землі.

Світлана нагнулася, послухала – дихає людина. Значить, жива.

– Потерпіть, потерпіть ... – прошепотіла Світлана. – Зараз все буде добре! Тільки не вмирайте!

«Чому так довго немає машини? Скільки пройшло хвилин? П'ять, напевно, а може, більше? Тільки б скоріше!»

Минуло ще кілька хвилин, і нарешті Світлана почула звук сирени.

«Ну ось! Це вона...»

Два яскравих променя світла врізалися в темряву двору, за ними у ворота в'їхала машина.

– Сюди! Швидше!

Світлана кинулася назустріч машині і стала показувати дорогу. Об'їхавши навколо садка, машина зупинилася. З неї вийшов лікар в халаті з маленьким ящиком в руці. Нагнувся над моряком.

– Ноші! Швидше! – наказав він встаючи.

Санітар і шофер поклали моряка на носі і поставили їх у машину.

– Речі ось, не забудьте, – сказала Світлана, передаючи санітарові шинель і кашкет. – Там валіза ще ... Важка ...

Санітар підхопив і валізу.

– Він не помре? – запитала Світлана у лікаря.

– Постараємося ... Спасибі тобі, – сказав лікар вже з машини. Поїхали!

На наступний день Світлана зустріла у дворі Архипова.

Світлана привіталася.

– Доброго дня, Світлано, – відповів їй Андрій Андрійович.

Світлана помітила, що Андрій Андрійович сьогодні чомусь сумний і мовчазний.

– Ви погано почуваєтеся? – запитала вона.

– Ні, я-то нічого, – відповів Андрій Андрійович. – А ось з сином у мене біда. Приїхав учора у відпустку і не дійшов додому – потрапив до шпиталю. З серцем зробилося погано.

– З сином? А що з ним? – запитала Світлана.

– Сьогодні вже нічого. Стало краще. Я тільки що звідти. А вчора так було, що й не питай! Лікар сказав, що якби на п'ять хвилин пізніше привезли його в лікарню, то не бачити б мені сина ... І адже знаєш, хто його врятував? Дівчинка якась, зовсім маленька. Вона його перша помітила і не розгубилася, викликала «швидку допомогу». Як би тільки дізнатися, хто вона? Адже, напевно, вона з нашого будинку. Син сказав: «Знайди її що б не сталося і передай ось це».

Андрій Андрійович розгорнув газету. У ній лежав кортик. Справжній морський кортик!

– Цей кортик син отримав на початку війни, в подарунок від адмірала. Бачиш напис: «За винахідливість». А тепер просив передати його в подарунок дівчинці, яка врятувала йому життя. До речі, ти нічого не чула, хто ця дівчинка? – запитав Архипов.

Світлана розгубилася.

– Ні, – сказала вона спочатку, а потім додала: – Я нічого не зробила ... Просто «швидку допомогу» викликала.

Тепер над Світланиним ліжком висить бойової кортик. Він належав морському офіцеру Івану Андрійовичу Архипову, а тепер належить Світлані. І якщо ви візьмете цей кортик у руки, то прочитаете на ньому напис: «За винахідливість».

У чому людяність

У чому людяність? Вона в усьому:
У теплім слові, в щирій доброті,
Як допоміг комусь, хоча б одному,
Сказав слова хороші і прості.
Коли подав дорожньому поїсти,
Тварину, що замерзла, прихистив.
Чи місцем поступився, щоб присісти
Могла людина, що немає сил.
Чи перевів когось через дорогу,
Чи руку з транспорту комусь подав.
Чи заспокоїв, зняв чийсь тривогу,
Піднятись допоміг тому, хто впав...
Чи вислухав чийсь жалі і болі,
І повз біду байдуже не пройшов...
Тим допоміг, хто немічні і кволі,
І зверхність у собі переборов.
От в тому й людяність. Бо ж ми всі — люди.
Й живемо в цьому світі між людьми.
І лиш тоді усім нам добре буде,
Як людяними будемо всі ми. **Н. Красоткіна**

ЩАСТЯ

*Репродукція картини
М. Шагала «На сьомому небі
від щастя»*

*Репродукція картини
О. Симонової «Щастя»*

*Репродукція картини
Ф. Моргана*

*Репродукція картини
Л. Баранова «Щастя»*

Притча про щасливих людей

Якось раз група колишніх товаришів по навчанню, а нині висококласних професіоналів, успішних, шанованих і багатих людей, зібралася провідати свого старого улюбленого професора. Вони прийшли до нього в будинок, і дуже скоро розмова зайшла про безперервні стреси, які провокує і робота, і сучасний світ, і взагалі життя в цілому.

Професор запропонував усім своїм учням кави і, отримавши згоду, пішов на кухню. Повернувся він з великим кавником, поруч з яким на підносі красувалися на подив різні кавові чашки. Чашки були різнокольоровими, різнокалібрними. Серед цієї компанії були і дорогі порцелянові, і звичайні керамічні, і просто глиняні, і скляні, і пластикові. Вони відрізнялися за формою, декором, зручністю ручок ... Професор влаштував кавник посеред столу і запропонував, щоб кожен вибрав собі чашку, яка їм подобається, і заповнив її тільки що звареною кавою. Коли чашки були розібрані і кава налита, професор трохи відкашлявся і тихо, з неймовірною теплою доброзичливістю звернувся до своїх гостей:

– Ви звернули увагу, що найкрасивіші і дорогі чашки розійшлися в першу чергу? А залишилися найпростіші і дешеві? Це нормально, адже кожен хоче для себе кращого. Насправді це є в більшості випадків причиною стресів, про які ви говорили. Продовжу: чашка не додала смаку або якості кави. Чашка тільки маскує або приховує те, що ми п'ємо. Ви хотіли кави, а не чашку, але інстинктивно ви шукали ту, що трохи краща.

Життя – це кава. Робота, гроші, соціальне становище – це просто чашки, які надають форму і вкривають в чомусь життя. І тип чашки не визначає і не змінює якість того життя, яке ми ведемо. Навпаки, якщо ми концентруємося тільки на чашці, перестаємо насолоджуватися кавою. Насолоджуйтеся своєю кавою!

Найщасливіші люди не ті, хто має найкраще, а ті, хто робить найкраще з тим, що має. Пам'ятайте.

Щастя

Йшли по дорозі три брати. Дорога була крива і нерівна, і якраз, коли брати проходили по черговому вигину, вони побачили яму. В ямі цій сиділо Щастя, і воно не могло вибратися.

Підійшов старший брат до ями, а Щастя його питає:

«Чого ти хочеш?»

Старший брат, подумавши, відповів:

«Я хочу бути багатим».

Дало Щастя старшому братові грошей, він взяв їх, і втік.

Підійшов і середній брат до ями.

«Чого ти хочеш?» – запитало його Щастя.

Середній брат подумав, і відповів:

«Я хочу одружитися на найкрасивішій жінці».

Дало Щастя середньому братові найкрасивішу жінку, він зрадів, і втік з нею за старшим братом.

Підійшов і молодший брат до ями.

«Чого ти хочеш?» – запитало і його Щастя.

«А ти чого хочеш?» – запитав молодший брат.

«Допоможи мені вибратися з цієї ями!» – попросило Щастя.

Витягнув молодший брат Щастя з ями і пішов своєю дорогою.

А Щастя пішло за ним слідом...

МИРОЛЮБСТВО, ВМІННЯ ПРОЦАТИ

*Репродукція картини А. Остроумової
«Голуб миру»*

Я маю в серці мрію щирю:
Хай тихо стане в нас від миру,
І буде тихе щастя скрізь
Без криків, пострілів і сліз.
Нам разом в мирі жити треба –
Одна земля й одне в нас небо!
Одна зима, одне і літо –
Нам разом в мирі треба жити!
Країни рідної сини,
Хоч різні в нас думки і сни.
І різні сльози й різний сміх,
Та мрія є одна на всіх.
Хоч різні ми, але так схожі,
Бо кожен, кожен з нас не може
Без миру в Україні жити,
Де мирне небо й мирне жито.
Без мирних справ і мирних слів,

Чи то є Харків, чи то Львів;
Чи захід то, чи то є схід –
У мирі нам всім жити слід!
За все дорожча й важливіша
В країні рідній мирна тиша,
Тому я мрію палко й щиро:
Хай стане тихо в нас від миру! **М. Лукаш**

СОВІСТЬ

Репродукція картини П. Яковлева «Право сильного»

Совість негідника

Одного разу Совість Праведної людини зустрілася з Совістю негідника.

– Як ся маєш? – запитала перша.

– Краще не питай, – відповіла друга і гірко заплакала, – не живу, а мучуся.

– Чому так? – Совість Праведника готова була розплакатися разом з співбесідницею.

– Моя Людина зовсім сором втратила. Ніщо її не цікавить, крім себе самої. Йому ніякого діла до почуттів інших людей. І

образити, і принизити будь-кого йому нічого не коштує. А вже про те, щоб останнім поділитися або в біді комусь допомогти – і мови не може бути.

– А ти до серця його достукатися пробувала? – поцікавилася Совість Праведної людини.

– А як же! Пробувала, звичайно! – зітхнула Совість негідника. – І книжки йому підсувала про добро і зло, і людей посилала в якості прикладу – чесних, добрих і порядних. Все дарма. Його підступність і себелюбство тільки зростали. А як жахливо було чути, коли на його адресу звучало «немає у тебе совісті!». Якщо б ми з тобою були земного походження, я б уже давно не витримала, померла ...

– А чим твоя Людина найбільше в житті дорожить?

– Марнославством. Завжди і в усьому він повинен бути краще за всіх. Найрозумнішим, найкрасивішим, самим багатим. Так що там говорити, – продовжувала журитися Совість негідника, – безнадійний випадок.

– Хм, – Совість Праведника ненадовго замовкла, – я знаю, що потрібно робити!

Обидві Совісті, пошептавшись, загадково посміхнулися і попрямували кожна до своєї Людини.

Ранок наступного дня застав негідник в ліжку.

«Як же мені набридла моя дружина», – першим ділом подумав він.

– Тобто, як це – набридла? – почув Негідник голос обуреної дружини, – чому набридла?

«Хіба я сказав це вголос? – здивувався Негідник. – Як ця стара відьма дізналася, про що я подумав? »

– Це я стара відьма ?!

Негідник був в подиві, у нього сильно розболілася голова. Потрібно було йти на роботу, але він насилу пересувався по кімнаті. Добравшись до телефону, Негідник набрав номер свого начальства.

– Доброго ранку, – ласкаво сказав він вголос, а про себе подумав: «Хоч би скоріше цей старий пень відправився на пенсію! Застряг в своєму кріслі, як кролик в норі! »

– Чорт зна що таке! – в люті вигукнув начальник. – Я тобі покажу «кролика»! Ти звільнений!

Весь день Негідник не знаходив собі місця.

До вечора він збагнув, що якимось чином навколишні чують всі його думки. Але найжахливішим було те, що він поняття не мав, як ці самі думки змінити. Хіба що перестати думати зовсім. Але яким чином? Він усе своє свідоме життя думав одне, а говорив інше. І йому вірили. Його цінували, його поважали. І хто знає, може бути, навіть любили. І ось – на тобі! Саме потаємне стало суспільним надбанням! Негідникові нічого не залишалося, як спробувати мислити інакше.

Це виявилось неймовірно важким завданням, тому що він звик бажати товаришеві по службі невдачі, приятелю – бідності, нездоров'я – сусідові і самотності – братові. Він таємно мріяв про великий хабар і чужу дружину, будував плани помсти і заздрич більш багатим, хитрістю і брехнею домагався намічених цілей. Тепер же все про все дізнавалися відразу.

– Безсовісна ти людина, – говорили одні.

– Та ти зовсім совість втратила, – обурювалися інші.

«Про що це вони? Про яку таку Совість говорять? Де її знайти?» – ці думки безсонними ночами терзали негідника.

Він погано їв, зовсім перестав спати. Від нього відвернулися всі, кого він раніше знав. Ніхто не хотів мати справу з таким «чесним» людиною. «Потрібно знайти цю Совість! – доведений до відчаю, Негідник був готовий на все. – Тільки де ж вона мешкає?»

– Я завжди поруч, – тихо промовила Совість негідника, – нікуди не йшла. Просто ти мене не помічав. Я стукала в твоє серце, але воно наглухо закрите. Зараз, коли всі люди дізналися, хто ти є насправді, твоє серце почало стискатися від болю. Ти відчув, як страждали ті, кому ти сам завдавав біль. Ти розучився жити зі мною в ладу, тобто по совісті.

– Припустимо, все, що ти говориш, – правда. Але я поняття не маю, що означає «жити по совісті».

– Почни з того, що будеш бажати іншим людям тільки те, що побажав би самому собі. Коли змінишся, тоді і поговоримо. А поки я залишаю тебе.

– Гей, постій! Що значить «змінишся»? У чому мені «змінюватися»? В одязі? У зачісці? Або купити машину нову? Чуєш, Совість, не зникай, поясни!

– Ти змінишся лише тоді, коли відчуєш на собі все те, що творив іншим людям.

– У мене немає вибору, – сказав сам собі Негідник, – мені залишається або змінитися, або померти. Бо я став ізгоєм.

Змінюватися було важко. Все скоєне їм в житті поверталось йому сторицею. Він випробував на собі підступність і зрада, образи і глузування, приниження і втрати. День за днем, крок за кроком він навчався співчувати, жаліти, допомагати і віддавати.

Роки самотності навчили його спостерігати за своїми думками, почуттями та емоціями. Він і не помітив, як після довгого шляху з негідниками перетворився в Людину терплячу, доброзичливу і безкорисливу. Йому відкрилася правда життя.

Через багато років Совість Праведника зустрілася з Совістю іншого Праведника.

– Як ся маєш? – запитала перша.

– Як бачиш, – відповіла друга.

І обидві совісті, загадково посміхнувшись, попрямували кожна до своєї Людини.

Ви гідні один одного

Жив на світі один праведний чоловік. За все своє життя і на йоту не скористався він чужим добром. Сидів він якось біля струмка і побачив, що пливе яблуко. Воно йому дуже сподобалося. Він взяв його з води і з'їв. Але тут же розкався, адже з'їв яблуко, не запитавши дозволу у господаря. Він не знав від цього спокою і вирішив знайти господаря яблука і попросити вибачення. Пішов він вгору по струмку і став шукати, з якого саду яблуко потрапило в струмок. Так дійшов він до сусіднього села. Там він побачив на самому краю села великий сад. Чоловік

увійшов у двір господаря цього саду і, привітавши господаря, сказав йому:

– Не знаю, як сталося, але я з'їв яблуко, яке струмок забрав з твого саду. Я не буду знати спокою, поки ти не пробачиш мене, бо я в житті ніколи не користувався чимось, що не належало б мені.

Господар йому відповів:

– У мене вдома моя дочка. Вона не має рук і ніг, сліпа і дурна. Якщо ти на такій убогій одружишся, тоді я прощу тебе. Чоловік погодився, вони визначили день весілля і розійшлися.

У призначений день вивели наречену. У неї не було жодного недоліку, а навпаки, вона була писаною красунею. Зрадів наречений і запитав її батька, як все це пояснити.

– За все своє життя моя дочка не зробила жодного несправедливого вчинку. Таким же виявився і ти. Я зрозумів, що ви гідні один одного, і тому хотів, щоб ви одружилися. А яблуко, звичайно ж, я тобі прощаю.

Совість

Не заслоняйте дзеркала своєї совісті,
Фіранками із чорної вуалі,
Бо розум відійде у невагомість,
Подумайте, яке життя без нього далі.

Як поклик совісті нас перестане кликати,
То темрява свою відкриє пащу,
Забуті Богом станемо навіки ми,
Душа вже не врятується нізащо.

Коли ще совість наша не задрімала,
І в летаргічний сон іще не впала,
Свій розум на сторожу покладемо їй,
Щоби душа у пеклі не палала. **Л. Квіт**

ВІДВЕРТІСТЬ, ЩИРІСТЬ

Репродукція картини К. Суханова «Почуття – політ»

Притча про оголену душу

Одного разу до мудреця вся в сльозах прийшла молода і дуже красива дівчина:

– Що мені робити? – крізь сльози скаржилася вона. – Я завжди намагаюся по-доброму обходитися з людьми, нікого не ображати, допомагати, чим можу. І хоч я з усіма привітна і ласкава, але часто замість подяки і поваги приймаю образи і гіркі глузування. А то і відверто ворогують зі мною. Я не винна ні в чому, і це так несправедливо і прикро до сліз. Порадьте, що мені робити.

Мудрець подивився на красуню і з посмішкою сказав:

– Роздягнися догола і пройди по місту в такому вигляді.

– Та ви з глузду з'їхали! – обурилася красуня. – В такому вигляді всякий збездечить мене і ще бозна-що створить зі мною.

Тоді мудрець відкрив двері і поставив на стіл дзеркало.

– Ось бачиш, – сказав він, – з'явитися на людях, оголивши своє гарне тіло, ти боїшся. Так чому ходиш по світу з оголеною душею? Вона у тебе розкрита, як ці двері. Всі кому не лінь входять в твоє життя. І якщо бачать в чеснотах твоїх, як в дзеркалі відображення неподобства своїх вад, то намагаються обрехати, принизити, образити тебе. Не у кожного є мужність

визнати, що хтось кращий за нього. Аби не допустити змінювання, порочна людина ворогує з праведником.

– Так що ж мені робити? – запитала дівчина.

– Підемо, я покажу тобі свій сад, – запропонував старець.

Водячи дівчину по саду, мудрець сказав:

– Багато років я поливаю ці прекрасні квіти і доглядаю за ними. Але я жодного разу не помічав, як розпускається бутон квітки, хоча потім я і насолоджуюся красою і ароматом кожного з них. Так і ти будь подібна квітці: розкривай своє серце перед людьми не поспішаючи, непомітно. Дивись, хто гідний бути другом тобі і творить тобі добро, як поливає квітку водою, а хто обриває пелюстки і топче ногами.

Бери приклад у природи. Відкривай своє серце потихеньку перед людьми, щоб це було непомітно. А в душу пускай тільки хороших людей. Від тих, хто обриває твої пелюстки – відвертайся і йди. Вони все одно не оцінять твою чистоту, бачивши своє потворне відображення.

У світі досить бруду, але хто хоче, той залишається чистим.

КРАСА

*Репродукція картини
Т. Стегереску «Благодать»*

*Репродукція картини
В.Юшкевича «Перед дощем»*

*Репродукція картини
С. Ковальчук*

*Репродукція картини
О. Желонкіна*

Притча про красу світу

Сів метелик-одnodнiвka на багаторiчну брусницю i почав захоплюватися усiм, що мiг побачити:

– Сонце-то яке добре i красиве! Роса – нiякi самоцвiти з нею не зрiвняються!

А луг-то який зелений, небо яке синє! А повітря?

У мене навіть не вистачає слів, щоб описати його!

Одне тiльки можу сказати: слава Богу – за все!

«Треба ж – стiльки рокiв живу, i нiчого цього не помічала!»
– подумала брусниця, а вголос сказала:

– Нiчого, завтра ти до всього цього звикнеш!

– Завтра для мене вже не буде, – сумно вiдповiв метелик, назавжди закриваючи очi.

А брусниця з соромом зiзналася собi, що майже за сто рокiв вона не побачила i, найголовнiше, не оцiнила всього того, що встиг цей метелик за один єдиний день свого життя.

Довкола стільки є краси

Довкола стільки є краси:
Краплинки ранньої роси,
Метеликів веселі танці,
Татуся посмішка уранці,
Злотиста зачіска колосся,
Вербі над річкою волосся,
Пташині неба передзвони,
Вечірніх хмар вбрання червоне,
Веселка в сонячнім намисті
І квітів рушники барвисті,
Натруджені матусі руки
І колискових тихі звуки.
О, скільки в світі є краси!
Ти серденьком її проси,
Йй наповнюй душу аж до краю
Краплинами земного раю! **К. Дишкант**

Оksamит трав

Як хочеться торкнутися рукою
Зеленого багатства оксамиту трав.
І глибоко вдихнуть того спокою,
Що нам творець на вічне щастя дав.
Щоб осягнути батька чисту правду,
Пройди босоніж, як іще роса
Ранковим полум'ям бринить на травах,
Чи коли полем прокотилася гроза.
В тих краплях від небес дається мудрість,
Як житнє поле чистим перейти.
Вона, як срібна сивина на скронях,
Дає вогонь і лід в одне життя сплести.

Н. Гончаренко

Притча про красу душі

Було це в сиву давнину. На вулиці сидів сліпий хлопчик років 12 і малював портрети перехожих, і люди були здивовані надзвичайною схожістю осіб на портреті з оригіналом.

– Чудо, – говорили вони, – як це сліпий з такою точністю може передати характер людини, його зовнішність?

В цей час по вулиці йшов знатний боярин.

– А ну, – сказав він, подбочась, – напиши мені, хлоп'я, і мій портрет.

Коли робота була закінчена, боярин зауважив, що натовп в страху притих.

– Я так і думав, – гордовито сказав він. – Сліпому не під силу передати мою завзятість і красу. Я хочу поглянути на свій портрет.

Люди мовчки розступилися.

І він побачив страшну картину: на малюнку була зображена свиня з осялячими вухами і кінським хвостом. Розгніваний боярин наказав відшмагати хлопчика. І того забили б батогами, якби не з'явився жебрак-мандрівник.

– Зупинись, боярин, – сказав він. – Дитина ні в чому не винна! Ти не зрозумів: він малює портрет душі.

Збентежений боярин відпустив юного художника і пішов геть. Всю ніч він не спав, а на ранок пішов по місту шукати жебрака. І коли знайшов, жебрак йому сказав:

– Твій портрет зміниться, якщо зумієш змінитися ти сам.

З того часу боярина ніхто не міг впізнати: він став щедрий, не карає слуг, і через рік він знову знайшов сліпого художника і звернувся до нього з тим же проханням намалювати портрет. Але, на жаль, портрет не змінився. І він знову знайшов мандрівника і запитав:

– Чому так сталося? Адже я став зовсім іншою людиною.

– Так, але це тільки зовні.

Йшли роки. Жебрак помер. Боярин продовжував жити праведним життям. І ось одного разу на вулиці його гукнув

мужик, перед яким лежали пензлі і фарби. Це був той самий художник, який виріс і змужнів:

– Добра людина, – сказав він, – дозволь мені намалювати твій портрет. Ніколи я не зустрічав подібної краси і чистоти.

Боярин низько вклонився і відповів:

– Цим я зобов'язаний тобі.

Притча про красу

Одного разу два моряки відправилися в подорож по світу, щоб знайти свою долю. Припливли вони на острів, де у вождя одного з племен було дві дочки. Старша – красуня, а молодша – не дуже. Один з моряків сказав своєму другові:

– Все, я знайшов своє щастя, залишаюся тут і одружуюся на дочці вождя.

– Так, ти маєш рацію, старша дочка вождя красуня, розумниця. Ти зробив правильний вибір – одружуйся.

– Ти мене не зрозумів, друже! Я одружуся на молодшій дочці вождя.

– Ти що з глузду з'їхав? Вона ж така: не дуже гарна.

– Це моє рішення, і я це зроблю. Друг поплив далі у пошуках свого щастя, а наречений пішов свататися.

Треба сказати, що в племені було прийнято давати за наречену викуп коровами. Гарна наречена коштувала десять корів. Пригнав він десять корів і підійшов до вождю.

– Вождь, я хочу взяти в дружини твою дочку і даю за неї десять корів!

– Це хороший вибір. Моя старша дочка красуня, розумниця, і вона стоїть десяти корів. Я згоден.

– Ні, вождь, ти не зрозумів. Я хочу одружитися на твоїй молодшій дочці.

– Ти що, жартуєш? Чи не бачиш, вона ж така: не дуже гарна.

– Я хочу одружитися саме на ній.

– Добре, але як чесна людина я не можу взяти десять корів, вона того не варта. Я візьму за неї три корови, не більше.

– Ні, я хочу заплатити саме десять корів. Вони одружилися.

Минуло кілька років, і друг, що мандрував, вже на своєму кораблі, вирішив відвідати товариша, що залишився на острові, і дізнатися, як у нього життя. Приплив, йде берегом, а назустріч жінка неземної краси. Він її запитав, як знайти його друга. Вона показала. Приходить і бачить: сидить його друг, навколо дітлахи бігають.

– Як живеш?

– Я щасливий. Тут входить та найкрасивіша жінка. Ось, познайомся. Це моя дружина.

– Як? Ти що одружився ще раз?

– Ні, це все та ж жінка.

– Але як це сталося, що вона так змінилася?

– А ти запитай у неї сам. Підійшов він до жінки друга і запитусь: – Вибач за нетактовність, але я пам'ятаю, яка ти була: не дуже гарна. Що сталося, що ти стала такою прекрасною?

– Просто, одного разу я зрозуміла, що гідна десяти корів.

Настав час роздуму

У вік ракет, біонік, кібернетик,
Шалених швидкостей і атомних чудес
До роздумів людей я повертаю
І говорю: «Людино, зупинись!
Настав час роздуму! Задумайся, Людино,
Куди ти йдеш і чим тепер живеш?!»

Безмежні в світі океани знань,
Та є між них знання найвище –
Знання того, в чім світу рівновага
І в чім покликання людини на землі.
Забули люди зараз свою душу
І кинулися всесвіт пізнавать,
Відкрили там найглибші таємниці,
Зловісні сили випустили в світ,
А вмінь нема, щоб стримать їх в покорі!

Настав час роздуму!
Людино, зупинись!
Поглянь у себе! Вглиб душі своєї,
Пізнай себе як вічний прояв духу,
Шукай в собі великі світлі сили,
Що злі стихії зможуть підкорить
І вивести людей на шлях єдино вірний,
У царство істини, любові і добра...
Настав час роздуму!
Людино, зупинись! **І. Коваленко**

НАДІЯ

Репродукція картини С. Пишненко «Поки жива надія»

Притча про спокій, віру, любов та надію

Чотири свічки спокійно горіли і потихеньку танули ... Було так тихо, що чулося як вони розмовляють.

Перша сказала: Я – СПОКІЙ. На жаль, люди не вміють мене берегти. Думаю, мені не залишається нічого іншого, як згаснути! І вогник цієї свічки згас.

Друга сказала: Я – ВІРА. На жаль, я нікому не потрібна. Люди не хочуть нічого слухати про мене, тому немає смислу мені горіти далі. Щойно вона вимовила це, подув легкий вітерець і загасив свічку.

Дуже засмутившись, третя свічка вимовила: Я – ЛЮБОВ. У мене немає більше сил горіти далі.

Люди не цінують мене і не розуміють. Вони ненавидять тих, які їх люблять найбільше – своїх близьких. І ця свічка згасла.

Раптом до кімнати зайшла дитина і побачила три згаслі свічки. Злякавшись вона закричала: **ЩО ВИ РОБИТЕ?! ВИ ПОВИННІ ГОРИТИ! Я БОЮСЯ ТЕМРЯВИ!**

Промовивши це, дитина заплакала.

Схвильована четверта свічка сказала: **НЕ БІЙСЯ І НЕ ПЛАЧ! ПОКИ Я ГОРЮ, ЗАВЖДИ можна запалити й ІНШІ ТРИ СВІЧКИ: Я – НАДІЯ!**

Ніколи не втрачайте НАДІЮ!

Репродукція картини В. Миколайчука «Пробудження»

Репродукція картини А. Павлової «Пробудження»

Наукове видання

ДУХОВНЕ ПРОБУДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Монографія

Загальна редакція *Г.П.Шевченко*

Оригінал-макет *О.В. Могильна*

Підписано до друку 01.06.2024 р.
Формат 60 x 84 1/16. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. 15,1. Обл.-вид. арк. 16,6.
Вид. № 3392.

Видавництво
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університета: вул. Іоанна Павла II, 17,
м. Київ, 01042, Україна

E-mail: vidavnictvoSNU.ua@gmail.com